



Secció III. Altres disposicions i actes administratius

CONSELL INSULAR DE MALLORCA

DEPARTAMENT DE CULTURA I PATRIMONI

7634***Acord d'incoació de l'expedient de declaració com a Bé Catalogat a favor de 33 refugis antiaeris de la guerra civil***

A la sessió del dia 26 de juny de 2026, la Comissió Insular de Patrimoni Històric de Mallorca, va acordar, entre d'altres, el següent:

I. Incoar l'expedient de declaració com a Bé Catalogat els refugis antiaeris que figuren a l'annex del present acord, segons la descripció literal i gràfica que figura a l'informe tècnic de 12/06/2026, que s'adjunta i forma part integrant del present acord. Tot de conformitat amb els articles 1, 14 i següents de la Llei 12/1998, de 21 de desembre, del Patrimoni Històric de les Illes Balears.

II.- Els efectes d'aquesta incoació són els que genèricament estableixen la Llei 12/1998, de 21 de desembre, del Patrimoni Històric de les Illes Balears i la normativa concordant.

III. L'acord de declaració s'haurà d'adoptar en el termini d'un any, comptador des de la data d'iniciació del procediment, el qual caducarà un cop transcorregut aquest termini. Caducat el procediment, no es podrà tornar a iniciar fins al cap d'un any, llevat que ho demani el titular del bé.

IV. Notificar aquesta resolució als interessats, als ajuntaments de PALMA, MARRATXÍ, SÓLLER i INCA.

V. Publicar aquest acord en el Butlletí Oficial de les Illes Balears i en el Boletín Oficial del Estado, anotar-ho al Catàleg Insular del Patrimoni Històric de Mallorca i comunicar-ho al de la Comunitat Autònoma de les Illes Balears perquè procedeixi a anotar-lo al Catàleg General del Patrimoni Històric de les Illes Balears.

Tot això, de conformitat amb el que estableix l'article 14 i següents reguladors del procediment de declaració de béns catalogats de la Llei 12/1998, de 21 de desembre, del patrimoni històric de les Illes Balears.

ANNEX

- 1 - Refugi antiaeri dels carrers del Palau Reial i de la Victòria,
- 2 - Refugi antiaeri del carrer de la Confraria de Sant Miquel,
- 3 - Refugi antiaeri del carrer de Sant Gaietà, :
- 4- Refugi antiaeri dels carrers del Sindicat, d'en Mora i de Can Espanya,
- 5- Refugi antiaeri del Passeig de Sagrera – Carrer de Sant Pere,
- 6 - Refugi antiaeri del carrer dels Botons i la plaça de Sant Jeroni,
- 7 - Refugi antiaeri de l'església de la Mercè,
- 8 - Refugi antiaeri del Mirador de la Seu,
- 9- Refugi antiaeri de la plaça de la Navegació – Mercat de Santa Catalina,
- 10 - Refugi antiaeri del Pes de sa Palla,
- 11 - Refugi antiaeri de Son Armadams,
- 12 - Refugi antiaeri de la plaça de l'Hospital – Carrer del Jardí Botànic,
- 13 - Refugi antiaeri de la plaça de ses Columnes,



- 14 - Refugi antiaeri de l'antiga Casa Cuna del carrer de la Pau – Edifici de Can Weyler,
- 15 - Refugi antiaeri de la Plaça de l'església i el carrer de la Rectoria, a Pòrtol-Marratxí,
- 16 - Refugi antiaeri de les escales del carrer de Santa Apol·lònia, al Port de Sóller,
- 17- Túnel del ferrocarril de Palma,
- 18 - Accés al túnel del ferrocarril des de la plaça del Banc de s'Oli,
- 19 - Accés al túnel del ferrocarril des del carrer del Call,
- 20 - Refugi antiaeri de l'antiga Diputació Provincial,
- 21 - Refugi antiaeri de l'antiga Cambra de la Propietat Urbana,
- 22 - Refugi antiaeri de la Prefectura d'Obres Públiques,
- 23 - Refugi antiaeri de l'antiga Prefectura d'Aviació,
- 24 -Refugi antiaeri de l'antic Quarter d'artilleria de Sant Pere – Es Baluard,
- 25 - Refugi antiaeri de l'antic Quarter d'Intendència,
- 26 -Refugi antiaeri de l'antic Quarter General Luque, a Inca,
- 27 - Refugi antiaeri de l'Institut Ramon Llull,
- 28 - Refugi antiaeri de l'IES Joan Alcover,
- 29 - Refugi antiaeri de l'antic col·legi de Son Espanyolet,
- 30 - Refugi antiaeri de l'Hospital General,
- 31 -Refugi antiaeri de l'antic Instituto Provincial de Higiene
- 32 - Refugi antiaeri de l'antiga Sociedad Agrícola Mallorquina
- 33 - Refugi antiaeri del Monestir de Santa Elisabet (Convent de Sant Jeroni)”

Al lloc i data de la signatura electrònica (23 de juliol de 2026)

El secretari de la Comissió Insular de Patrimoni Històric de Mallorca
Miguel Barceló Llompart

ANNEX I

Descripció

El present informe té com objectiu la Incoació del expedient de declaració de Bens Catalogats de 33 refugis antiaeris relacionats amb els esdeveniments bèl·lics de la Guerra Civil Espanyola. És el primer pas per a la creació del Catàleg Insular de Refugis Antiaeris de l'illa de Mallorca.

1. INTRODUCCIÓ.

La implantació de sistemes de defensa passiva a Espanya s'emmarca en el context europeu posterior a la Primera Guerra Mundial, quan les principals potències varen prendre consciència de la vulnerabilitat de la població civil davant els atacs aeris. En aquest marc, el Govern de la



Segona República va aprovar, l'agost de 1935, el decret de creació dels comitès de Defensa Passiva, organismes encarregats de planificar i executar mesures preventives destinades a minimitzar els efectes d'eventuals bombardeigs sobre nuclis urbans. A les Illes Balears, aquests organismes es constituïren oficialment l'octubre del mateix any.

A Mallorca, el desenvolupament de les infraestructures de defensa passiva va ser inicialment limitat. La percepció reduïda del risc per part de la població i les dificultats econòmiques derivades del context bèl·lic varen retardar l'aplicació efectiva de les mesures previstes. Davant aquesta situació, el febrer de 1937 es va reorganitzar el sistema defensiu mitjançant la creació de la *Jefatura de la Defensa Passiva Antiaèria de Balears*, sota comandament militar.

La política d'inversions es va concentrar principalment a Palma, considerada l'objectiu més probable d'un atac aeri. Conseqüentment, la resta de municipis de Mallorca hagueren d'assumir les despeses de protecció amb recursos propis, fet que va afavorir l'adaptació d'espais preexistents com a refugis provisionals. Cellers, coves, soterranis, túnels i altres estructures subterrànies varen ser condicionats i reforçats per oferir protecció a la població civil.

Des del punt de vista constructiu, els refugis antiaeris mallorquins presenten una notable diversitat tipològica. La modalitat més freqüent correspon a galeries subterrànies excavades en forma de mina, executades sota carrers i places. També es documenta l'existència de galeries horitzontals aprofitant desnivells naturals del terreny, refugis instal·lats a l'interior de murades històriques, espais preexistents reforçats amb estructures de formigó i, en àrees amb dificultats geològiques per a l'excavació, refugis de superfície o semisoterrats.

Els refugis públics responien a criteris bàsics de seguretat passiva. Generalment disposaven de dues o més sortides independents, separades entre si per garantir una via d'evacuació alternativa en cas d'esfondrament. Les entrades adoptaven habitualment una configuració en ziga-zaga, amb l'objectiu de reduir els efectes de les ones expansives i de la projecció de materials procedents de les explosions. Les galeries principals es desenvolupaven seguint l'eix dels carrers, amb modificacions puntuals del traçat per evitar obstacles estructurals com pous, cisternes o fonamentacions existents.

La profunditat dels refugis variava en funció de les característiques geològiques del subsòl i de les necessitats de protecció. Habitualment el paviment de les galeries se situava a una profunditat mínima de sis metres respecte al nivell del carrer, arribant en nombrosos casos als nou o deu metres.

Els bombardeigs aeris sobre Palma durant la primavera de 1937 varen constituir un punt d'inflexió en la política de defensa passiva. Els danys ocasionats va generar una acceleració significativa en la construcció de refugis i en la implementació de mesures de protecció civil, que fins aquell moment havien avançat amb lentitud.

Finalitzada la Guerra Civil, la major part dels refugis varen ser clausurats a causa de la manca de recursos destinats al seu manteniment. Progressivament es varen eliminar nombrosos accessos situats a la via pública per facilitar la normalització de l'espai urbà. Durant les dècades posteriors, els organismes responsables de la protecció civil continuaren inventariant aquestes instal·lacions i avaluant-ne la possible utilitat davant els nous escenaris bèl·lics. Tanmateix, l'aparició d'armament de gran capacitat destructiva, especialment les armes nuclears, va evidenciar la insuficiència dels refugis construïts durant la Guerra Civil.

Amb el pas del temps, tant les estructures físiques com la documentació administrativa associada varen caure en l'oblit. La desaparició de gran part dels arxius de la Defensa Passiva ha dificultat considerablement la localització i l'estudi sistemàtic dels refugis existents. Per aquest motiu, els exemplars conservats adquireixen avui un elevat valor patrimonial, històric i arqueològic.

La relació de refugis que formen part d'aquesta incoació suposen una primera passa per a la creació del Catàleg Insular de Refugis Antiaeris de l'illa de Mallorca, que com no podria ser d'altre manera restarà obert a noves entrades.

Els refugis afectats per aquest expedient son:

#	Refugi	Municipi
1	C. Palau Reial i C. Victòria	Palma
2	C. Confraria de Sant Miquel	Palma
3	C. Sant Gaietà	Palma
4	C. Sindicat, C. Mora, C. Can Espanya	Palma
5	Passeig Sagrera - C. Sant Pere	Palma
6	C. Botons - Pl. Sant Jeroni	Palma
7	Església de la Mercè	Palma
8	Mirador de la Seu	Palma
9	Pl. Navegació (Mercat Sta. Catalina)	Palma



#	Refugi	Municipi
10	Pl. Pes de sa Palla	Palma
11	Son Armadans	Palma
12	Plaça de l'Hospital	Palma
13	Pl. de ses Columnes (Pl. Francesc Garcia Orell)	Palma
14	Casa Cuna del C. de la Pau (Can Weyler)	Palma
15	Pl. Església, C. Rectoria	Marratxí
16	Escales des del C. Santa Apolònia al C. Mallorca	Sóller
17	Túnel del ferrocarril	Palma
18	Accessos Pl. Banc de s'Oli i C. d'en Rubí	Palma
19	Accés C. del Call	Palma
20	Diputació Provincial (Palau del Consell de Mallorca)	Palma
21	Cambra Oficial de la Propietat Urbana	Palma
22	Prefectura d'Obres Públiques	Palma
23	Prefectura d'Aviació	Palma
24	Quarter de Sant Pere - Es Baluard	Palma
25	Quarter d'Intendència	Palma
26	Quarter General Luque	Inca
27	Institut Ramon Llull	Palma
28	Institut Joan Alcover	Palma
29	Col·legi Son Espanyolet	Palma
30	Hospital General	Palma
31	Institut Provincial d'Higiene	Palma
32	Sociedad Agrícola Mallorquina	Palma
33	Monestir de Santa Elisabet (Convent de Sant Jeroni)	Palma

Element: 1 - Refugi antiaeri dels carrers del Palau Reial i de la Victòria

2. FITXA TÈCNICA

Categoria	Refugi públic
Tipologia	Galeria subterrània
Municipi	Palma
Situació	Subsol dels carrers del Palau Reial i de la Victòria
Coordenades ETRS89	X: 469878, Y: 4379994
Any construcció	1937
Titularitat	Ajuntament de Palma
Referències cadastrals	Situat sota la via pública

3. MEMÒRIA HISTÒRICA.

Aquest refugi és el resultat de la interconnexió de dos refugis distints, identificats amb els números 4 (*calle General Goded*, actualment carrer del Palau Reial) i 6 (carrer de la Victòria) a la llista dels refugis públics de Palma. El tram situat al subsòl del carrer del Palau Reial està a major profunditat que el del carrer de la Victòria, de manera que la interconnexió de les dues galeries es realitza a través d'una escala. El refugi disposava d'un total de 3 entrades públiques, situades al carrer del Palau Reial (entrada #1), a la cantonada amb el carrer de l'Almudaina (entrada #2), i a la costa de Sant Domingo (entrada #3), i de dues entrades particulars ubicades a l'antic edifici de Can Sales (entrada #4) i a l'edifici de l'altre costat del carrer (entrada #5), aquesta última amb una petita galeria d'ús particular. Una part de la galeria situada al carrer de la Victòria és més ampla que la resta, i disposa d'un banc corregut d'obra per seure, a un dels costats. A la confluència de les dues galeries hi ha també un petit excusat. El refugi disposava d'instal·lació d'enllumenat elèctric i d'un mínim de dos conductes verticals de ventilació, adossats als pilars dels arcs existents al carrer del Palau Reial. D'acord amb les dades de la Defensa Passiva, la capacitat estimada del refugi del carrer del Palau Reial era de 316 persones, mentre que la del carrer de la Victòria era de 285 persones. Segons aquesta

mateixa font, la profunditat dels dos refugis era de 6,3 metres, dada clarament errònia i en clara contradicció amb les distintes cotes de les dues galeries existents.

El refugi va ser localitzat al voltant de l'any 1997 durant unes obres realitzades al carrer del Palau Reial, que varen posar momentàniament al descobert l'entrada assenyalada amb el número #1. En aquell moment es va descobrir que en realitat el refugi era també accessible per l'entrada #4, situada a l'interior de l'edifici de Can Sales, a través de la qual es va dur a terme la visita. Es va poder comprovar que l'entrada #2 es trobava encara tapiada amb les peces de marès originals, amb 4 forats de ventilació a la peça superior, i que l'entrada #3 es trobava completament obstruïda a causa de l'abocament de terra i d'enderrocs, procedents d'alguna obra realitzada a l'exterior. L'entrada #5 es trobava tapiada.

4. MEMÒRIA DESCRIPTIVA

Es tracta d'un refugi subterrani excavat en forma de mina. Seguint les prescripcions habituals de la Prefectura de la Defensa Passiva, disposava de diverses entrades prou distanciades, en forma de ziga-zaga, que davallaven fins a la galeria principal. La galeria tenia una amplada de 1,2 metres en gairebé tot el recorregut, i de 1,50 metres a la zona del carrer de la Victòria on hi havia el banc d'obra per seure. Tot el conjunt es trobava revestit amb peces de marès i arrebossat amb ciment portland. El trespòl era també de ciment portland. Les escales tenien els escalons de pedra i disposaven de passamans en el costat de la dreta en el sentit de davallada.

Els accessos públics al refugi (#1, #2 i #3) eren escales de davallada directa des de les voreres del carrer, en forma de ziga-zaga. L'accés situat a l'edifici de Can Sales (accés #4) consistia simplement en una escala que davallava directament des del soterrani d'aquest edifici fins a la galeria del carrer de la Victòria. El segon accés particular (accés #5) consistia en una petita escala que davallava a una galeria lateral dotada de banc per seure, probablement d'ús particular, i que comunicava a través d'una petita porta amb la galeria principal del refugi.

5. ESTAT DE CONSERVACIÓ

El refugi encara existeix al subsòl dels carrers del Palau Reial i de la Victòria, però actualment no hi ha cap entrada practicable.

A la darrera visita a aquest refugi, l'any 1997, la galeria estava il·luminada gràcies a l'existència d'una moderna línia elèctrica instal·lada al lateral de la volta, al costat de la inservible instal·lació elèctrica original. Per altra banda, la secció de galeria situada al carrer del Palau Reial es trobava parcialment inundada, a causa de la seva major profunditat i a la infiltració d'aigua des de l'exterior. En qualsevol cas, l'estat general de conservació del refugi era molt bo.

6. DESCRIPCIÓ I JUSTIFICACIÓ DE LA DELIMITACIÓ DEL BÉ

De forma general les delimitacions, s'han ajustat als espais definits per les planimetries que formen part d'aquest informe. La delimitació es correspon al sistema constructiu que formen part i defineixen aquest refugi. Es tracta de preservar el significat i els valors complets del bé catalogat

7. MESURES DE PROTECCIÓ I CRITERIS D'INTERVENCIÓ EN EL BÉ

Només podrà ser objecte d'obres de conservació i de restauració. En qualsevol cas, les intervencions haurien de ser les mínimes necessàries per a la bona conservació de l'element. S'hauran de conservar íntegrament les parts de l'element originari que han perdurat, tant pel que fa a la configuració volumètrica com a aspectes més concrets com materials, tècniques constructives, etc.

Element: 2 - Refugi antiaeri del carrer de la Confraria de Sant Miquel

2. FITXA TÈCNICA

Categoria	Refugi públic
Tipologia	Galeria subterrània
Municipi	Palma
Situació	Subsol del carrer de la Confraria de Sant Miquel, del carrer d'Arabi, de sa costa de sa Pols i de sa costa d'en Sintes. També hi ha un tram que discorre pel subsol de propietats privades.
Coordenades ETRS89	X: 470090, Y: 4380380
Any construcció	1938
Titularitat	Ajuntament de Palma
Referències cadastrals	Situat sota la via pública i al subsol de les parcel·les cadastrals 0105504DD7800E i 0105507DD7800E.

3. MEMÒRIA HISTÒRICA.

La galeria principal d'aquest refugi estava situada al subsòl del carrer de la Confraria de Sant Miquel, passava per darrere de l'església de Sant Miquel i finalitzava al començament del carrer de la Missió, just a devora l'escala que hi davallen des de la costa de sa Pols. A més, hi havia un ramal que discorria per davall de propietats privades i que arribava fins a la costa d'en Sintes. El refugi disposava d'un total de 3 entrades, ubicades al principi del carrer de la Confraria de Sant Miquel (entrada #1), al principi del carrer de la Missió (entrada #2) i a la costa d'en Sintes (entrada #3). L'accés des del carrer de la Confraria de Sant Miquel era una impressionant escala rectilínia de 54 escalons amb 2 replans intermedis, sense comptar el tram inicial en ziga-zaga fins al primer replà localitzat l'any 1999. En total, segons dades de la Defensa Passiva, davallava fins una profunditat de 14,5 metres respecte de la cota del carrer. La galeria principal, emblanquinada i amb una amplada d'1,2 metres, estava formada per successius trams rectilinis amb diferents canvis de direcció, per seguir el recorregut dels carrers exteriors, i disposava d'enllumenat elèctric, 9 petits bancs d'obra per seure, i 3 petits excusats. El ramal en direcció a la costa d'en Sintes, per la seva banda, era igualment una galeria rectilínia d'1,2 metres d'amplada amb un petit excusat, però no estava emblanquinat i no disposava d'enllumenat elèctric ni de bancs per seure. D'acord amb les dades de la Defensa Passiva, la capacitat total estimada del refugi era de 632 persones.

El refugi va ser localitzat l'any 1999 durant les obres del Pla Mirall, que varen posar momentàniament al descobert l'accés #1. En accedir a l'interior del refugi es va poder comprovar que l'entrada #3 estava tapiada amb el mur de marès original i que l'entrada #2 havia estat parcialment destruïda i ocupada per alguna obra anterior. En aquells moments, l'estat general de conservació del refugi era molt bo, tot i que algunes parts del referit interior havien caigut a terra a causa de la humitat existent, i que hi havia algunes filtracions d'aigua que provocaven que el trespol estigués banyat i amb petits bassots. La instal·lació elèctrica, tot i estar completament inservible, conservava gran part dels seus cables i resta d'elements.

El refugi encara existeix i és accessible, amb ajuda dels mitjans adequats, a través de la comporta de seguretat que es va instal·lar a l'accés #1. És un refugi molt gran i amb una gran quantitat d'elements que el fan particularment interessant de cara a la seva recuperació i obertura al públic.

4. MEMÒRIA DESCRIPTIVA

Es tracta d'un refugi subterrani excavat en forma de mina. Seguint les prescripcions habituals de la Prefectura de la Defensa Passiva, disposava de diverses entrades prou distanciades, en forma de ziga-zaga, que davallaven fins a la galeria principal. La galeria tenia una amplada de 1,2 metres en tot el recorregut, fins i tot a la zona on hi havia els bancs per seure, fet que provocava una reducció de l'amplada de pas en aquests punts. Tot el conjunt es trobava revestit amb peces de marès i arrebossat amb ciment pòrtland. El trespol era també de ciment pòrtland. La galeria del carrer de la Confraria de Sant Miquel havia estat emblanquinada, però no la que discorria cap a la costa d'en Sintes. Les escales tenien els escalons de pedra i disposaven de passamans en el costat de la dreta, en el sentit de davallada.

Els accessos #1 i #3 eren escales de davallada directa situades a les voreres dels respectius carrers, sempre en forma de ziga-zaga. En canvi, i aprofitant el desnivell existent, l'accés situat al carrer de la Missió (accés #2) era un portal obert al contrafort lateral del carrer, al costat de les escales que davallen des de la costa de sa Pols.

5. ESTAT DE CONSERVACIÓ

El refugi encara existeix i és accessible, amb dificultat, a través de la comporta de seguretat que es va situar a l'accés #1. Per entrar-hi cal fer servir mitjans tècnics especialitzats.

L'estat de conservació del refugi és molt bo, encara que algunes parts del referit han caigut a terra a causa de la humitat existent, i que hi ha algunes filtracions d'aigua que fan que el paviment estigui en determinats moments banyat i amb alguns bassots.

En una de les darreres inspeccions al refugi, la Unitat de Subsòl de la Policia Nacional va haver d'interrompre la visita a causa de la detecció de concentracions perilloses de gasos al seu interior. Aquest fet evidència l'actual falta de ventilació del refugi i la necessitat d'aplicar protocols de seguretat estrictes per a futures visites o actuacions en aquest espai.

6. DESCRIPCIÓ I JUSTIFICACIÓ DE LA DELIMITACIÓ DEL BÉ

De forma general les delimitacions, s'han ajustat als espais definits per les planimetries que formen part d'aquest informe. La delimitació es correspon al sistema constructiu que formen part i defineixen aquest refugi. Es tracta de preservar el significat i els valors complets del bé catalogat.

7. MESURES DE PROTECCIÓ I CRITERIS D'INTERVENCIÓ EN EL BÉ

Només podrà ser objecte d'obres de conservació i de restauració. En qualsevol cas, les intervencions haurien de ser les mínimes necessàries per a la bona conservació de l'element. S'hauran de conservar íntegrament les parts de l'element originari que han perdurat, tant pel que fa a la



configuració volumètrica com a aspectes més concrets com materials, tècniques constructives, etc.

Element: 3 - Refugi antiaeri del carrer de Sant Gaietà

2. FITXA TÈCNICA

Categoria	Refugi públic
Tipologia	Galeria subterrània
Municipi	Palma
Situació	Subsol dels carrers de Sant Gaietà i de Can Asprer
Coordenades ETRS89	X: 469603, Y: 4380218
Any construcció	1937-1938
Titularitat	Ajuntament de Palma
Referències cadastrals	Situat sota la via pública i parcialment al subsol de les parcel·les cadastrals 9604510DD6890D, 9604509DD6890D i 9604508DD6890D

3. MEMÒRIA HISTÒRICA

El refugi estava situat al subsòl del carrer de Sant Gaietà i de l'antic carrer de l'Aigua, i disposava de 3 entrades, ubicades a l'interior de l'edifici del Cine Born (entrada #1), davant l'església de Sant Gaietà (entrada #2) i al lateral de l'antic carrer de l'Aigua, abans de l'obertura del carrer de Jaume III (entrada #3). La galeria principal del refugi tenia un primer tram amb una amplada d'1,2 metres i un segon tram més ample, amb una amplada d'1,5 metres. Tot i tenir dos llargs trams rectilinis, la galeria feia un gir inesperat i es desviava bruscament a la zona del carrer de Can Cifre, situant-se per davall els edificis existents, abans de tornar a enfil·lar el carrer de Sant Gaietà. Disposava de tres excusats, però no tenia bancs d'obra per seure, excepte un minúscul banc proper a l'entrada #1. Tampoc no disposava d'enllumenat elèctric. D'acord amb les dades de la Defensa Passiva, tenia una capacitat estimada de 430 persones i estava construït, malgrat la reduïda cota de la zona, a una profunditat de 5,55 metres.

El refugi va ser localitzat l'any 2015 durant les obres de remodelació de l'edifici de l'antic Cine Born per a ubicar-hi una tenda de Zara. L'entrada descoberta (entrada #1) va quedar conservada a l'interior del magatzem de l'esmentat negoci, a través de la qual encara es pot accedir al refugi.

4. MEMÒRIA DESCRIPTIVA

Es tracta d'un refugi subterrani excavat en forma de mina, a una profunditat reduïda a causa de l'escassa cota del terreny on es troba situat, de tan sols 8 metres. Aquest fet feia que el seu sostre de protecció tingués un gruix menor de l'habitual en els refugis públics, i que les seves entrades no seguissin la forma de ziga-zaga característica, per falta de suficient cota per poder fer els canvis de direcció. En aquest sentit, sembla que el grau de protecció que podia oferir aquest refugi seria inferior al d'altres refugis públics de la ciutat.

La galeria tenia una amplada d'1,2 metres en el primer tram del carrer de Sant Gaietà, i d'1,50 metres al segon tram i al carrer de l'Aigua. A la zona del carrer de Can Cifre, i per motius que es desconeixen, la galeria es desviava i feia un gir estrany abans de tornar a l'alineació del carrer de Sant Gaietà. Tot i ser un refugi públic, el seu accés #1 estava situat a l'interior d'una propietat privada, concretament a la parcel·la de l'antic Cine Born, que probablement va contribuir a la seva construcció per tal de poder oferir protecció al seus clients. Els accessos #2 i #3 estaven situats a la via pública. Disposava de 3 excusats, tots ells amb un forat de ventilació cap a l'exterior, i no tenia instal·lació d'enllumenat elèctric. Tot el conjunt es trobava revestit amb peces de marès i arrebossat amb ciment pòrtland. El trespòl era també de ciment pòrtland. Les escales tenien els escalons de ciment i no disposaven de passamans.

5. ESTAT DE CONSERVACIÓ

El refugi encara existeix al subsòl dels carrers de Sant Gaietà i de Can Asprer, i és encara accessible a través de l'entrada conservada als magatzems del negoci de Zara (accés #1).

A la darrera visita a aquest refugi, l'any 2019, l'estat general del refugi era molt bo, encara que hi havia zones plenes de fang, a causa de la filtració d'aigua des de l'exterior. A la zona de l'entrada #2, tot i que s'havia reconstruït el mur de tancament, hi havia restes procedents de la rompuda del mur de tancament original, mentre que l'entrada #3 estava completament destruïda i plena de terra i d'enderrocs, procedents d'alguna obra que la va localitzar i utilitzar com a abocador.

6. DESCRIPCIÓ I JUSTIFICACIÓ DE LA DELIMITACIÓ DEL BÉ

De forma general les delimitacions, s'han ajustat als espais definits per les planimetries que formen part d'aquest informe. La delimitació es correspon al sistema constructiu que formen part i defineixen aquest refugi. Es tracta de preservar el significat i els valors complets del bé

catalogat

7. MESURES DE PROTECCIÓ I CRITERIS D'INTERVENCIÓ EN EL BÉ

Només podrà ser objecte d'obres de conservació i de restauració. En qualsevol cas, les intervencions haurien de ser les mínimes necessàries per a la bona conservació de l'element. S'hauran de conservar íntegrament les parts de l'element originari que han perdurat, tant pel que fa a la configuració volumètrica com a aspectes més concrets com materials, tècniques constructives, etc.

Element: 4- Refugi antiaeri dels carrers del Sindicat, d'en Mora i de Can Espanya**2. FITXA TÈCNICA**

Categoria	Refugi públic
Tipologia	Galeria subterrània
Municipi	Palma
Situació	Subsol dels carrers del Sindicat, d'en Mora, de la Volta d'en Reus, i de Can Espanya, i també subsol d'algunes propietats privades.
Coordenades ETRS89	X: 470240, Y: 4380240
Any construcció	1937
Titularitat	Ajuntament de Palma
Referències cadastrals	Situat sota la via pública i al subsol de les parcel·les cadastrals 0304613DD7800C, 0304614DD7800C i 0304615DD7800C.

3. MEMÒRIA HISTÒRICA

Aquest refugi tenia un primer tram situat al subsòl del carrer del Sindicat, però llavors es desviava i discorria per davall propietats privades. Disposava d'un total de 3 entrades des de la via pública, ubicades al carrer d'en Mora (entrada #1), al carrer de la Volta d'en Reus (entrada #2) i al carrer de Can Espanya (entrada #3), i d'una entrada addicional de tipus particular (entrada #4), amb la seva pròpia saleta i un banc lateral per seure. Hi havia també una altra porta tapiada, que possiblement fos una altra entrada particular (entrada #5). La galeria principal del refugi tenia una amplada d'1,3 metres i estava constituïda per dos trams rectilinis, units per un tram de corbes suaus. El refugi disposava d'enllumenat elèctric i de dos petits excusats, però no tenia bancs per seure. D'acord amb les dades de la Defensa Passiva, tenia una capacitat estimada de 250 persones i estava construït a una profunditat de 6,3 metres.

El refugi va ser localitzat al voltant de l'any 1999 durant les obres del Pla Mirall, que varen posar momentàniament al descobert l'entrada situada al carrer d'en Mora (accés #1). En aquell moment, l'estat general de conservació del refugi era excel·lent. Les entrades #3, #4 i #5 es trobaven tapiades amb el tancament original de marès, mentre que l'entrada #2 es trobava completament obstruïda per terra i enderrocs procedents de les obres de construcció d'un centre de transformació subterrani al carrer de la Volta d'en Reus. A l'interior del refugi hi havia algunes restes de portes de fusta, completament podrides, dos excusats, i abundants restes de la instal·lació elèctrica original. Un dels excusats estava equipat amb un sanitari prefabricat.

El refugi encara existeix i s'hi pot accedir, amb una dificultat important, a través de la comporta de seguretat que es va instal·lar al carrer d'en Mora (accés #1).

4. MEMÒRIA DESCRIPTIVA

Es tracta d'un refugi subterrani excavat en forma de mina. Seguint les prescripcions habituals de la Prefectura de la Defensa Passiva, disposava de diverses entrades prou distanciades, en forma de ziga-zaga, que davallaven fins a la galeria principal. La galeria discorria inicialment per davall el carrer del Sindicat, però llavors, per motius que es desconeixen, es desviava i continuava per davall de propietats privades. Tenia una amplada de 1,3 metres en tot el recorregut. Tot el conjunt es trobava revestit amb peces de marès i arrebossat amb ciment portland. El trespol era també de ciment portland. Les escales tenien els escalons de pedra i disposaven de passamans en el costat de la dreta en el sentit de davallada.

Els accessos públics al refugi (#1, #2 i #3) eren escales de davallada directa des de diferents carrers de la zona, en forma de ziga-zaga. L'accés #4 era de tipus particular i disposava d'una petita escala que davallava a una galeria lateral dotada de banc per seure, i que a la seva vegada comunicava a través d'una petita porta amb la galeria principal del refugi.

5. ESTAT DE CONSERVACIÓ

El refugi encara existeix i es troba en un estat de conservació raonablement bo, però l'accés al seu interior resulta extremadament complicat i sols es pot dur a terme amb l'ajuda d'equipaments especialitzats, a través d'una comporta situada al carrer d'en Mora que permet accedir a l'escala d'aquesta entrada (accés #1). Aquesta escala conserva algunes restes molt deteriorades d'un antic arrambador, al costat dret en el

sentit de davallada, i a la seva part superior podem veure una moderna canalització que creua la volta.

L'entrada del carrer de la Volta d'en Reus (accés #2) va ser completament destruïda com a conseqüència de la construcció d'un centre de transformació subterrani en aquest carrer. Des de l'interior del refugi es pot accedir a la galeria que hi conduïa, que en el tram final està plena de terra i d'enderrocs.

L'escala del carrer de Can Espanya (accés #3) es troba ben conservada i, tot i no ser visible des de l'exterior, si hi pujam des de l'interior del refugi podem arribar fins al mur de marès amb què va ser condemnada al final de la guerra, el qual no presenta signes d'haver estat interceptat per altres obres posteriors. A la confluència d'aquest accés amb la galeria principal del refugi es poden veure alguns forats rodons practicats al mur lateral, que semblen travessar tot el gruix del revestiment. L'origen i funció d'aquests forats és incert, però en tot cas, semblen forats realitzats en temps recents, amb una corona.

La galeria particular que connecta amb el refugi es troba també en bon estat, i al seu interior podem veure un banc lateral per seure, un petit armari encastat, i l'escala que permetia accedir-hi des de l'interior de l'edifici, actualment condemnada (accés #4).

A més, a l'interior del refugi podem veure encara un altre portal tapiat, que semblaria ser un altre accés particular al refugi (accés #5). No es té informació sobre les característiques ni estat de conservació d'aquest accés.

Tot el conjunt es troba revestit amb peces de mares i arrebossat amb ciment pòrtland. L'estat de conservació d'aquest revestiment és raonablement bo, tot i que en alguns punts hi ha parts de l'arrebossat que han caigut a terra, probablement a causa de la humitat existent.

Al llarg de la galeria es poden veure també dos excusats i les restes de la instal·lació d'enllumenat elèctric.

6. DESCRIPCIÓ I JUSTIFICACIÓ DE LA DELIMITACIÓ DEL BÉ

De forma general les delimitacions, s'han ajustat als espais definits per les planimetries que formen part d'aquest informe. La delimitació es correspon al sistema constructiu que formen part i defineixen aquest refugi. Es tracta de preservar el significat i els valors complets del bé catalogat

7. MESURES DE PROTECCIÓ I CRITERIS D'INTERVENCIÓ EN EL BÉ

Només podrà ser objecte d'obres de conservació i de restauració. En qualsevol cas, les intervencions haurien de ser les mínimes necessàries per a la bona conservació de l'element. S'hauran de conservar íntegrament les parts de l'element originari que han perdurat, tant pel que fa a la configuració volumètrica com a aspectes més concrets com materials, tècniques constructives, etc.

Element: 5- Refugi antiaeri del Passeig de Sagrera – Carrer de Sant Pere

2. FITXA TÈCNICA

Categoria	Refugi públic
Tipologia	Galeria que aprofita el desnivell natural del terreny
Municipi	Palma
Situació	Puig de Sant Pere, passeig de Sagrera, carrer de Sant Pere
Coordenades ETRS89	X: 469215, Y: 4380055
Any construcció	1937-1938
Titularitat	Ajuntament de Palma
Referències cadastrals	Situat sota la via pública i parcialment al subsol de les parcel·les cadastrals 9303507DD6890C i 9302604DD6890C.

3. MEMÒRIA HISTÒRICA

El refugi estava excavat a l'interior del puig de Sant Pere, aprofitant el desnivell existent entre el passeig de Sagrera i el carrer de Sant Pere. L'accés des del passeig de Sagrera (entrada #1) era a peu pla, a través d'un portal obert al llenç de la murada, mentre que l'accés des del carrer de Sant Pere (entrada #2) era una escala que davallava amb successius canvis de direcció fins a arribar a la cota de la galeria principal. La galeria era estreta i molt senzilla, sense enllumenat elèctric ni bancs per seure. A la part més propera a l'entrada #2 hi havia un conducte de ventilació cap a l'exterior i un petit espai apartat, probablement utilitzat com a excusat. D'acord amb les dades de la Defensa Passiva, el refugi tenia una capacitat estimada de 180 persones i estava construït a una profunditat de 5,7 metres respecte del carrer de Sant Pere.

L'entrada des del passeig de Sagrera (accés #1) va romandre inaccessible (però no tapiada) durant molts d'anys, oculta a la part posterior d'un bar existent a la zona, que feia servir part del refugi com a magatzem per guardar les seves caixes de begudes. L'entrada #2, en canvi, va ser



cegada després de la guerra i, més tard, degué ser localitzada per alguna obra realitzada al carrer de Sant Pere, que la va destruir per complet i la va omplir de terra i d'enderrocs.

Al voltant de l'any 2000, amb l'execució del PERI del Puig de Sant Pere, el bar va desaparèixer per sempre i l'entrada del refugi va quedar tancada amb una barrera metàl·lica al llenç de la murada. El refugi va quedar així accessible, encara que no seria fins l'any 2019 que obriria per primera vegada les seves portes al públic, convertint-se en el primer refugi de Palma que va poder ser visitat pels ciutadans.

Posteriorment, el refugi ha estat obert al públic de manera esporàdica, coincidint amb diversos esdeveniments culturals. L'any 2022 l'Ajuntament de Palma va substituir la barrera d'entrada, que estava completament desfeta.

4. MEMÒRIA DESCRIPTIVA

Es tracta d'un refugi molt senzill, excavat a l'interior de la murada aprofitant el desnivell existent entre el passeig de Sagrera i el carrer de Sant Pere. Actualment disposa d'una única entrada practicable, situada al llenç de la murada, amb entrada a peu pla des del passeig de Sagrera. La galeria té una amplada de 1,2 metres en tot el recorregut, i al seu interior no es veuen restes de cap instal·lació elèctrica. Donat que el terreny on es va excavar el refugi era rocós, sembla que la galeria no va ser revestida amb peces de marès, sinó que va ser enfoscada i arrebossada directament sobre la roca, amb ciment pòrtland. El trispol era també de ciment pòrtland i actualment es troba molt deteriorat, sobretot a la zona de l'entrada des del passeig de Sagrera.

Al fons de la galeria es poden veure les restes de l'escala de l'antic accés existent al carrer de Sant Pere, completament inaccessibles a causa de la gran quantitat de terra i d'enderrocs abocats des de l'exterior.

5. ESTAT DE CONSERVACIÓ

El refugi del passeig de Sagrera encara existeix i, tot i que ha obert les seves portes al públic en algunes ocasions puntuals, es troba en un estat de conservació clarament millorable.

Tot i que l'Ajuntament de Palma va substituir fa pocs anys la barrera d'entrada, els primers metres de la galeria d'accés des del passeig de Sagrera (accés #1) es troben en un estat avançat de deteriorament, amb parts importants del seu revestiment caigudes a terra. També el paviment es troba molt deteriorat i presenta irregularitats importants.

Pel que fa a l'entrada des del carrer de Sant Pere (accés #2), la situació és pitjor. L'escala d'entrada va ser localitzada per alguna obra realitzada al carrer de Sant Pere, que la va destruir i la va emplenar d'enderrocs. Aquesta actuació, de la qual no en queda cap rastre a l'exterior, resulta evident des de l'interior del refugi.

A més, a la mateixa zona de l'accés #2 hi ha abundants arrels de grans dimensions, que han arribat al refugi cercant la humitat existent al seu interior. Aquestes arrels, en part, penetren dins el revestiment de la galeria i contribueixen al seu deteriorament i rompuda.

6. DESCRIPCIÓ I JUSTIFICACIÓ DE LA DELIMITACIÓ DEL BÉ

De forma general les delimitacions, s'han ajustat als espais definits per les planimetries que formen part d'aquest informe. La delimitació es correspon al sistema constructiu que formen part i defineixen aquest refugi. Es tracta de preservar el significat i els valors complets del bé catalogat.

7. MESURES DE PROTECCIÓ I CRITERIS D'INTERVENCIÓ EN EL BÉ

Només podrà ser objecte d'obres de conservació i de restauració. En qualsevol cas, les intervencions haurien de ser les mínimes necessàries per a la bona conservació de l'element. S'hauran de conservar íntegrament les parts de l'element originari que han perdurat, tant pel que fa a la configuració volumètrica com a aspectes més concrets com materials, tècniques constructives, etc.

Element: 6 - Refugi antiaeri del carrer dels Botons i la plaça de Sant Jeroni

2. FITXA TÈCNICA

Categoria	Refugi públic
Tipologia	Galeria subterrània
Municipi	Palma
Situació	Subsol del carrer dels Botons i de la plaça de Sant Jeroni
Coordenades ETRS89	X: 470290, Y: 4379765
Any construcció	1937



Categoria	Refugi públic
Titularitat	Ajuntament de Palma
Referències cadastrals	Refugi situat al subsol de la via pública, però amb un accés ubicat a l'interior de la parcel·la 0400007DD7800A.

3. MEMÒRIA HISTÒRICA

El refugi estava situat al subsòl del carrer dels Botons i de la plaça de Sant Jeroni, i disposava de 3 entrades, ubicades a la plaça de Sant Jeroni (entrada #1), a un portal lateral del carrer dels Botons (entrada #2), i a una davallada situada al costat del mateix carrer (entrada #3). La galeria principal, d'1,2 metres d'amplada, era bàsicament rectilínia, amb un únic canvi de direcció, cap a la plaça de Sant Jeroni. D'acord amb les dades de la Defensa Passiva, el refugi tenia una capacitat estimada de 233 persones i estava construït a una profunditat de 6,1 metres.

El refugi va ser localitzat l'any 1995 durant les obres de construcció d'un edifici que varen interceptar la seva entrada #3. En accedir a l'interior del refugi es va poder comprovar que les entrades #1 i #2 estaven cegades amb murs de marès i que, a més, l'entrada #2 donava directament al carrer dels Botons, a un portal encara existent a la façana lateral de l'edifici de la Sapiència. El refugi no disposava d'enllumenat elèctric, bancs per seure ni excusat. En aquell moment l'estat general de conservació del refugi era molt bo.

4. MEMÒRIA DESCRIPTIVA

Es tracta d'un refugi subterrani excavat en forma de mina, molt senzill i de petites dimensions. Disposava de 3 entrades en forma de ziga-zaga, situades als dos extrems de la galeria i al seu punt central. La galeria, amb sostre de mitja volta, tenia una longitud propera als 52 metres i una amplada de 1,2 metres en tot el recorregut. No disposava d'excusat, bancs per seure ni instal·lació d'enllumenat elèctric. Tot el conjunt es trobava revestit amb peces de marès i arrebossat amb ciment pòrtland. El trespòl era també de ciment pòrtland. Les escales tenien els escalons de pedra i disposaven de passamans en els dos costats.

Els accessos #1 i #3 eren escales de davallada directa al refugi des de les voreres del carrer, mentre que l'accés #2 era un portal situat a la façana lateral de l'edifici de la Sapiència. De fet, l'escala d'aquest accés es troba situada per complet dins la parcel·la d'aquest edifici.

5. ESTAT DE CONSERVACIÓ

El refugi encara existeix, però actualment no hi ha cap entrada per la qual s'hi pugui accedir. L'entrada interceptada durant les obres de l'any 1995 (accés #3) va quedar accessible a través d'un portal situat a l'interior del garatge del nou edifici, perfectament localitzat. Tanmateix, aquest portal va quedar tapiat, encara que seria molt fàcil de recuperar. L'entrada #2, per la seva banda, ofereix unes possibilitats immillorables per a la seva reobertura, ja que seria suficient substituir l'actual mur de marès per una barrera metàl·lica, sense afectar en absolut l'actual disposició i mobilitat del carrer dels Botons. L'entrada #1, finalment, resta condemnada al subsòl de la plaça de Sant Jeroni, encara que la seva recuperació seria en aquest cas més complicada.

Pel que fa a la galeria del refugi, el seu estat de conservació era perfecte en el moment de la visita.

6. DESCRIPCIÓ I JUSTIFICACIÓ DE LA DELIMITACIÓ DEL BÉ

De forma general les delimitacions, s'han ajustat als espais definits per les planimetries que formen part d'aquest informe. La delimitació es correspon al sistema constructiu que formen part i defineixen aquest refugi. Es tracta de preservar el significat i els valors complets del bé catalogat.

7. MESURES DE PROTECCIÓ I CRITERIS D'INTERVENCIÓ EN EL BÉ

Només podrà ser objecte d'obres de conservació i de restauració. En qualsevol cas, les intervencions haurien de ser les mínimes necessàries per a la bona conservació de l'element. S'hauran de conservar íntegrament les parts de l'element originari que han perdurat, tant pel que fa a la configuració volumètrica com a aspectes més concrets com materials, tècniques constructives, etc.

Element: 7 - Refugi antiaeri de l'església de la Mercè

2. FITXA TÈCNICA

Categoria	Refugi públic
Tipologia	Galeria subterrània
Municipi	Palma
Situació	Subsol de l'església de la Mercè
Coordenades ETRS89	X: 470300, Y: 4380400



Categoria	Refugi públic
Any construcció	1937
Titularitat	Ajuntament de Palma
Referències cadastrals	0306608DD7800E

3. MEMÒRIA HISTÒRICA

Aquest refugi estava situat al subsòl de l'església de la Mercè, al lateral est de la mateixa. Disposava de dues entrades, una al carrer de la Volta de la Mercè, a través d'un portal obert a la façana del costat de l'església (accés #1), i l'altra al carrer de Sant Felip Neri, a l'interior del replà que dona accés a l'església de la Mercè des d'aquest carrer (accés #2). Tot i que tant la galeria com els seus dos accessos estaven situats per complet al subsòl del solar de l'església, el refugi era públic. La seva galeria principal tenia una amplada d'1,4 metres i discorria pel lateral de l'església fent successius canvis de direcció. Disposava d'enllumenat elèctric i també d'un petit excusat amb un armariet encastat, però no tenia bancs per seure. D'acord amb les dades de la Defensa Passiva, tenia una capacitat estimada de 125 persones i estava construït a una profunditat de 8 metres.

Sembla que aquest refugi no va ser mai condemnat, gràcies al fet que els seus dos accessos estaven situats a espais particulars tancats, propietat de l'església de la Mercè. De fet, les dues entrades encara es conserven i són practicables.

4. MEMÒRIA DESCRIPTIVA

Es tracta d'un refugi subterrani de petites dimensions, excavat en forma de mina. La galeria tenia una amplada de 1,4 metres en tot el recorregut i disposava de dues entrades en forma de ziga-zaga, situades als seus extrems, sempre dins el solar de l'església de la Mercè. Tot el conjunt estava revestit amb peces de marès i arrebossat amb ciment pòrtland. El trespòl era també de ciment pòrtland. Les escales tenien els escalons de pedra i, mentre que l'escala del carrer de la Volta de la Mercè (accés #1) disposava de passamans als dos costats, la del carrer de Sant Felip Neri (accés #2) no en tenia cap.

5. ESTAT DE CONSERVACIÓ

L'estat de conservació d'aquest refugi no és gaire bo, encara que sembla que no presenta defectes massa importants. Tant la galeria com l'escala del carrer de la Volta de la Mercè (accés #1) es troben en un estat acceptable, mentre que l'escala procedent del carrer de Sant Felip Neri es troba molt deteriorada, amb parts importants del revestiment caigudes a terra per mor de la humitat existent. De fet, tota la volta del refugi presenta nombroses marques d'humitat. A més, l'antiga instal·lació elèctrica del refugi està en part caiguda a terra, i a l'escala del carrer de Sant Felip Neri hi ha acumulacions importants de brutor.

Per altra banda, sembla que el refugi deu tenir algunes filtracions d'aigua que en determinats moments degueren provocar una petita inundació de la galeria, tal i com denota la presència de blocs sobre el paviment, que permetrien circular pel refugi sense banyar-se els peus.

6. DESCRIPCIÓ I JUSTIFICACIÓ DE LA DELIMITACIÓ DEL BÉ

De forma general les delimitacions, s'han ajustat als espais definits per les planimetries que formen part d'aquest informe. La delimitació es correspon al sistema constructiu que formen part i defineixen aquest refugi. Es tracta de preservar el significat i els valors complets del bé catalogat

7. MESURES DE PROTECCIÓ I CRITERIS D'INTERVENCIÓ EN EL BÉ

Només podrà ser objecte d'obres de conservació i de restauració. En qualsevol cas, les intervencions haurien de ser les mínimes necessàries per a la bona conservació de l'element. S'hauran de conservar íntegrament les parts de l'element originari que han perdurat, tant pel que fa a la configuració volumètrica com a aspectes més concrets com materials, tècniques constructives, etc.

Element: 8 - Refugi antiaeri del Mirador de la Seu

2. FITXA TÈCNICA

Categoria	Refugi públic
Tipologia	Galeria que aprofita el desnivell natural del terreny
Municipi	Palma
Situació	Subsol del carrer del Mirador, a l'interior de la murada
Coordenades ETRS89	X: 469720, Y: 4379795
Any construcció	1937



Categoria	Refugi públic
Titularitat	Ajuntament de Palma
Referències cadastrals	Situat sota la via pública

3. MEMÒRIA HISTÒRICA

El refugi estava excavat a l'interior de la murada, aprofitant el desnivell existent entre el passeig de Dalt Murada i l'esplanada del Mirador de la Seu. Les seves dues entrades estaven situades al passeig de Dalt Murada, a la dreta (entrada #1) i a l'esquerra (entrada #2) de l'escala que puja al Mirador de la Seu. Els dos accessos tenien entrada a peu pla, a través de portals situats al llenç de la murada. La seva galeria era molt senzilla, amb forma rectilínia i amb una amplada d'1,5 metres en tot el recorregut. Disposava d'enllumenat elèctric, però no hi havia excusat ni bancs per seure. D'acord amb les dades de la Defensa Passiva, tenia una capacitat estimada de 340 persones i estava construït a una profunditat de 5,7 metres respecte de la cota del Mirador de la Seu.

Sembla que aquest refugi no va ser cegat en cap moment, i que les seves dues entrades es varen mantenir tancades amb unes simples barreres metàl·liques. L'Ajuntament de Palma va aprofitar l'entrada #1 del refugi per a ubicar al seu interior els quadres i comptadors elèctrics de diversos serveis de la zona, conservant l'entrada original del refugi i construint un mur pocs metres més endins, que impedia l'accés a la galeria. L'entrada #2, en canvi, no va ser alterada.

Actualment encara es conserva el refugi i les seves dues entrades. De fet, l'entrada #1 és la més ben conservada a un refugi públic de Palma, amb un magnífic marc de dovelles i l'escut de la Defensa Passiva a la dovella central. L'entrada #2, en canvi, es troba molt deteriorada i en unes condicions deplorables, pel fet de trobar-se a un racó amagat i completament descuidat. Així i tot, també conserva el seu escut de la Defensa Passiva a la dovella central, en un estat molt deteriorat.

Fins fa poc, era possible accedir a l'interior del refugi a través de l'entrada #2, però recentment l'Ajuntament de Palma va instal·lar una estructura metàl·lica que ho impedeix. L'accés es trobava molt brut i ple de trastos, però després de superar aquest primer tram, la galeria es trobava neta i en bon estat de conservació, i podia ser recorreguda sense cap dificultat. Inexplicablement, al final de la galeria, a la part posterior del mur de tancament de l'entrada #1, hi havia una cisterna de vàter penjada, com si algú hagués volgut fer-hi un excusat.

L'any 2022 l'Ajuntament de Palma va iniciar en estudi sobre la possibilitat de recuperar aquest refugi i obrir-lo al públic. Sembla que es va retirar tota la brutor existent a la seva entrada, però que el projecte va quedar aturat. Ara mateix, la reixa instal·lada a la zona de l'accés #2 impedeix entrar-hi.

4. MEMÒRIA DESCRIPTIVA

Es tracta d'un refugi molt senzill, excavat a l'interior de la murada i amb dues entrades a peu pla des del passeig de Dalt Murada. No té escales ni accessos amb forma de ziga-zaga, sinó que la seva estructura és la d'un simple passadís rectilini, amb un entrada a cada extrem. La galeria té una amplada de 1,5 metres en tot el recorregut, i disposava d'instal·lació d'enllumenat elèctric. Donat que el terreny on es va excavar el refugi era rocós, sembla que la galeria no va ser revestida amb peces de marès, sinó que va ser enfoscada i arrebossada directament sobre la roca, amb ciment portland. El trespol era també de ciment portland.

5. ESTAT DE CONSERVACIÓ

El refugi i les seves dues entrades encara existeixen, però el cert és que, tot i trobar-se en un dels espais més emblemàtics i amb major valor patrimonial de la ciutat -just davant la Seu i el Palau de l'Almudaina- es troba completament descuidat.

Encara que sembla que es varen retirar la brutor i els trastos acumulats a la zona de l'entrada #2, aquest accés es troba en un estat absolutament lamentable, amb la barrera caiguda, el referit de les parets que cau, i tot el racó de l'entrada convertit en un esperpèntic niu de brutor i de males olors. De fet, l'Ajuntament de Palma hi va haver d'instal·lar fa poc una reixa, per impedir que es seguis utilitzant com a excusat improvisat o com a racó per fer altres tipus de malifetes. I tot això, aferrat a la murada i al Palau de l'Almudaina.

L'entrada #1, tot i trobar-se en una situació molt millor, tampoc ha sigut objecte de cap atenció per part de l'Ajuntament de Palma. De fet, la va aprofitar per a ubicar-hi els comptadors d'electricitat de diferents serveis de la zona i, més recentment, ha permès la instal·lació d'un armari de gran dimensions gairebé davant la seva porta. Una porta que, recordem-ho, és una de les poques entrades a un refugi antiaeri que es conserven, i sens dubte la més ben conservada de la ciutat.

6. DESCRIPCIÓ I JUSTIFICACIÓ DE LA DELIMITACIÓ DEL BÉ

De forma general les delimitacions, s'han ajustat als espais definits per les planimetries que formen part d'aquest informe. La delimitació es correspon al sistema constructiu que formen part i defineixen aquest refugi. Es tracta de preservar el significat i els valors complets del bé catalogat

7. MESURES DE PROTECCIÓ I CRITERIS D'INTERVENCIÓ EN EL BÉ

Només podrà ser objecte d'obres de conservació i de restauració. En qualsevol cas, les intervencions haurien de ser les mínimes necessàries per a la bona conservació de l'element. S'hauran de conservar íntegrament les parts de l'element originari que han perdurat, tant pel que fa a la configuració volumètrica com a aspectes més concrets com materials, tècniques constructives, etc.

Element: 9- Refugi antiaeri de la plaça de la Navegació – Mercat de Santa Catalina

2. FITXA TÈCNICA

Categoria	Refugi públic
Tipologia	Galeria subterrània
Municipi	Palma
Situació	Subsol del Mercat de Santa Catalina i dels carrers d'Annibal, de Pou i de Soler
Coordenades ETRS89	X: 468940, Y: 4380255
Any construcció	1937
Titularitat	Ajuntament de Palma
Referències cadastrals	Situat sota la via pública i al subsol de la parcel·la 9004401DD6890C

3. MEMÒRIA HISTÒRICA

El refugi estava situat al subsòl de la plaça de la Navegació i del carrer d'Annibal, i disposava de 4 entrades, ubicades als carrers de Soler (entrada #1), de Pou (entrada #2) i a la part central de la mateixa plaça, a l'interior del Mercat de Santa Catalina (entrades #3 i #4). La seva galeria principal tenia una amplada d'1,2 metres, encara que alguns accessos i galeries laterals tenien una amplada major, de fins a 1,8 metres en el cas de la galeria procedent de les entrades situades al mig de la plaça. A les parets del refugi hi havia inscripcions amb distintes instruccions dirigides als usuaris, com “*Ir deprisa*”, “*Obedezca en todo*”, “*No hablar*”, o “*No fumar*”. El refugi disposava d'instal·lació d'enllumenat elèctric, però no tenia ni excusat ni bancs per seure. D'acord amb les dades de la Defensa Passiva, tenia una capacitat estimada de 260 persones i estava construït a una profunditat de 6,8 metres.

4. MEMÒRIA DESCRIPTIVA

Es tracta d'un refugi subterrani excavat en forma de mina. La seva galeria principal era rectilínia i estava situada per complet al subsòl del carrer d'Annibal. Tenia una longitud aproximada de 72 metres i una amplada d'1,2 metres, i la seva volta tenia forma d'arc de mig punt. Disposava de quatre entrades amb distintes amplades, totes amb forma de ziga-zaga. La galeria procedent de l'entrada #1 tenia una amplada de 1,2 metres, mentre que la procedent de l'entrada #2 era de 1,4 metres, i la procedent de les entrades #3 i #4 arribava fins als 1,8 metres. Tot el conjunt es trobava revestit amb peces de marès i arrebossat amb ciment portland. La volta del refugi estava emblanquinada i la part inferior de les seves parets estava pintada d'un color més fosc. El paviment del refugi era també de ciment portland. Les escales tenien els escalons de pedra i disposaven de passamans als dos costats.

5. ESTAT DE CONSERVACIÓ

El refugi encara es conserva i, a hores d'ara, s'hi pot accedir, amb dificultat, a través d'una comporta situada a l'interior del Mercat de Santa Catalina, que comunica amb l'antiga escala dels accessos #3 i #4. Les escales de les entrades #1 i #2, en canvi, estan completament plenes de terra i d'enderrocs, després d'haver estat interceptades per diverses obres realitzades a l'exterior. Malgrat això, és possible reptar per damunt aquests abocaments i arribar fins a un punt proper a l'exterior, on es pot observar el pas de diferents canalitzacions d'aigua. Sembla que algunes d'aquestes canalitzacions presenten fugues i que l'aigua que es perd ha anat arrossegant la terra dels seus voltants cap a la part inferior de l'escala, deixant les canalitzacions al descobert i, en alguns casos, en voladís i suportant el seu propi pes.

La galeria del refugi està en molt bon estat, tot i que en alguns punts sembla que les filtracions d'aigua provoquen, de tant en tant, la formació de bassiots. A les parets del refugi se conserven encara, perfectament llegibles, les antigues inscripcions amb instruccions per als seus usuaris.

6. DESCRIPCIÓ I JUSTIFICACIÓ DE LA DELIMITACIÓ DEL BÉ

De forma general les delimitacions, s'han ajustat als espais definits per les planimetries que formen part d'aquest informe. La delimitació es correspon al sistema constructiu que formen part i defineixen aquest refugi. Es tracta de preservar el significat i els valors complets del bé catalogat

7. MESURES DE PROTECCIÓ I CRITERIS D'INTERVENCIÓ EN EL BÉ

Només podrà ser objecte d'obres de conservació i de restauració. En qualsevol cas, les intervencions haurien de ser les mínimes necessàries per a la bona conservació de l'element. S'hauran de conservar íntegrament les parts de l'element originari que han perdurat, tant pel que fa a la configuració volumètrica com a aspectes més concrets com materials, tècniques constructives, etc.

Element: 10 - Refugi antiaeri del Pes de sa Palla

2. FITXA TÈCNICA

Categoria	Refugi públic
Tipologia	Galeria subterrània
Municipi	Palma
Situació	Subsol dels carrers del Socors i del Temple
Coordenades ETRS89	X: 470320, Y: 4379850
Any construcció	1937
Titularitat	Ajuntament de Palma
Referències cadastrals	Situat sota la via pública

3. MEMÒRIA HISTÒRICA

El refugi estava situat al subsòl dels carrers del Socors i del Temple, aferrat a la plaça del Pes de sa Palla. Disposava d'un total de 4 entrades, situades a la part nord de la plaça (entrada #1), a la cantonada de la bifurcació dels carrers de Ramon Llull i del Sol (entrades #2 i #3, amb una mateixa escala) i al carrer del Temple (entrada #4). La seva galeria tenia una amplada d'1,2 metres en tot el recorregut i una alçada de 2,2 metres al centre de la volta, que era de mig punt. Disposava d'un petit excusat al costat de l'escala de les entrades #2 i #3, però no tenia enllumenat elèctric ni de bancs per seure. D'acord amb les dades de la Defensa Passiva, tenia una capacitat estimada de 300 persones i estava construït a una profunditat de 8 metres.

El refugi va ser localitzat al voltant de l'any 2001, durant les obres del Pla Mirall, que varen posar momentàniament al descobert l'entrada situada a la plaça del Pes de sa Palla (accés #1), per on es va poder accedir a l'interior del refugi. En aquell moment, les entrades #2, #3 i #4 conservaven el mur de tancament original i es trobaven en bon estat. L'estat general de conservació del refugi era bo, encara que a les parets s'observaven distints canvis de color que denotaven que probablement la galeria havia estat inundada en algun moment.

4. MEMÒRIA DESCRIPTIVA

Es tracta d'un refugi subterrani excavat en forma de mina, molt senzill i de petites dimensions. Disposava de 4 entrades en forma de ziga-zaga, situades als extrems de la galeria. La galeria tenia una longitud propera als 62 metres i una amplada de 1,2 metres en tot el recorregut. No disposava de bancs per seure, ni d'instal·lació d'enllumenat elèctric, però sí que tenia un petit excusat, situat al peu de l'escala dels accessos #2 i #3. Tot el conjunt es trobava revestit amb peces de marès i arrebossat amb ciment pòrtland. El trespol era també de ciment pòrtland. Les escales tenien els escalons de pedra i disposaven de passamans en els dos costats.

5. ESTAT DE CONSERVACIÓ

El refugi encara existeix, però actualment no hi ha cap entrada practicable que permeti accedir al seu interior. Per tant, es desconeix el seu estat de conservació a l'actualitat.

En el moment de la darrera visita, l'any 2001, el refugi estava en bon estat. Llevat de l'entrada a través de la qual es va accedir al refugi (entrada #1), les altres 3 estaven en bon estat i conservaven encara el tancament de marès amb què varen ser cegades després de la guerra civil, sense signes d'haver estat interceptades per altres obres anteriors. La galeria, igualment, es trobava en bon estat, encara que hi havia algunes marques que semblaven indicar que el refugi hauria estat inundat en alguna ocasió.

6. DESCRIPCIÓ I JUSTIFICACIÓ DE LA DELIMITACIÓ DEL BÉ

De forma general les delimitacions, s'han ajustat als espais definits per les planimetries que formen part d'aquest informe. La delimitació es correspon al sistema constructiu que formen part i defineixen aquest refugi. Es tracta de preservar el significat i els valors complets del bé catalogat

7. MESURES DE PROTECCIÓ I CRITERIS D'INTERVENCIÓ EN EL BÉ

Només podrà ser objecte d'obres de conservació i de restauració. En qualsevol cas, les intervencions haurien de ser les mínimes necessàries per a la bona conservació de l'element. S'hauran de conservar íntegrament les parts de l'element originari que han perdurat, tant pel que fa a la configuració volumètrica com a aspectes més concrets com materials, tècniques constructives, etc.

Element: 11 - Refugi antiaeri de Son Armadams

2. FITXA TÈCNICA

Categoria	Refugi públic
Tipologia	Galeria subterrània
Municipi	Palma
Situació	Subsol dels carrers del Marquès de la Sènia, d'Andrea Dòria, de Vasco da Gama i de Furió.
Coordenades ETRS89	X: 468435, Y: 4380090
Any construcció	1937
Titularitat	Ajuntament de Palma
Referències cadastrals	Situat sota la via pública

3. MEMÒRIA HISTÒRICA

El refugi estava situat al subsòl del carrer del Marquès de la Sènia, i disposava de 3 entrades, ubicades als carrers d'Andrea Dòria (entrada #1), de Vasco da Gama (entrada #2) i de Furió (entrada #3). La seva galeria principal tenia una amplada d'1,2 metres i una longitud de devers 105 metres, amb un únic canvi de direcció situat a la cantonada del carrer de Vasco da Gama. El refugi disposava d'instal·lació d'enllumenat elèctric, però no tenia ni excusat, ni bancs per seure. D'acord amb les dades de la Defensa Passiva, tenia una capacitat estimada de 436 persones i estava construït a una profunditat de 8,3 metres.

El refugi va ser localitzat l'any 2000, durant unes obres de construcció de canalitzacions subterrànies que varen posar momentàniament al descobert l'entrada #2. En aquell moment l'estat de conservació del refugi era excel·lent. L'entrada #3 es trobava tapiada amb un mur de peces de marès, sense signes d'haver estat localitzada anteriorment, mentre que a l'entrada #1 hi havia alguns enderrocs abocats des d'alguna obra realitzada a l'exterior, que havia trobat aquesta entrada, però que havia reconstruït raonablement bé el seu mur de tancament.

4. MEMÒRIA DESCRIPTIVA

Es tracta d'un refugi subterrani excavat en forma de mina. Seguint les prescripcions habituals de la Prefectura de la Defensa Passiva, disposava de diverses entrades prou distanciades, en forma de ziga-zaga, que davallaven fins a la galeria principal. La galeria tenia una amplada d'1,2 metres en tot el recorregut, i la seva volta era en forma d'arc de mig punt. Tot el conjunt es trobava revestit amb peces de marès i arrebossat amb ciment pòrtland. El trespòl era també de ciment pòrtland. Les escales tenien els escalons de pedra, però no estaven equipades amb passamans. A la volta del refugi es conservaven algunes restes de la seva antiga instal·lació elèctrica.

5. ESTAT DE CONSERVACIÓ

El refugi encara existeix i actualment és accessible, amb bastanta dificultat, a través d'una comporta de seguretat que es va instal·lar a l'entrada #2.

En el moment en què es va poder visitar per darrera vegada, la seva galeria es trobava en molt bon estat de conservació, i les seves entrades dels carrers d'Andrea Dòria (accés #1) i de Furió (accés #3) seguien tapiades amb els respectius murs de marès, sense danys importants.

6. DESCRIPCIÓ I JUSTIFICACIÓ DE LA DELIMITACIÓ DEL BÉ

De forma general les delimitacions, s'han ajustat als espais definits per les planimetries que formen part d'aquest informe. La delimitació es correspon al sistema constructiu que formen part i defineixen aquest refugi. Es tracta de preservar el significat i els valors complets del bé catalogat

7. MESURES DE PROTECCIÓ I CRITERIS D'INTERVENCIÓ EN EL BÉ

Només podrà ser objecte d'obres de conservació i de restauració. En qualsevol cas, les intervencions haurien de ser les mínimes necessàries per a la bona conservació de l'element. S'hauran de conservar íntegrament les parts de l'element originari que han perdurat, tant pel que fa a la configuració volumètrica com a aspectes més concrets com materials, tècniques constructives, etc.



Element: 12 - Refugi antiaeri de la plaça de l'Hospital – Carrer del Jardí Botànic**2. FITXA TÈCNICA**

Categoria	Refugi públic
Tipologia	Galeria subterrània
Municipi	Palma
Situació	Subsol de la plaça de l'Hospital i de la costa de la Sang
Coordenades ETRS89	469700, Y: 4380495
Any construcció	1937
Titularitat	Ajuntament de Palma
Referències cadastrals	Situat sota la via pública

3. MEMÒRIA HISTÒRICA

El refugi estava situat al subsòl de la costa de la Sang i de la plaça de l'Hospital, i disposava de 2 entrades, situades al carrer del Jardí Botànic, al costat de les escales que pugen a la plaça de l'Hospital (entrada #1), i a la cantonada d'aquesta plaça amb el carrer de la Pietat (entrada #2). D'acord amb les dades de la Defensa Passiva, el refugi tenia una capacitat estimada de 280 persones i estava construït a una profunditat de 7 metres.

Acabada la guerra, les dues entrades del refugi varen ser tapiades amb un mur de marès. Atès que l'accés del carrer del Jardí Botànic (accés #1) tenia la seva entrada a través d'un portal situat davall les escales que pugen a la plaça de l'Hospital, l'entrada tapiada es va poder mantenir molts d'anys, sense necessitat d'eliminar-la del tot, com sí que va passar amb l'entrada de l'accés #2. De fet, tot i que posteriorment s'hi va posar una porta de ferro, el portal de l'accés #1 encara existeix i és perfectament visible. Malauradament, ningú a l'Ajuntament de Palma té una idea clara de què hi ha darrere d'aquesta porta, ni sap on són les seves claus. Per altra banda, tot i que l'estat de la porta permetria obrir-la sense gaire dificultat, és molt probable que quedàs desencaixada i que llavors no es pogués tornar a tancar. Amb tot plegat, el resultat és que, tot i que el portal d'entrada al refugi està perfectament localitzat, ningú no l'ha obert en dècades i, per tant, no s'ha pogut visitar el refugi ni es coneixen amb certesa les seves característiques i estat de conservació.

Pel que fa a l'entrada de l'accés #2, va ser eliminada per complet i no en queda cap vestigi.

A l'arxiu de la Comandància d'Obres s'ha conservat un plànol de disseny que ens mostra la forma i ubicació precises del refugi, així com el seu perfil longitudinal. D'acord amb aquest plànol, el refugi era una simple galeria estreta i quasi rectilínia, a la qual s'accedia amb una petita davallada des del carrer del Jardí Botànic, però que, gràcies al desnivell natural del terreny, assolia de seguida una profunditat important amb relació a la plaça, amb un sostre de protecció de quasi 5 metres al principi, i de més de 7 metres a l'extrem més proper a l'entrada del carrer de la Pietat (accés #2).

4. MEMÒRIA DESCRIPTIVA

El refugi no ha pogut ser visitat i, per tant, no es tenen dades precises sobre les seves característiques i estat de conservació.

D'acord amb el plànol de disseny, seria una galeria amb una amplada d'1,2 metres i amb el sostre de mitja volta, formada per 4 seccions rectilínies, amb una longitud total propera als 45 metres. Sabem també que estava dotada amb enllumenat elèctric.

5. ESTAT DE CONSERVACIÓ

El refugi no ha pogut ser visitat i, per tant, no es tenen dades precises sobre el seu estat de conservació. Sabem únicament que la seva entrada des del carrer del Jardí Botànic encara es conserva, tancada amb un porta metàl·lica que no es pot obrir, i que l'entrada del carrer de la Pietat va ser completament eliminada, no quedant-ne cap vestigi. Presumptament, la galeria encara es conserva davall la costa de la Sang i la plaça de l'Hospital, però es desconeix el seu estat de conservació.

6. DESCRIPCIÓ I JUSTIFICACIÓ DE LA DELIMITACIÓ DEL BÉ

De forma general les delimitacions, s'han ajustat als espais definits per les planimetries que formen part d'aquest informe. La delimitació es correspon al sistema constructiu que formen part i defineixen aquest refugi. Es tracta de preservar el significat i els valors complets del bé catalogat



7. MESURES DE PROTECCIÓ I CRITERIS D'INTERVENCIÓ EN EL BÉ

Només podrà ser objecte d'obres de conservació i de restauració. En qualsevol cas, les intervencions haurien de ser les mínimes necessàries per a la bona conservació de l'element. S'hauran de conservar íntegrament les parts de l'element originari que han perdurat, tant pel que fa a la configuració volumètrica com a aspectes més concrets com materials, tècniques constructives, etc.

Element: 13: Refugi antiaeri de la plaça de ses Columnes

2. FITXA TÈCNICA

Categoria	Refugi públic
Tipologia	Galeria subterrània
Municipi	Palma
Situació	Subsol de la plaça de Francesc Garcia i Orell (plaça de ses Columnes)
Coordenades ETRS89	X: 470900, Y: 4380425
Any construcció	1937
Titularitat	Ajuntament de Palma
Referències cadastrals	Situat sota la via pública

3. MEMÒRIA HISTÒRICA

D'acord amb la documentació conservada a l'arxiu de refugis de la Defensa Passiva, el refugi de la plaça de les Columnes va ser projectat inicialment per a una capacitat estimada de 1.500 persones. L'enginyer Miguel Forteza Piña va projectar un refugi en forma de quadrilàter, amb 6 entrades des dels distints carrers que conflueixen a la plaça, més una galeria central amb una entrada addicional situada al mig de la mateixa plaça. El pressupost total d'aquestes obres era de 63.012 pessetes.

Tanmateix, l'inspector general de la Defensa Passiva, l'enginyer Manuel Abbad, va considerar que el projecte resultava excessiu i va autoritzar la construcció de sols el tram comprès entre els carrers de Francesc Barceló i Combis i el de Francesc Manuel de los Herreros.

Així doncs, el refugi que es va construir a la plaça de les Columnes va ser una galeria rectilínia situada al sud-est de la plaça, amb tres entrades situades a la cantonada amb el carrer de Francesc Barceló i Combis (entrada #1), al lateral de la mateixa plaça, ja molt a prop del carrer de Joan Bauzà (entrada #2), i a la cantonada del carrer de Francesc Manuel de los Herreros amb el carrer de Beatriu de Pinós (entrada #3). D'acord amb les dades de la Defensa Passiva, aquest refugi tenia una capacitat estimada de 379 persones i estava construït a una profunditat de 7 metres.

D'acord amb la documentació de l'enllumenat elèctric del refugi, també conservada al seu expedient, sabem que el refugi havia de tenir un total de 22 bombetes blanques a l'interior, més 3 de color blau a les entrades. A més, el croquis d'aquest enllumenat ens mostra que el refugi tenia també dues petites sales laterals, que bé pogueren ser utilitzades com a excusat, però que en realitat eren els primers trams de les bifurcacions cap a les galeries no construïdes. No consta que hi hagués bancs per seure.

El refugi disposava de 4 conductes verticals de ventilació en forma de columna aïllada. Tres d'aquests conductes estaven situats a la voravia de la zona central de la plaça, mentre que el quart estava a la cantonada del carrer de Francesc Manuel de los Herreros, quasi davant l'antic Hostal Balears. Tots ells varen ser eliminats per les obres del Pla Mirall, que deixaren al seu lloc unes estranyes reixes de ventilació d'acer inoxidable, amb forma de plat, encara existents.

4. MEMÒRIA DESCRIPTIVA

El refugi no ha pogut ser visitat i, per tant, no es tenen dades precises sobre les seves característiques i estat de conservació.

D'acord amb el plànol de disseny, el refugi que finalment es va construir era una galeria rectilínia amb el sostre de mitja volta, amb una amplada d'1,2 metres i una longitud propera als 78 metres. Tenia en total 3 accessos i 4 conductes de ventilació, però no consta que hi hagués bancs per seure. Sabem també que disposava d'enllumenat elèctric.

5. ESTAT DE CONSERVACIÓ

El refugi no ha pogut ser visitat i, per tant, no es tenen dades precises sobre el seu estat de conservació. Sabem amb tota seguretat que el refugi encara existeix, però totes les seves entrades varen ser cegades, i en temps recents no ha estat possible accedir al seu interior.



6. DESCRIPCIÓ I JUSTIFICACIÓ DE LA DELIMITACIÓ DEL BÉ

De forma general les delimitacions, s'han ajustat als espais definits per les planimetries que formen part d'aquest informe. La delimitació es correspon al sistema constructiu que formen part i defineixen aquest refugi. Es tracta de preservar el significat i els valors complets del bé catalogat.

7. MESURES DE PROTECCIÓ I CRITERIS D'INTERVENCIÓ EN EL BÉ

Només podrà ser objecte d'obres de conservació i de restauració. En qualsevol cas, les intervencions haurien de ser les mínimes necessàries per a la bona conservació de l'element. S'hauran de conservar íntegrament les parts de l'element originari que han perdurat, tant pel que fa a la configuració volumètrica com a aspectes més concrets com materials, tècniques constructives, etc.

Element: 14 - Refugi antiaeri de l'antiga Casa Cuna del carrer de la Pau – Edifici de Can Weyler

2. FITXA TÈCNICA

Categoria	Refugi públic
Tipologia	Galeria subterrània
Municipi	Palma
Situació	Carrers de la Pau i de Can Bordoi, i subsol de l'edifici de Can Weyler i de l'edifici situat al seu davant
Coordenades ETRS89	X: 469505, Y: 4380205
Any construcció	1937
Titularitat	Ajuntament de Palma
Referències cadastrals	Situat sota la via pública i al subsol de les parcel·les cadastrals 9603515DD6890D i 9504611DD6890D

3. MEMÒRIA HISTÒRICA

Encara que el refugi de la Casa Cuna del carrer de la Pau era públic i tenia accés des de la via pública, la seva galeria principal estava situada gairebé per complet davall propietats privades. Disposava de dues entrades, situades al pati interior de la Casa Cuna (entrada #1) i al carrer de Can Bordoi (entrada #2). A part d'aquestes entrades, i dels petits trams que travessaven els carrers, el refugi era una simple galeria rectilínia d'1,2 metres d'amplada que discorria per davall una parcel·la de propietat privada, concretament la identificada amb la referència catastral 9504611DD6890D. D'acord amb les dades de la Defensa Passiva, el refugi tenia una capacitat estimada de 173 persones i estava construït a una profunditat de 6,5 metres.

En finalitzar la guerra, l'entrada #2 del refugi va ser tapiada i, posteriorment, se'n va eliminar qualsevol vestigi exterior. L'entrada #1, en canvi, va quedar conservada a l'interior de la Casa Cuna, i únicament se'n va recobrir el darrer tram de l'escala, deixant-hi una comporta d'accés des del vestíbul de l'edifici.

A hores d'ara, l'edifici de l'antiga Casa Cuna és propietat del Consell de Mallorca i és conegut amb el nom de Can Weyler. A principis de l'any 2022, els estudis arqueològics previs a les obres de restauració de l'edifici varen posar al descobert la totalitat de l'escala de l'entrada #1, a través de la qual es va poder accedir i visitar el refugi.

El refugi disposa d'un petit banc lateral per seure a un dels costats, en el tram més proper a l'entrada de la Casa Cuna, i de tres forats de ventilació distribuïts al llarg de la galeria principal. En canvi, no disposa d'excusat i tampoc no es veuen restes d'una possible instal·lació elèctrica. Curiosament, a pocs metres de l'entrada de la Casa Cuna, la galeria presenta una mena de pas estret, format per dos murs de marès que interrompen el pas directe i que obliguen a circular individualment i a fer una petita ziga-zaga per poder passar a l'altre costat de la galeria.

4. MEMÒRIA DESCRIPTIVA

Es tracta d'un refugi subterrani excavat en forma de mina. Disposava de dues entrades, en forma de ziga-zaga, situades als dos extrems de la galeria principal. L'escala de l'accés #1 estava situada al pati d'entrada de l'antiga Casa Cuna, per facilitar l'accés al refugi dels nins allotjats en aquest centre. L'escala de l'accés #2, en canvi, era una davallada directa situada al lateral del carrer de Can Bordoi. La galeria, amb la volta en forma d'arc de mig punt, tenia una amplada de 1,2 metres en tot el recorregut, i disposava d'un petit banc d'obra per seure, situat al costat més proper a l'entrada de la Casa Cuna. Aquest banc crida l'atenció per les seves reduïdes dimensions, lligades probablement al fet que estava destinat als nins de la Casa Cuna. Tot el conjunt es trobava revestit amb peces de marès i arrebossat amb ciment portland. El paviment era també de ciment portland. Les escales tenien els escalons de pedra i no disposaven de passamans. Tampoc no hi havia cap excusat.



5. ESTAT DE CONSERVACIÓ

La visita de camp realitzada l'any 2022 va permetre confirmar que el traçat del refugi coincideix per complet amb el projecte redactat per l'enginyer Rafel Manera Rovira. Es va poder constatar, així mateix, que el refugi es troba en molt bon estat, i que se'n conserva encara tot el recorregut. Únicament a l'extrem nord del refugi s'observa que les obres de construcció d'un modern edifici amb aparcament subterrani, al carrer de Can Bordoi, varen interceptar tant la galeria principal del refugi com l'entrada existent en aquell carrer, i que les varen conservar mitjançant la construcció de murs de tancament amb blocs de formigó. Per altra banda, al tram de galeria que connecta l'entrada del carrer de Can Bordoi amb la galeria principal del refugi, s'observa la presència de dos ancoratges que la travessen obliquament, instal·lats amb tota seguretat durant la construcció de l'aparcament del nou edifici, per tal de garantir l'estabilitat del mur perimetral de les obres i prevenir-ne la caiguda.

L'escala de l'accés #1 es conserva en bon estat en tota la seva longitud, i els estudis arqueològics realitzats a la zona la varen deixar totalment al descobert. És d'esperar que serà rehabilitada i podrà quedar oberta i accessible en condicions de seguretat.

Pel que fa a la galeria, la seva estructura està perfectament conservada, encara que al seu paviment hi ha restes de fang, que denoten que en algun moment ha entrat aigua al refugi.

6. DESCRIPCIÓ I JUSTIFICACIÓ DE LA DELIMITACIÓ DEL BÉ

De forma general les delimitacions, s'han ajustat als espais definits per les planimetries que formen part d'aquest informe. La delimitació es correspon al sistema constructiu que formen part i defineixen aquest refugi. Es tracta de preservar el significat i els valors complets del bé catalogat

7. MESURES DE PROTECCIÓ I CRITERIS D'INTERVENCIÓ EN EL BÉ

Només podrà ser objecte d'obres de conservació i de restauració. En qualsevol cas, les intervencions haurien de ser les mínimes necessàries per a la bona conservació de l'element. S'hauran de conservar íntegrament les parts de l'element originari que han perdurat, tant pel que fa a la configuració volumètrica com a aspectes més concrets com materials, tècniques constructives, etc.

Element: 15 - Refugi antiaeri de la Plaça de l'església i el carrer de la Rectoria, a Pòrtol

2. FITXA TÈCNICA

Categoria	Refugi públic
Tipologia	Galeria subterrània
Municipi	Marratxí
Situació	Plaça de Guillem Rigo Rector i carrer de la Rectoria
Coordenades ETRS89	X: 480244, Y: 4385325
Any construcció	1937
Titularitat	Ajuntament de Marratxí
Referències cadastrals	Situat sota la via pública

3. MEMÒRIA HISTÒRICA

Igual que Palma, Marratxí era un municipi amb un elevat risc de bombardeig, a causa de la seva proximitat a la capital, al pas de la via ferroviària de la línia Palma-Inca i, sobretot, a la presència de l'aeròdrom de Son Bonet. Per aquest motiu, i malgrat disposar de molts menys recursos econòmics que la Defensa Passiva de Palma, les autoritats locals es varen esforçar per dotar de refugis antiaeris els distints nuclis del municipi, construint-ne de públics i estimulant la construcció de refugis particulars. A la localitat de Pòrtol tenim un bon exemple de refugi públic, just al costat de l'església del poble.

El refugi tenia la seva entrada principal (entrada #1) a la plaça de Guillem Rigo - Rector, al lateral del carrer Major, i discorria en direcció sud pel subsol del carrer de la Rectoria, on tenia una segona entrada situada probablement a l'interior d'una propietat particular (entrada #2). Donat que el terreny era de tipus rocós, la galeria es va excavar a poca profunditat, en considerar que la duresa del sostre natural oferia una protecció suficient. A més, i malgrat les intencions de la Defensa Passiva de Marratxí, la galeria va quedar sense cap mena de revestiment, per falta de recursos econòmics amb què poder fer front a aquestes obres.

El refugi va ser localitzat l'any 2010, quan unes obres realitzades a la plaça de Guillem Rigo - Rector varen localitzar l'entrada #1. El primer segment de l'escala es trobava tapat i inaccessible, però a partir del primer replà es podia caminar per damunt dels enderrocs i arribar a la galeria principal. La forma de la galeria era poc regular, i discorria amb lleugers canvis de direcció per davall del carrer de la Rectoria. Tenia

una longitud aproximada de 34 metres i una amplada propera als 1,4 metres. Donat que la galeria no estava revestida ni arrebossada, als seus laterals es podia veure perfectament la morfologia de la roca on estava excavada, que curiosament presentava nombrosos fòssils d'origen aparentment marí. Al final de la galeria es podia veure, a la dreta, la que va ser la segona entrada del refugi (accés #2), que en el moment de la visita estava completament obstruïda amb enderroc.

4. MEMÒRIA DESCRIPTIVA

Es tracta d'un refugi subterrani excavat en forma de mina, amb dues entrades situades als seus extrems, en forma de ziga-zaga. Donada la falta de recursos econòmics, la galeria va quedar simplement excavada en el terreny, sense cap mena de revestiment ni de paviment. Per aquest motiu, tant la volta, com les parets laterals, com el mateix trespòl, presenten un aspecte completament irregular i deixen al descobert el terreny natural on es va perforar la galeria.

Probablement la intenció inicial era que, una vegada fet el revestiment, l'amplada de la galeria fos d'1,2 metres, com és habitual en els refugis públics. Tanmateix, l'absència de revestiment fa que, en realitat, l'amplada de la galeria sigui major, d'aproximadament 1,4 metres en tot el recorregut.

La profunditat del refugi és relativament petita, de tan sols uns 6 metres, probablement pel fet d'estar excavada en un terreny rocós, que per la seva duresa permetia reduir el gruix del sostre de protecció de la galeria.

El refugi no disposava de bancs per seure, excusat, ni enllumenat elèctric. Sí que es veien algunes restes de soquets de fusta, que probablement s'utilitzaven per penjar llumetes d'oli.

5. ESTAT DE CONSERVACIÓ

Tot i no tenir cap tipus de revestiment, la galeria del refugi està ben conservada. L'entrada situada a la plaça de l'església va ser localitzada l'any 2010 durant unes obres, i l'Ajuntament de Marratxí la va fer tapar amb una planxa provisional, amb la intenció de recuperar aquesta entrada i poder obrir el refugi a visites culturals en el futur. L'entrada del carrer de la Rectoria, en canvi, estava ja completament destruïda i plena d'enderroc.

6. DESCRIPCIÓ I JUSTIFICACIÓ DE LA DELIMITACIÓ DEL BÉ

De forma general les delimitacions, s'han ajustat als espais definits per les planimetries que formen part d'aquest informe. La delimitació es correspon al sistema constructiu que formen part i defineixen aquest refugi. Es tracta de preservar el significat i els valors complets del bé catalogat

7. MESURES DE PROTECCIÓ I CRITERIS D'INTERVENCIÓ EN EL BÉ

Només podrà ser objecte d'obres de conservació i de restauració. En qualsevol cas, les intervencions haurien de ser les mínimes necessàries per a la bona conservació de l'element. S'hauran de conservar íntegrament les parts de l'element originari que han perdurat, tant pel que fa a la configuració volumètrica com a aspectes més concrets com materials, tècniques constructives, etc.

Element: 16 - Refugi antiaeri de les escales del carrer de Santa Apol·lònia, al Port de Sóller

2. FITXA TÈCNICA

Categoria	Refugi públic
Tipologia	Galeria que aprofita el desnivell natural del terreny
Municipi	Sóller
Situació	Davall l'escala que puja del carrer de Santa Apol·lònia al carrer de Mallorca.
Coordenades ETRS89	X: 473690, Y: 4405370
Any construcció	1937-1938
Titularitat	Ajuntament de Sóller
Referències cadastrals	Situat sota espais públics

3. MEMÒRIA HISTÒRICA

Es tracta d'un refugi construït per la Comandància de Marina al Port de Sóller per protegir els habitants de la zona de Santa Caterina, donada la seva proximitat a la Base Naval. Tot i ser un refugi construït pels militars, sempre va estar orientat a la protecció de la població civil del Port.

El refugi està situat a davall l'escala que puja des del carrer de Santa Apol·lònia al carrer de Mallorca, i té una entrada a la façana lateral de cada un d'aquests dos carrers. La galeria té una amplada de 2 metres i discorre recta entre aquestes dues entrades.

El refugi es va construir aprofitant el desnivell natural del terreny i excavant una galeria pràcticament horitzontal des de la cota del carrer de Santa Apol·lònia. D'aquesta manera, l'accés des del carrer de Santa Apol·lònia (accés #1) és una simple entrada a peu pla que, després de penetrar uns 7 metres en el terreny natural i aconseguir així una certa profunditat respecte de la cota exterior, disposa d'un mur de devers 1 m de gruix que fa de parapet per protegir la galeria de possibles explosions davant l'entrada. A partir d'aquest punt, la galeria avança en forma rectilínia cap al fons del refugi. En canvi, l'accés des del carrer de Santa Caterina d'Alexandria (accés #2) és una llarga escala que davalla directa des de la porta existent en aquest carrer fins a la galeria, i que permet superar el desnivell de més de 7 metres existent entre aquests dos punts.

El refugi disposava de dos conductes de ventilació, un a cada extrem, pròxims a les respectives entrades. Disposava també d'enllumenat elèctric i d'un petit armari encastrat. A més, al costat de ponent, tenia una petita canal en el paviment, per a la recollida i drenatge de l'aigua que pogués penetrar al refugi.

L'any 1938 el refugi va ser entregat per la Comandància de Marina a l'Ajuntament de Sóller, amb la intenció que es fes càrrec de la seva conservació. Finalitzada la guerra, les entrades varen quedar tancades amb dues portes, però no varen ser tapiades ni destruïdes, i de fet s'han conservat fins a data d'avui.

Actualment, el refugi sols és accessible a través de l'entrada #1 i, al final de la galeria, hi ha un mur de tancament fins a mitja altura que impedeix arribar a l'escala de l'entrada #2. La galeria es troba en bon estat i, pel que fa als antics conductes de ventilació, sols en queden els forats de connexió amb el refugi, clarament visibles a la seva volta.

4. MEMÒRIA DESCRIPTIVA

Es tracta d'un refugi molt senzill i de dimensions reduïdes, que es va construir aprofitant el desnivell natural del terreny. La seva entrada des del carrer de Santa Apol·lònia és a peu pla i, superats els primers metres i el parapet de l'entrada, és una simple galeria rectangular de 2 metres d'amplada i quasi 20 de longitud, amb sostre de mitja volta. Al fons de la galeria connectava amb l'escala de davallada des del carrer de Santa Caterina d'Alexandria, actualment inaccessible.

Tot i estar excavada dins la roca, la galeria va ser referida i arrebossada, i el seu aspecte actual denota que possiblement va ser emblanquinada. Tot i que la documentació indica que el refugi disposava d'enllumenat elèctric, la instal·lació actual és moderna i no queden restes de l'antiga.

5. ESTAT DE CONSERVACIÓ

El refugi es conserva en bon estat, però actualment sols s'hi pot accedir per la porta del carrer de Santa Apol·lònia. La porta del carrer de Santa Caterina d'Alexandria es troba en molt mal estat i, tot i que seria molt fàcil d'obrir, probablement es rompia i no es podria tornar a tancar.

Al final de la galeria hi ha un mur de tancament de mitja altura, que impedeix el pas cap a l'escala de l'accés del carrer de Santa Caterina d'Alexandria. Per tant, no es pot accedir a l'escala, ni des de l'entrada exterior, ni des de l'interior del refugi.

La galeria del refugi es troba en general en bon estat, però al llarg de tot el seu recorregut hi ha una conducció de pluvials penjada de la volta, que romp per complet la fesomia del refugi i que s'hauria de retirar. Hi ha també una instal·lació elèctrica moderna, que s'hauria de substituir per una més adient i que harmonitzi amb l'entorn.

6. DESCRIPCIÓ I JUSTIFICACIÓ DE LA DELIMITACIÓ DEL BÉ

De forma general les delimitacions, s'han ajustat als espais definits per les planimetries que formen part d'aquest informe. La delimitació es correspon al sistema constructiu que formen part i defineixen aquest refugi. Es tracta de preservar el significat i els valors complets del bé catalogat

7. MESURES DE PROTECCIÓ I CRITERIS D'INTERVENCIÓ EN EL BÉ

Només podrà ser objecte d'obres de conservació i de restauració. En qualsevol cas, les intervencions haurien de ser les mínimes necessàries per a la bona conservació de l'element. S'hauran de conservar íntegrament les parts de l'element originari que han perdurat, tant pel que fa a la configuració volumètrica com a aspectes més concrets com materials, tècniques constructives, etc.

Element 17: Túnel del ferrocarril de Palma**2. FITXA TÈCNICA**

Categoria	Refugi públic
Tipologia	Túnel ferroviari utilitzat temporalment com a refugi antiaeri
Municipi	Palma
Situació	Subsol del barri antic, entre la plaça d'Espanya i el parc de la Mar.
Coordenades ETRS89	X: 470130, Y: 4380235
Any construcció	1928-1931
Titularitat	Ajuntament de Palma
Referències cadastrals	El túnel passa pel subsol de multitud de carrers, places i propietats privades.

3. MEMÒRIA HISTÒRICA

El túnel del ferrocarril de Palma va ser construït per a facilitar el transport de mercaderies entre l'estació de la plaça d'Espanya i el moll, i evitar així les molèsties que ocasionava la circulació dels trens en superfície. Després de diversos projectes i propostes, l'any 1928 es va iniciar la seva construcció, sota la direcció del tinent coronel d'enginyers Luis García Ruiz. Les obres varen durar tres anys, i el túnel va ser posat en servei l'any 1931.

El túnel anava des de l'estació de la plaça d'Espanya, on tenia la seva bocana nord i enllaçava amb la resta de vies de la xarxa de la Companyia de Ferrocarrils de Mallorca, fins al moll, al qual arribava ja en superfície, després d'haver travessat el subsòl de la ciutat i sortir a l'exterior a través de la bocana sud, situada al llenç de la murada. Les obres de construcció del túnel es varen iniciar el 18 d'abril de 1928 i es varen inaugurar el 25 de juny de 1931. Llevat dels trams situats als dos extrems, el túnel va ser excavat en forma de mina, i amb les terres procedents de la seva excavació es varen guanyar terrenys a la mar, formant l'esplanada on actualment s'ubica el parc de la Mar.

El trajecte començava amb una rampa descendent, situada al lateral del carrer del Marquès de la Font Santa, que davallava a cel obert fins a la bocana nord del túnel, a uns 100 metres de les Avingudes. A partir d'aquí començava un tram en fals túnel que continuava, encara en davallada, fins al carrer dels Caputxins. Davant l'església dels Caputxins, amb una cota ja de 8 metres, la galeria iniciava una corba de 400 metres de radi per enfilar després un tram rectilini de 600 metres de longitud, en direcció a la plaça Major i al carrer del Call. En aquest punt el túnel feia una nova corba, de 300 metres de radi, i encarava la seva sortida cap a l'esplanada del moll, a la qual arribava després d'un nou tram en fals túnel que desembocava en una bocana oberta al llenç de la murada. La longitud total del túnel era de 1.262 metres.

La volta del túnel tenia forma d'arc peraltat, per garantir un bon repartiment de les càrregues i intentar evitar l'aparició de cruïes als edificis per davall els quals el túnel discorria. Durant la seva construcció es varen interceptar multitud de pous i de clots negres, que va ser necessari reubicar, i també es varen trobar els fonaments d'alguns edificis, que hagueren de ser reforçats i que quedaren, en alguns casos, just damunt el mateix túnel.

Als punts on el túnel es creuava amb els principals carrers es varen posar unes petites plaques de pedra, adossades al lateral del túnel, que indicaven el nom del carrer travessat i la profunditat del túnel en aquell punt, expressada a partir de la seva cota roja. Aquestes plaques varen ser posades com a mínim als encreuaments del túnel amb els carrers dels Caputxins, Vilanova, Campana, Rubí, Call i Puresa, i amb la plaça d'en Coll.

Al llarg del túnel es varen construir també multitud d'apartadors, que eren diminuts espais laterals on els operaris de les vies es podien retirar en el moment de pas d'un ferrocarril, per evitar ser atropellats.

Amb el començament de la Guerra Civil, es va proposar la utilització del túnel com a refugi antiaeri, atès que la seva estructura reunia les característiques de seguretat adequades i que el seu recorregut travessava tot el centre de la ciutat. Per tal de poder aprofitar la seva gran capacitat, estimada inicialment en 19.680 persones, es varen construir aleshores multitud d'entrades laterals al túnel, que permetien accedir-hi des de diversos carrers i places pròxims al seu recorregut. Va ser així com el túnel es va convertir en el refugi antiaeri més important de Palma.

La majoria dels accessos al túnel es varen ubicar a la via pública, encara que també se'n varen construir altres a l'interior de patis i entrades particulars, probablement a causa de l'estretor dels carrers travessats pel túnel. Tot i que se'n varen projectar algunes més, sabem amb certesa que es varen construir davallades al túnel des de les següents ubicacions:

- Estació de la plaça d'Espanya
- Església dels Caputxins

- Plaça de l'Olivar
- Carrer dels Moliners, carrer del Sant Esperit i carrer de Can Gater
- Plaça del Banc de s'Oli i carrer d'en Rubí
- Teatre Principal
- Plaça d'en Coll
- Carrer del Call
- Posada de l'Estorell (carrer de la Puresa)
- Carrer de la Portella

L'aprofitament del túnel com a refugi antiaeri no va impedir que se seguís utilitzant simultàniament per a la circulació dels ferrocarrils de mercaderies, fet que va obligar a adoptar mesures preventives per intentar evitar l'atropellament de persones que poguessin entrar inesperadament al túnel en el moment de pas d'un tren.

Finalitzada la guerra, es va decidir tapiar les entrades laterals i restituir el túnel al seu estat original, amb únicament les dues bocanes de l'estació i del moll. Les entrades laterals varen ser tapiades amb murs de marès situats just en el punt on es produïa la connexió de l'accés amb el túnel.

El túnel es va continuar utilitzant com a corredor ferroviari fins l'any 1965, en què, com a conseqüència de la progressiva utilització de grans camions per al transport de mercaderies, el ferrocarril va deixar de circular. En aquest moment, les bocanes del túnel varen ser tancades amb barreres metàl·liques, es varen retirar les vies, i el túnel va entrar en una etapa d'abandonament i de progressiu deteriorament.

L'any 1970 el túnel va ser mutilat per primera vegada, amb la construcció de l'aparcament de la plaça Major, que el va dividir en dues parts. Al voltant de l'any 1998, resultà seccionat per segona vegada a causa de la construcció de l'aparcament de la plaça de l'Olivar i, poc després, EMAYA instal·là al llarg del túnel un tub per a la conducció d'aigües regenerades des del parc de la Mar fins al parc de les Estacions. L'any 2001 el túnel rebé la seva tercera estocada important, amb la construcció de l'aparcament de la plaça d'Espanya, que en va eliminar l'antiga bocana nord.

Les obres de construcció dels tres aparcaments esmentats no sols varen eliminar diversos trams del túnel, sinó que també varen interceptar algunes de les velles entrades laterals que s'hi havien construït durant la Guerra Civil. Algunes varen desaparèixer del tot, i altres varen quedar parcialment destruïdes i plenes d'enderrocs.

4. MEMÒRIA DESCRIPTIVA

El túnel del tren era una galeria de 1.262 metres de longitud excavada en forma de mina al subsòl del barri antic de Palma. La seva secció tenia forma d'arc peraltat, amb diferents radis de cobertura en avançar la volta. La seva amplada a la base era de 3,56 m, i s'eixamplava fins a 3,80 m a una altura de 1,70 metres. A partir d'aquí, s'iniciava un arc de 3,80 m de radi, que continuava amb un de 2,20 m i, finalment, amb un altre de 1,40 m, que era el que coronava la volta, amb una altura total aproximada de 4,34 metres al punt central. L'estructura estava revestida amb un mur de formigó de ciment portland de 45 cm de gruix, i tenia al seu lateral del costat est una petita canalització de drenatge, per recollir l'aigua que pogués entrar al túnel. Al llarg del recorregut hi havia petits apartadors, on els operaris de les vies es podien retirar quan havia de passar el ferrocarril.

El perfil longitudinal del túnel del tren variava al llarg del seu recorregut, seguint la topografia natural del terreny. Al recinte de l'estació, amb una cota del terreny de 23 m, les vies iniciaven la davallada a través d'una rampa a cel obert situada al lateral del carrer del Marquès de la Font Santa. Al final d'aquesta rampa, a uns 100 metres de la plaça d'Espanya, es trobava la boca d'entrada al túnel, amb una cota aproximada de 18 metres. S'iniciava aleshores un tram de fals túnel (túnel artificial) que continuava, encara en davallada, fins davant l'església dels Caputxins. La profunditat de les vies en aquest punt era ja de devers 8 m respecte de la rasant del carrer, suficient perquè el recorregut continués a partir d'aquí amb la perforació d'un túnel natural. Seguint la topografia descendent del terreny, el túnel continuava amb una pendent descendent que arribava pràcticament fins al carrer de la Puresa, a partir del qual avançava ja amb un perfil gairebé pla fins a la sortida, on arribava amb una cota de devers 2 metres. Atès que el terreny natural continuava en descens, el sostre del túnel tenia cada vegada un gruix menor, fins que, en arribar a 42 m de la sortida, era ja insuficient. A partir d'aquest punt, doncs, el recorregut continuava novament en forma de fals túnel, fins arribar a la bocana sud, on sortia a l'exterior a través de la murada i enllaçava amb les vies de servei del port.

Com ja s'ha indicat, el túnel es troba actualment tallat en 3 trams distints, com a conseqüència de la construcció de 3 aparcaments subterranis que varen interceptar el seu recorregut.

El tram nord va des de la plaça d'Espanya fins a la plaça de l'Olivar, i té una longitud aproximada de 175 metres. Tot i que la construcció de l'aparcament de la plaça d'Espanya va eliminar per complet la bocana nord del túnel, es va deixar una porta a través de la qual encara es pot accedir, amb alguna dificultat, al seu interior. L'extrem que dona a l'aparcament de la plaça de l'Olivar, en canvi, està condemnat. Així i tot, hi ha una paret amb blocs foradats a través dels quals s'estableix una mínima circulació d'aire entre l'aparcament i el túnel. En aquest tram no queden restes de cap antiga entrada lateral al túnel.



El tram central del túnel va des de la plaça de l'Olivar fins a la plaça Major, i té una longitud aproximada de 300 metres. Es pot accedir al seu interior fàcilment a través de la porta situada a la planta inferior de l'aparcament de la plaça Major, i també, amb major dificultat, a través d'una arqueta existent a l'interior de l'aparcament de la plaça de l'Olivar, que comunica amb l'antic accés lateral que hi havia en aquesta plaça. Al llarg del tram central del túnel es poden encara veure, i en alguns casos visitar, els antics accessos laterals de la plaça de l'Olivar, del carrers dels Moliners-Sant Esperit-Can Gater, i el del Banc de s'Oli-carrer d'en Rubí.

El tram sud del túnel va des de la plaça Major fins al parc de la Mar. És el tram més llarg, amb una longitud aproximada de 575 metres. Es pot accedir fàcilment al seu interior tant des d'una porta existent a la planta inferior de l'aparcament de la plaça Major, com des de la porta existent al mur de tancament de la bocana de sortida, situada al parc de la Mar. Al llarg del tram sud del túnel es poden encara veure, i en alguns casos visitar, els accessos laterals que hi havia a la plaça d'en Coll, al carrer del Call, a la posada de l'Estorell (carrer de la Puresa) i al carrer de la Portella. Al final del recorregut, el túnel surt a l'exterior a través d'una bocana oberta al llenç de la murada, que conserva a la seva part superior unes plaques de pedra que recorden que aquell va ser un túnel ferroviari, i indiquen l'any 1932.

5. ESTAT DE CONSERVACIÓ

El túnel del tren de Palma encara existeix, encara que ha estat interceptat per diferents obres que l'han seccionat en 3 trams diferents i n'han destruït la seva bocana nord, i que es troba en un estat d'abandó absolut. El seu paviment presenta un aspecte completament irregular, amb algunes zones amb caramulls de terra i restes d'obres, i les seves parets i la volta estan ennegrides i mostren nombrosos signes d'humitat i de filtracions. A punts concrets, on les filtracions són més importants, el paviment es troba ple de fang i es sent olor d'aigües brutes. A més, en alguns punts es poden veure restes dels objectes deixats per persones que en algun moment varen pernoctar al túnel.

Així i tot, l'estructura del túnel presenta un bon estat de conservació, i els seus tres trams poden ser visitats sense gaires dificultats. Els trams central i sud del túnel poden ser accedits des de les portes existents a la planta inferior de l'aparcament de la plaça Major, mentre que el tram nord es pot visitar accedint-hi a través d'una entrada existent a la segona planta de l'aparcament de la plaça d'Espanya.

Una vegada a l'interior del túnel, podem constatar el bon estat de la seva volta, que no presenta signes de fatiga ni d'erosió rellevants. De tant en tant, es poden observar les antigues plaques de senyalització del carrer sota el qual ens trobam, o els petits apartadors on els operaris es podien retirar quan passava el tren. A més, podem veure també les restes de les antigues entrades laterals que es varen construir durant la guerra civil per facilitar la utilització del túnel com a refugi antiaeri, i les restes de petites obres que han localitzat en algun moment el túnel.

Amb tot plegat, tot i que el túnel roman completament abandonat al subsòl de la ciutat, el seu estat de conservació és sorprenentment bo i és, sense cap dubte, una infraestructura impressionant que val la pena conèixer i preservar.

6. DESCRIPCIÓ I JUSTIFICACIÓ DEL BÉ

Tot i que l'estructura i dimensions del refugi són modestes, es tracta d'un refugi amb un gran interès pel fet de conservar encara les seves dues entrades des de la via pública, fet que permetria procedir a la seva recuperació i obertura al públic en unes condicions òptimes. A més, l'amplada del refugi resulta suficient per poder-hi fer petites mostres o exposicions.

7. MESURES DE PROTECCIÓ I CRITERIS INTERVENCIÓ EN EL BÉ

Només podrà ser objecte d'obres de conservació i de restauració. En qualsevol cas, les intervencions haurien de ser les mínimes necessàries per a la bona conservació de l'element. S'hauran de conservar íntegrament les parts de l'element originari que han perdurat, tant pel que fa a la configuració volumètrica com a aspectes més concrets com materials, tècniques constructives, etc.

Element: 18 - Accés al túnel del ferrocarril des de la plaça del Banc de s'Oli

2. FITXA TÈCNICA

Categoria	Refugi públic
Tipologia	Accés al túnel del tren des de la via pública
Municipi	Palma
Situació	Subsòl de la plaça del Banc de s'Oli, del carrer d'Estade i del carrer d'en Rubí
Coordenades ETRS89	X: 470160, Y: 4380275
Any construcció	1937
Titularitat	Ajuntament de Palma
Referències cadastrals	Situat sota la via pública i al subsòl de les parcel·les cadastrals 0204504DD7800C , 0204505DD7800C , 0204601DD7800C i 0104512DD7800C

3. MEMÒRIA HISTÒRICA

L'accés al túnel del tren des de la plaça del Banc de s'Oli, antigament plaça de Palou i Coll, va ser un dels primers que es va construir, a principis de l'any 1937, i es troba identificat a la llista dels refugis públics de Palma amb el número 9. El punt principal d'entrada des de l'exterior estava situat a la part central de la plaça (entrada #1), i la seva escala de davallada, amb una amplada de 2 metres, feia tres canvis de direcció successius abans d'encarar la connexió amb el túnel, al qual arribava pel costat de llevant. Com que la davallada assolía la cota del túnel uns pocs metres abans d'arribar-hi, el darrer tram de l'accés era a peu pla.

A més d'aquesta entrada principal, es varen construir també dues entrades secundàries, situades als edificis existents a la cantonada dels carrers d'Estade i d'en Rubí (entrades #2 i #3). Les escales d'aquestes dues entrades, de menor entitat, conflueixen en una llarga galeria d'1,5 metres d'amplada, que avançava pel subsòl del carrer d'Estade en direcció a la plaça del Banc de s'Oli i que, després d'un gir a l'esquerra, desembocava a l'escala de l'accés principal, en el replà del darrer canvi de direcció d'aquesta.

L'accés des del Banc de s'Oli disposava d'instal·lació d'enllumenat elèctric i d'un únic excusat, situat al tram de galeria existent al subsòl del carrer d'Estade.

Igual que els altres accessos situats a la via pública, el de la plaça del Banc de s'Oli va ser tapiat tant a la part exterior com a la part inferior en finalitzar la guerra. Igualment, les entrades situades als edificis del carrer d'en Rubí també varen ser condemnades. A hores d'ara, no queda cap vestigi exterior de la seva existència, però l'accés des de la plaça encara existeix i es conserva en bon estat. Sols s'hi pot accedir des de l'interior del túnel, a través del butró existent al mur de marès amb què va ser tapiat.

4. MEMÒRIA DESCRIPTIVA

L'accés al túnel del tren des de la plaça del Banc de s'Oli era en realitat un accés amb 3 entrades. L'entrada principal, de 2 metres d'amplada, estava situada a la part central de la plaça, però hi havia, a més, dues entrades de menor entitat, situades a l'interior de dos edificis del carrer d'en Rubí, que conflueixen al mateix accés a través d'una galeria d'1,5 metres d'amplada que discorria pel subsòl del carrer d'Estade. L'accés arribava al túnel del tren pel seu costat de ponent, després de davallar una profunditat de devers 12,5 metres.

L'escala de l'accés principal tenia forma de ziga-zaga i estava formada per 4 trams d'escalons, amb 4 replans entremitjos. Tot i que començava al subsòl de la plaça, en avançar cap el túnel es situava al subsòl de propietats privades. Una vegada baix, l'accés continuava amb un curt tram de galeria horitzontal, que connectava finalment amb el túnel.

En el penúltim replà en el sentit de davallada, es produïa la connexió amb la galeria procedent del carrer d'Estade. Era una galeria més estreta, d'1,5 metres d'amplada, que després de fer un gir a la dreta avançava cap el carrer d'en Rubí, on hi havia dues entrades procedents d'edificis particulars. En aquesta mateixa galeria hi havia un petit excusat.

Tant l'escala principal com la galeria procedent de les entrades secundàries disposaven d'enllumenat elèctric.

El conjunt es trobava revestit amb peces de marès i arrebossat amb ciment pòrtland. Els escalons eren de pedra i els paviments dels replans eren també de ciment pòrtland.

5. ESTAT DE CONSERVACIÓ

L'accés des de la plaça del Banc de s'Oli fins al túnel del ferrocarril encara existeix i es troba en bon estat de conservació. L'entrada des de l'exterior va ser condemnada i a hores d'ara no és visible, però des de l'interior del túnel es pot accedir a l'escala i pujar fins al darrer replà, des d'on es veu l'estructura de l'encofrat amb què es va tapiar la davallada quan va ser localitzada per les obres del Pla Mirall, al voltant de l'any 2001.

El mur de tancament de la part inferior, on l'escala es comunicava amb el túnel, presenta un butró de grans dimensions i es troba parcialment esbucat. Les restes d'aquest mur de tancament es poden veure fàcilment des de l'interior del túnel i, precisament a través del butró existent, es pot accedir a l'interior de l'escala i pujar fins a dalt.

L'estructura de l'escala es troba en bones condicions. Tant els escalons com el revestiments presenten molt bon aspecte, i únicament cal citar el seu color ennegrit per causa de la humitat existent i la falta de ventilació.

Pel que fa a la galeria del carrer d'Estade, es troba també en bon estat, encara que el seu revestiment mostra alguns signes d'erosió. La galeria avança en direcció al carrer d'en Rubí i, ja quasi al final, trobam una bifurcació i un petit excusat. La bifurcació ens condueix a l'escala d'un accés secundari, actualment condemnat, situat probablement a l'interior d'un edifici del carrer d'en Rubí. La galeria continua, encara, cap a una nova escala, també condemnada, que devia connectar amb l'edifici de davant, al mateix carrer d'en Rubí.



6. DESCRIPCIÓ I JUSTIFICACIÓ DE LA DELIMITACIÓ DEL BÉ

De forma general les delimitacions, s'han ajustat als espais definits per les planimetries que formen part d'aquest informe. La delimitació es correspon al sistema constructiu que formen part i defineixen aquest refugi. Es tracta de preservar el significat i els valors complets del bé catalogat.

7. MESURES DE PROTECCIÓ I CRITERIS D'INTERVENCIÓ EN EL BÉ

Només podrà ser objecte d'obres de conservació i de restauració. En qualsevol cas, les intervencions haurien de ser les mínimes necessàries per a la bona conservació de l'element. S'hauran de conservar íntegrament les parts de l'element originari que han perdurat, tant pel que fa a la configuració volumètrica com a aspectes més concrets com materials, tècniques constructives, etc.

Element: 19 - Accés al túnel del ferrocarril des del carrer del Call

2. FITXA TÈCNICA

Categoria	Refugi públic
Tipologia	Accés al túnel del tren des de la via pública
Municipi	Palma
Situació	Carrer del Call
Coordenades ETRS89	X: 470035, Y: 4379900
Any construcció	1937
Titularitat	Ajuntament de Palma
Referències cadastrals	Situat sota la via pública

3. MEMÒRIA HISTÒRICA

L'accés del carrer del Call consistia en una simple escala de davallada directa al túnel del tren. La seva entrada estava situada molt a prop de l'angle que formen els carrers de Can Fortuny i del Call, i estava adossada a la façana de l'edifici situat al lateral sud d'aquest darrer carrer. L'escala tenia una amplada de 2 metres i davallava en direcció al túnel fent la característica forma de ziga-zaga, amb 4 canvis de direcció. Tenia un total de 67 escalons i 5 replans intermedis, a més del darrer replà de connexió amb el túnel, al què arribava pel seu costat de ponent. L'accés disposava d'instal·lació d'enllumenat elèctric.

L'accés al túnel del tren des del carrer del Call va ser obert al públic el mes de març de 1937, i es troba identificat amb el número 114 a la llista dels refugis públics de Palma.

Igual que els altres accessos situats a la via pública, el del carrer del Call va ser tapiat tant a la part exterior com a la part inferior en finalitzar la guerra. Tot i que, a hores d'ara, no queda cap vestigi exterior de la seva existència, l'accés encara existeix i es conserva en bon estat. Sols s'hi pot accedir des de l'interior del túnel, a través del butró existent al mur de marès amb què va ser tapiat.

4. MEMÒRIA DESCRIPTIVA

L'accés del carrer del Call consisteix en una simple escala de davallada, que permet accedir al túnel del tren pel seu costat de ponent. Té una amplada de 2 metres en tot el recorregut i davalla 11,35 metres, fins a assolir la cota de les vies. L'escala té forma de ziga-zaga i està formada per 67 escalons distribuïts en 6 trams, amb 5 replans entremitjos. Una vegada baix, l'accés continua amb un curt tram de galeria horitzontal, que connecta finalment amb el túnel. Al final d'aquesta galeria, hi ha les restes del mur amb què va ser tapiat l'accés després del final de la guerra.

El conjunt es troba revestit amb peces de marès i arrebossat amb ciment portland. A més, el seu aspecte denota que l'accés va ser emblanquinat, encara que actualment presenta un color ennegrit a causa de la humitat existent. Els escalons són de pedra i el paviment dels replans són també de ciment portland.

5. ESTAT DE CONSERVACIÓ

L'accés des del carrer del Call fins al túnel del ferrocarril encara existeix i es troba en bon estat de conservació. L'entrada des de l'exterior va ser eliminada i a hores d'ara no en queda cap vestigi visible, però des de l'interior del túnel es pot accedir a l'escala i pujar fins al darrer replà, on es veu el mur de tancament amb què es va tapiar la davallada, sense signes d'haver estat interceptat per altres obres posteriors.



El mur de tancament de la part inferior, on l'escala es comunicava amb el túnel, presenta un butró de grans dimensions i es troba parcialment esbucacat. Les restes d'aquest mur de tancament es poden veure fàcilment des de l'interior del túnel i, precisament a través del butró existent, es pot accedir a l'interior de l'escala i pujar fins a dalt.

Pel costat que dona al túnel, passant per davant aquest mur de tancament inferior, es veu el tub de conducció d'aigües regenerades instal·lat per Emaya al voltant del l'any 1999.

L'estructura de l'escala es troba en bones condicions. Tant els escalons com el revestiments presenten molt bon aspecte, i únicament cal citar el seu color ennegrit per causa de la humitat existent i la falta de ventilació.

6. DESCRIPCIÓ I JUSTIFICACIÓ DE LA DELIMITACIÓ DEL BÉ

De forma general les delimitacions, s'han ajustat als espais definits per les planimetries que formen part d'aquest informe. La delimitació es correspon al sistema constructiu que formen part i defineixen aquest refugi. Es tracta de preservar el significat i els valors complets del bé catalogat

7. MESURES DE PROTECCIÓ I CRITERIS D'INTERVENCIÓ EN EL BÉ

Només podrà ser objecte d'obres de conservació i de restauració. En qualsevol cas, les intervencions haurien de ser les mínimes necessàries per a la bona conservació de l'element. S'hauran de conservar íntegrament les parts de l'element originari que han perdurat, tant pel que fa a la configuració volumètrica com a aspectes més concrets com materials, tècniques constructives, etc.

Element: 20 - Refugi antiaeri de l'antiga Diputació Provincial

2. FITXA TÈCNICA

Categoria	Refugi particular d'un edifici oficial
Tipologia	Galeria subterrània
Municipi	Palma
Situació	Subsol del Palau del Consell de Mallorca (C. Palau Reial, 1)
Coordenades ETRS89	X: 469930, Y: 4380000
Any construcció	1937
Titularitat	Consell de Mallorca
Referències cadastrals	Parcel·la cadastral 0001521DD7800A

3. MEMÒRIA HISTÒRICA

L'actual Palau del Consell de Mallorca, situat al carrer del Palau Reial núm. 1, era durant la guerra civil el Palau de la Diputació Provincial. L'any 1937 es va decidir construir-hi un refugi antiaeri, per a la protecció dels seus treballadors i visitants. El refugi va ser dissenyat, construït i pagat per la Diputació Provincial, sense una participació directa de la Defensa Passiva, i per això no tenia el caràcter de refugi públic, sinó que era el refugi particular d'aquest edifici.

El refugi disposava de dues entrades i d'una galeria principal particularment ampla, que discorria amb successius canvis de direcció entre els dos accessos, situats als extrems. La primera de les entrades (entrada #1) estava situada davall l'escala d'Honor del Palau, i és encara accessible. La segona es trobava al lateral sud-oest de l'edifici, però actualment es troba condemnada (entrada #2). El refugi disposava d'enllumenat elèctric i de bancs d'obra per seure als dos costats, però no tenia cap excusat.

La profunditat de la galeria principal, de devers 6 metres, és relativament petita. El motiu és que, com que la galeria està situada per complet davall de l'edifici del Palau, es va tenir en compte que la mateixa estructura de l'edifici evitaria impactes directes de bombes sobre la volta del refugi, fet que permetia reduir el gruix del seu sostre de protecció.

El refugi va ser projectat per l'arquitecte de la Diputació Provincial Josep Alomar el juny de 1937. Val a dir que el refugi finalment construït va diferir de manera important respecte del disseny inicial. Entre d'altres, el projecte original contemplava que la galeria principal es bifurques en forma de T per poder tenir així una major capacitat, però finalment aquesta bifurcació no es va dur a terme i la galeria va quedar en forma de L. Igualment, el recorregut de l'escala de l'accés #1 tampoc no coincideix amb el projectat inicialment.

4. MEMÒRIA DESCRIPTIVA

Es tracta d'un refugi subterrani excavat en forma de mina davall l'edifici del Palau. Seguint les prescripcions habituals de la Prefectura de la



Defensa Passiva, disposava de diverses entrades prou distanciades, en forma de ziga-zaga, que davallaven fins a la galeria principal. La galeria tenia una amplada de 1,7 metres en tot el recorregut, i disposava de bancs d'obra per seure als dos costats. L'estructura estava revestida amb un mur de formigó i arrebossat amb ciment pòrtland. El trespol era també de ciment pòrtland.

Val a dir que, precisament al punt on estava prevista la bifurcació en T de la galeria, el seu revestiment s'interromp de forma brusca, per continuar més endavant. Aquesta falta de revestiment deixa al descobert el terreny natural on es va excavar la galeria, amb nombroses marques dels pics utilitzats, i permet observar també el perfil transversal del revestiment, fet amb formigó. Encara que el segon ramal de la galeria no es va arribar a construir, la falta de revestiment en aquest punt ens confirma que tot va quedar preparat per poder fer l'ampliació fàcilment en cas necessari.

Els dos accessos al refugi (entrades #1 i #2) estaven situats a l'interior de l'edifici i tenien forma de ziga-zaga. Les escalons eren de peces de fang i únicament l'escala de l'entrada #1 disposava de passamans.

5. ESTAT DE CONSERVACIÓ

El refugi encara existeix, és molt fàcilment accessible a través de l'entrada #1, i es troba perfectament conservat. De fet, aquesta entrada mai no va ser condemnada i, contràriament, es troba permanentment oberta, fet que permet la renovació de l'aire de l'interior de la galeria de manera continuada. A més, el Consell de Mallorca va dotar el refugi amb una nova instal·lació d'enllumenat elèctric, de manera que actualment es pot visitar sense cap dificultat.

L'entrada #2 del refugi va ser condemnada en alguna obra de reforma interior de l'edifici que, en tot cas, la va tapiar sense destruir-la. Tot i que des de l'exterior no es percebi, cap indici de l'existència d'aquesta antiga entrada al refugi, des de l'interior de la galeria es pot accedir a l'escala i pujar per la mateixa, fins a arribar al punt on es veu l'encofrat amb què es va cegar l'escala.

6. DESCRIPCIÓ I JUSTIFICACIÓ DE LA DELIMITACIÓ DEL BÉ

De forma general les delimitacions, s'han ajustat als espais definits per les planimetries que formen part d'aquest informe. La delimitació es correspon al sistema constructiu que formen part i defineixen aquest refugi. Es tracta de preservar el significat i els valors complets del bé catalogat

7. MESURES DE PROTECCIÓ I CRITERIS D'INTERVENCIÓ EN EL BÉ

Només podrà ser objecte d'obres de conservació i de restauració. En qualsevol cas, les intervencions haurien de ser les mínimes necessàries per a la bona conservació de l'element. S'hauran de conservar íntegrament les parts de l'element originari que han perdurat, tant pel que fa a la configuració volumètrica com a aspectes més concrets com materials, tècniques constructives, etc.

Element: 21 - Refugi antiaeri de l'antiga Cambra de la Propietat Urbana

2. FITXA TÈCNICA

Categoria	Refugi particular d'un edifici oficial
Tipologia	Galeria subterrània
Municipi	Palma
Situació	Antiga Cambra de la Propietat Urbana, carrer de la Palma, núm. 4. Actual seu de la Conselleria d'Habitatge, Territori i Mobilitat.
Coordenades ETRS89	X: 469795, Y: 4380325
Any construcció	1937
Titularitat	Govern Balear, Conselleria d'Habitatge, Territori i Mobilitat
Referències cadastrals	9905505DD6890F

3. MEMÒRIA HISTÒRICA

L'antiga Cambra Oficial de la Propietat Urbana, situada al número 4 del carrer de la Palma (actual seu de la Conselleria d'Habitatge, Territori i Mobilitat), disposava d'un magnífic refugi antiaeri amb un total de 3 accessos i una ampla galeria amb bancs per seure als dos costats. Curiosament, tot i ser un refugi particular de l'edifici, un dels seus accessos (l'entrada #2) permetia accedir al refugi directament des del carrer, a través d'un portal situat a la façana exterior de l'edifici. Els altres dos accessos, en canvi, estaven situats a l'interior. El refugi disposava d'enllumenat elèctric i també d'un petit excusat.

El refugi encara existeix i és actualment accessible, sense cap dificultat, a través de l'entrada #3, situada a un pati interior de l'edifici.



L'entrada #1 també s'ha conservat, però està tapada amb una reixa que dona a un espai utilitzat actualment com a garatge. L'entrada #2, en canvi, va ser tapiada amb una paret, però la posició de l'antic portal que donava al carrer resulta molt fàcilment identificable, gràcies a les petites reixes de ventilació que es varen instal·lar en el moment del tancament i que encara es poden veure a simple vista des de l'exterior. L'estat general de conservació del refugi és molt bo. No debades, el refugi va ser utilitzat durant molts d'anys com a magatzem de l'edifici, motiu pel qual s'hi varen instal·lar moderns sistemes d'enllumenat elèctric i de ventilació, se'n varen pintar les parets i es varen posar prestatgeries metàl·liques al llarg de tota la galeria. De fet, a l'interior del refugi hi queden encara les prestatgeries quasi buides i un bon caramull de trastos i objectes vells, que bé valdria la pena retirar per poder deixar la galeria curiosa i lliure d'obstacles.

4. MEMÒRIA DESCRIPTIVA

Es tracta d'un refugi subterrani excavat en forma de mina. Disposava de 3 entrades en forma de ziga-zaga, i d'una galeria d'1,7 metres d'amplada amb bancs per seure als dos costats. La profunditat del refugi no era excessiva, de tan sols uns 6 metres, i la seva volta tenia forma d'arc rebaixat. Els seus accessos #1 i #3 tenien l'entrada a l'interior de l'edifici, mentre que l'entrada de l'accés #2 era un portal situat a la façana exterior, que permetia accedir al refugi directament des del carrer. Tot el conjunt es trobava revestit amb peces de marès i arrebossat.

En temps recents, el refugi va ser emblanquinat i s'hi varen instal·lar un sistema d'enllumenat elèctric i un altre de ventilació, amb els respectius conductes, maquinària i mecanismes penjats de la volta. A més, a la part de baix de les escales dels accessos #1 i #3 s'hi varen posar portes metàl·liques. Tots aquests canvis varen alterar de manera important la fesomia del refugi.

5. ESTAT DE CONSERVACIÓ

El refugi de l'antiga Cambra de la Propietat encara es conserva i la seva estructura es troba en molt bon estat. Dues de les seves entrades segueixen encara obertes i són transitables (entrades #1 i #3), i en té encara una altra que seria molt fàcil de recuperar (entrada #2). La seva galeria té una amplada d'1,7 metres i disposa de bancs per seure als dos costats. La seva volta, en forma d'arc rebaixat, està perfectament conservada.

Malaauradament, el refugi presenta en realitat un aspecte lamentable, per la gran quantitat de trastos i restes d'obres que s'acumulen al seu interior, i per les fileres de prestatgeries metàl·liques que cobreixen gairebé la totalitat dels bancs del refugi. Amb tot plegat, la quantitat d'objectes que hi ha al seu interior, juntament amb els moderns sistemes d'enllumenat elèctric i de ventilació que s'hi varen instal·lar, distorsionen la fesomia de l'espai, fins al punt que resulta difícil de veure que ens trobam, en realitat, dins un refugi antiaeri.

La conclusió és que, encara que l'estructura del refugi està molt ben conservada, seria necessari dur a terme una sèrie d'actuacions importants per poder recuperar el seu aspecte original.

6. DESCRIPCIÓ I JUSTIFICACIÓ DE LA DELIMITACIÓ DEL BÉ

De forma general les delimitacions, s'han ajustat als espais definits per les planimetries que formen part d'aquest informe. La delimitació es correspon al sistema constructiu que formen part i defineixen aquest refugi. Es tracta de preservar el significat i els valors complets del bé catalogat

7. MESURES DE PROTECCIÓ I CRITERIS D'INTERVENCIÓ EN EL BÉ

Només podrà ser objecte d'obres de conservació i de restauració. En qualsevol cas, les intervencions haurien de ser les mínimes necessàries per a la bona conservació de l'element. S'hauran de conservar íntegrament les parts de l'element originari que han perdurat, tant pel que fa a la configuració volumètrica com a aspectes més concrets com materials, tècniques constructives, etc.

Element: 22 - Refugi antiaeri de la Prefectura d'Obres Públiques

2. FITXA TÈCNICA

Categoria	Refugi particular d'un edifici oficial
Tipologia	Galeria subterrània
Municipi	Palma
Situació	Subsol de l'antiga seu d'Obres Públiques, al carrer de Miquel Santandreu, núm. 1
Coordenades ETRS89	X: 470585, Y: 4379870
Any construcció	1937-1938
Titularitat	Consell de Mallorca
Referències cadastrals	0700601DD7800B

3. MEMÒRIA HISTÒRICA

L'antiga Prefectura d'Obres Públiques, situada a l'avinguda de Gabriel Alomar i amb entrada pel número 1 del carrer de Miquel Santandreu, disposava d'un saleta subterrània, amb volta i bancs laterals per seure, que bé podria semblar un refugi antiaeri. Tanmateix, el vertader refugi començava a partir d'aquesta saleta, amb una escala descendent (entrada #1) que davallava 30 escalons en ziga-zaga fins a arribar a la galeria principal. Aquesta galeria discorria paral·lela a l'eix de les avingudes i estava excavada a una profunditat propera als 7 metres. La galeria tenia una amplada d'1,2 metres i no tenia bancs per seure, però sí que disposava d'instal·lació d'enllumenat elèctric. Al final de la galeria, una escala ascendent de 35 escalons conduïa, novament en ziga-zaga, fins a un darrer replà, on hi havia una escala vertical de barrots que donava al magatzem de l'edifici (entrada #2), situat molt a prop de la cantonada amb el carrer de Ricard Ankerman. La ubicació de la sortida d'aquesta escala, a la zona del magatzem, juntament amb la major dificultat que suposava la seva utilització, ens fa pensar que l'accés #2 era sols una sortida d'emergència, i que la via d'entrada i sortida habitual del refugi va ser sempre l'accés #1.

Com a altres refugis situats a l'interior d'edificis oficials, no va ser necessari tapiar les seves entrades després del final de la guerra, fet que ha permès que es mantingués obert fins als nostres dies. Tanmateix, tot i que el refugi va romandre accessible durant molts d'anys, la seva existència era coneguda per molt poques persones.

L'antic edifici de la Prefectura d'Obres Públiques es troba actualment tancat i fora d'ús, i en un estat de deteriorament important, però el seu refugi antiaeri encara existeix i és accessible, a través de l'entrada #1. L'any 2022, el Consell de Mallorca va manifestar la seva intenció de restaurar l'edifici, i la seva voluntat de conservar el refugi i de permetre la realització de visites guiades en el futur, per mostrar-lo al públic.

4. MEMÒRIA DESCRIPTIVA

Es tracta d'un refugi subterrani excavat en forma de mina, al subsol d'un edifici públic. Disposa de dos accessos situats a l'interior de l'edifici, i d'una galeria amb sostre de mitja volta, amb una amplada d'1,2 metres i una longitud de prop de 30 metres, que discorre paral·lela a l'eix de les avingudes, a una profunditat propera als 7 metres. Tot el conjunt es troba revestit amb peces de marès i arrebossat amb ciment pòrtland. El trispol és també de ciment pòrtland. La galeria va ser emblanquinada, però el temps transcorregut i la humitat existent al refugi han provocat que bona part de l'emblanquinat ja no hi sigui. També l'antiga instal·lació elèctrica, que discorria entubada pel lateral de la galeria, ha caigut a terra en molts de punts.

L'escala de l'accés #1 començava a l'interior d'una saleta subterrània, amb volta i bancs per seure als dos costats, que es podria haver utilitzat com a refugi en els primers moments, però que després es degué descartar a causa de la seva poca profunditat. L'escala té una amplada de 92 cm, i davalla un total de 30 escalons fent ziga-zaga, fins a arribar a la galeria principal del refugi.

L'escala de l'accés #2, per la seva banda, té una amplada de 75 cm i puja un total de 35 escalons, també en ziga-zaga, fins que arriba a una paret amb una escala vertical de barrots, que sortiria a la zona del magatzem de l'edifici, a la cantonada amb el carrer de Ricard Ankerman. Actualment aquesta sortida està tapiada.

Tant a una escala com a l'altra, els escalons són de ciment pòrtland.

5. ESTAT DE CONSERVACIÓ

Tot i que l'edifici de l'antiga Prefectura d'Obres Públiques es troba actualment tancat i en un estat de deteriorament important, el refugi antiaeri es conserva al seu subsol en un estat raonablement bo. Es nota que du molt de temps tancat, però ni la seva galeria ni les seves escales mostren signes de deteriorament importants. Gran part del cablejat de la seva antiga instal·lació elèctrica ha caigut a terra, i al seu paviment s'acumula la pols i la brutor. S'hi poden veure, també, les restes d'alguns coloms que varen penetrar al refugi a través d'un conducte de ventilació i que llavors no varen saber trobar la sortida. Així i tot, hom diria que el refugi no és la part de l'edifici que es troba en pitjors condicions.

6. DESCRIPCIÓ I JUSTIFICACIÓ DE LA DELIMITACIÓ DEL BÉ

De forma general les delimitacions, s'han ajustat als espais definits per les planimetries que formen part d'aquest informe. La delimitació es correspon al sistema constructiu que formen part i defineixen aquest refugi. Es tracta de preservar el significat i els valors complets del bé catalogat.

7. MESURES DE PROTECCIÓ I CRITERIS D'INTERVENCIÓ EN EL BÉ

Només podrà ser objecte d'obres de conservació i de restauració. En qualsevol cas, les intervencions haurien de ser les mínimes necessàries per a la bona conservació de l'element. S'hauran de conservar íntegrament les parts de l'element originari que han perdurat, tant pel que fa a la configuració volumètrica com a aspectes més concrets com materials, tècniques constructives, etc.

Element: 23 - Refugi antiaeri de l'antiga Prefectura d'Aviació**2. FITXA TÈCNICA**

Categoria	Refugi militar
Tipologia	Galeria subterrània
Municipi	Palma
Situació	Subsol del jardí de la Delegació de Defensa a les Illes Balears, a la cantonada del carrer d'Antoni Planas i Franch amb el carrer de Mateu Enric Lladó
Coordenades ETRS89	X: 470415, Y: 4379775
Any construcció	Desconegut, però posterior a la guerra civil
Títularitat	Ministeri de Defensa
Referències cadastrals	0400506DD7800A

3. MEMÒRIA HISTÒRICA

A l'edifici de l'antiga Prefectura d'Aviació, avui seu de la Delegació de Defensa a les Illes Balears, situada a la que va ser la casa del batle Emili Darder, es va construir durant la Guerra Civil un primer refugi antiaeri, molt elemental, que seria posteriorment ampliat amb un impressionant refugi molt més gran i segur.

El primer refugi es va construir en superfície, adossat a l'edifici, a la zona del jardí. Era un refugi petit i auster, amb una estructura molt senzilla i una forma completament rectangular, però amb una gran robustesa gràcies als seus gruixats murs i sostre de formigó. Aquest refugi, del qual se n'ha conservat el plànol de disseny, encara existeix i, de fet, més tard es va convertir en l'avantsala que dona accés al refugi subterrani que es va construir posteriorment.

El segon refugi es va construir probablement ja durant la II Guerra Mundial. Es tracta d'un refugi molt diferent de la resta dels refugis de Palma, que destaca sobretot per la seva galeria principal amb forma cilíndrica i pel fet d'haver estat completament preparat per suportar un possible atac amb gasos tòxics. Tot i les seves dimensions i particularitats tècniques, no s'ha pogut localitzar cap informació documental sobre aquest refugi.

El nou refugi era subterrani i disposava de dues entrades. La primera d'elles (accés #1) arrancava, com ja s'ha dit, a la galeria principal del primer refugi, i consistia en una llarga escala de 43 escalons que davallava fent 3 canvis de direcció. Per la seva banda, la segona entrada (accés #2) estava situada a l'extrem nord de la parcel·la, a l'interior d'unes dependències secundàries, i la seva escala tenia en aquest cas un total de 59 escalons, per mor del desnivell existent a la zona del jardí.

Tant una escala com l'altra conduïen a dues galeries d'1,2 metres d'amplada, amb unes saletes una mica més amples als seus extrems. Tanmateix, la galeria principal del refugi es trobava situada al final d'aquestes primeres galeries, i era una impressionant sala molt més gran, de forma cilíndrica i dotada de bancs per seure als dos costats. L'aspecte d'aquesta sala, revestida amb peces de marès sense *arrebossar* i amb un acabat impecable, és completament distint de l'aspecte auster de la resta de refugis visitats, i ens suggereix la idea que ens trobam en un refugi important, construït més tard i amb més recursos econòmics.

El refugi es trobava perfectament equipat per a la protecció davant d'un possible atac amb gasos tòxics. La seva galeria disposava de comportes metàl·liques amb tancament hermètic i d'una màquina per a la renovació de l'aire al seu interior. Es tractava d'una màquina alemanya de l'Aerzener Maschinenfabrik, fabricada l'any 1938 i amb número de sèrie 19242. Aquesta màquina va ser retirada del refugi i traslladada temporalment al Museu Històric Militar de Menorca, a Es Castell, però recentment va ser recuperada i va tornar a la seva ubicació original. Tot i que actualment no està connectada, la saleta on estava situada conserva encara els conductes encastats a través dels quals sembla que es feia circular l'aire renovat cap a les distintes zones del refugi.

4. MEMÒRIA DESCRIPTIVA

La galeria principal del refugi és una sala de devers 16 metres de llargada i 2,5 metres d'amplada. La seva forma és cilíndrica i està revestida amb peces de marès vist, amb un acabat impecable. Disposa de bancs per seure als dos costats i de dues capelletes encastades als seus extrems, on poder posar espelmes i petits objectes. Està equipada amb enllumenat elèctric en bon estat de funcionament. A la meitat de la galeria hi ha una petita bifurcació que condueix a un diminut espai on probablement hi va haver una centraleta telefònica, i a un racó que podria haver servit d'excusat.



L'accés a la galeria principal es fa a través de dues galeries secundàries. La galeria secundària situada al costat sud prové de l'entrada #1, al final de l'escala de la qual hi ha una comporta metàl·lica que servia per tancar hermèticament el refugi i aïllar-ho de l'exterior. Aquesta galeria té una amplada d'1,2 metres i una longitud de devers 13. Al seu lateral, hi ha la saleta on es troba la màquina de renovació de l'aire del refugi.

La galeria secundària del costat nord connecta amb l'entrada #2 del refugi i amb un passadís que condueix a un pou vertical de ventilació que surt al jardí. A l'extrem on la galeria secundària arriba a la galeria principal del refugi hi havia la segona comporta amb tancament hermètic, ja desapareguda.

L'escala de l'accés #1 té una amplada d'1,2 metres i un total de 43 escalons, mentre que la de l'accés #2 és més estreta, amb una amplada d'1 metre, i en té 59. A les dues escales hi ha diverses capelletes encastades, per posar espelmes o llumetes d'oli.

L'acabat de les dues galeries secundàries i de les dues escales és més auster, amb un revestiment de ciment pòrtland. El paviment de tot el refugi és també de ciment pòrtland.

5. ESTAT DE CONSERVACIÓ

El refugi es troba perfectament conservat i és accessible sense cap dificultat a través de l'entrada #1. De fet, en els darrers anys, la Delegació de Defensa ha permès la visita pública a aquest refugi en multitud d'ocasions. L'entrada #2 es conserva també oberta, encara que la seva utilització resulta una mica més complicada, perquè el tram final de l'escala acaba de manera abrupta amb un desnivell que dificulta la sortida.

El refugi disposa d'un sistema d'enllumenat elèctric en bon estat de funcionament i, a part de les dues entrades existents, té també un petit pou vertical de ventilació, que dona al jardí exterior de l'edifici i que contribueix a la renovació de l'aire a l'interior del refugi. Des de la galeria principal del refugi arranca una petita galeria transversal que condueix a una petita sala i a un espai que hauria pogut servir d'excusat.

A la zona de la galeria principal es poden veure distintes inscripcions marcades sobre el marès, realitzades probablement pels soldats que degueren fer guàrdia en aquest edifici al voltant dels anys 70.

6. DESCRIPCIÓ I JUSTIFICACIÓ DE LA DELIMITACIÓ DEL BÉ

De forma general les delimitacions, s'han ajustat als espais definits per les planimetries que formen part d'aquest informe. La delimitació es correspon al sistema constructiu que formen part i defineixen aquest refugi. Es tracta de preservar el significat i els valors complets del bé catalogat

7. MESURES DE PROTECCIÓ I CRITERIS D'INTERVENCIÓ EN EL BÉ

Només podrà ser objecte d'obres de conservació i de restauració. En qualsevol cas, les intervencions haurien de ser les mínimes necessàries per a la bona conservació de l'element. S'hauran de conservar íntegrament les parts de l'element originari que han perdurat, tant pel que fa a la configuració volumètrica com a aspectes més concrets com materials, tècniques constructives, etc.

Element: 24 -Refugi antiaeri de l'antic Quarter d'artilleria de Sant Pere – Es Baluard

2. FITXA TÈCNICA

Categoria	Refugi militar
Tipologia	Galeria que aprofita el desnivell natural del terreny
Municipi	Palma
Situació	Puig de Sant Pere, subsol del Baluard de Sant Pere
Coordenades ETRS89	X: 469165, Y: 4380070
Any construcció	1937
Titularitat	Ajuntament de Palma
Referències cadastrals	9303501DD6890C

3. MEMÒRIA HISTÒRICA

A l'interior del Baluard de Sant Pere, antic Quarter d'Artilleria i actual seu del Museu d'Es Baluard, es conserva un magnífic refugi antiaeri, construït per a protegir el personal de l'antic quarter. Tot i ser un refugi clarament militar, figura al llistat dels refugis públics de Palma, identificat amb el nombre 111, i amb una capacitat estimada de 248 persones.

El refugi tenia un total de 3 entrades, una d'elles amb accés a peu pla des del Passeig de Sagrera (entrada #1), i les altres dues amb unes llargues escales que davallaven des de l'esplanada superior del baluard (entrades #2 i #3). La seva galeria era especialment ampla, amb una amplada de 2 metres en gairebé tot el recorregut, i tenia una forma irregular, amb successius trams rectilinis i canvis de direcció, per seguir el contorn de l'esplanada superior del baluard. Disposava d'instal·lació elèctrica, però no tenia excusat ni bancs per seure.

Durant les obres de reforma del baluard per a ubicar-hi el Museu d'Es Baluard, es va localitzar el refugi i es va plantejar la possibilitat de fer-lo servir com a entrada al museu des del passeig Marítim, opció que finalment es va descartar, en considerar que la seva amplada era insuficient. Així i tot, es va decidir comunicar la part posterior de l'Aljub, habilitat com a sala magna del Museu, amb el refugi, mitjançant la construcció d'una escala, de manera que l'Aljub disposés d'una sortida d'emergència cap al Passeig Marítim, a través del darrer tram del refugi.

El refugi encara existeix i és perfectament accessible, sense cap dificultat, a través de l'entrada #1. L'entrada #2 també es conserva, encara que l'accés des de l'esplanada superior del baluard està tapat amb una planxa metàl·lica. L'entrada #3, per la seva banda, està cegada. La galeria del refugi es troba perfectament conservada.

Tot i que l'entrada #1 d'aquest refugi es trobava molt a prop de l'entrada al refugi públic del Passeig de Sagrera, és oportú indicar que aquests dos refugis eren completament independents i que no hi havia cap comunicació entre ells. De fet, el refugi del Quarter d'Artil·leria, essent de tipus militar, tenia la seva entrada limitada al personal d'aquest estament, i la població civil no hi podia entrar.

A l'arxiu de la Comandància d'Obres, caixa 179, s'han conservat dos plànols distints del disseny d'aquest refugi, de desembre de 1937 i de gener de 1938. Curiosament, encara que els dos projectes preveïen la construcció de 3 entrades a les posicions on realment es troben, el recorregut de les galeries difereix en els dos casos de la galeria finalment construïda.

4. MEMÒRIA DESCRIPTIVA

Es tracta d'un refugi excavat en forma de mina a l'interior del Puig de Sant Pere, aprofitant el desnivell existent entre el passeig de Sagrera i aquesta elevació natural del terreny. Disposava d'una entrada a peu pla des del passeig de Sagrera, i de dues situades a l'esplanada superior del baluard, totes elles amb forma de ziga-zaga. La galeria tenia una amplada de 2 metres en gairebé tot el recorregut. Donat que el terreny on va excavar era rocós, sembla que la galeria no va ser revestida amb peces de marès, sinó que va ser enfoscada i arrebossada directament sobre la roca, amb ciment pòrtland. El trespòl era també de ciment pòrtland. Les escales tenien els escalons de pedra i no disposaven de passamans.

5. ESTAT DE CONSERVACIÓ

El refugi del Baluard de Sant Pere es troba a dia d'avui perfectament conservat i, de fet, en els darrers anys ha estat objecte de diferents millores per tal de facilitar la seva visita per part del públic. A part de la retirada dels objectes i mobiliari antic que s'hi havien anat dipositant, la direcció del Museu va procedir a renovar per complet la instal·lació elèctrica del refugi, que estava completament inservible, i va disposar la instal·lació d'alguns extintors en diferents punts de la seva galeria.

L'estructura de la galeria presenta un estat molt bo, amb sols petits trams de l'arrebossat romputs a causa de la humitat existent, i les escales es troben perfectament conservades. L'entrada des del passeig de Sagrera és perfectament practicable, encara que l'accés al refugi es realitza normalment a través de la nova escala que hi davalla des de l'Aljub. L'escala que puja fins a l'accés #2 es troba en molt bon estat i, encara que actualment no permet sortir a l'esplanada superior del baluard, des del darrer replà es veu la continuació de l'escala fins a l'exterior, on es troba tapada amb una planxa metàl·lica. La recuperació completa d'aquesta entrada seria factible de manera immediata. Pel que fa a l'accés #3, la seva escala es troba en bon estat fins al darrer replà, però en aquest punt es troba condemnada amb un mur. A l'esplanada superior del baluard no queda cap vestigi de la seva existència.

6. DESCRIPCIÓ I JUSTIFICACIÓ DE LA DELIMITACIÓ DEL BÉ

De forma general les delimitacions, s'han ajustat als espais definits per les planimetries que formen part d'aquest informe. La delimitació es correspon al sistema constructiu que formen part i defineixen aquest refugi. Es tracta de preservar el significat i els valors complets del bé catalogat.

7. MESURES DE PROTECCIÓ I CRITERIS D'INTERVENCIÓ EN EL BÉ

Només podrà ser objecte d'obres de conservació i de restauració. En qualsevol cas, les intervencions haurien de ser les mínimes necessàries per a la bona conservació de l'element. S'hauran de conservar íntegrament les parts de l'element originari que han perdurat, tant pel que fa a la configuració volumètrica com a aspectes més concrets com materials, tècniques constructives, etc.



**Element: 25 - Refugi antiaeri de l'antic Quarter d'Intendència****2. FITXA TÈCNICA**

Categoria	Refugi militar
Tipologia	Galeria subterrània
Municipi	Palma
Situació	Subsol de l'antic Quarter d'Intendència, actualment seu de Palma Activa, al carrer del Socors, núm. 22.
Coordenades ETRS89	X: 470425, Y: 4379925
Any construcció	1937
Titularitat	Ajuntament de Palma
Referències cadastrals	0400526DD7800A i 0400503DD7800A

3. MEMÒRIA HISTÒRICA

A l'edifici de l'antic Quarter d'Intendència, al carrer del Socors, hi ha un refugi antiaeri amb unes dimensions considerables. Va ser construït l'any 1937 per donar protecció al personal del quarter, i posteriorment va quedar conservat (i obert) al seu interior, quan l'edifici va passar a ser de propietat privada. Després de molts d'anys en estat d'abandonament, l'Ajuntament de Palma va adquirir l'edifici complet i el va rehabilitar. Actualment, és la seu de Palma-Activa.

El refugi va ser conservat durant les obres de rehabilitació de l'edifici i, de fet, la seva entrada principal (entrada #1) és una escala oberta, perfectament visible i accessible des del vestíbul de les oficines de Palma-Activa. L'entrada #2, en canvi, va ser eliminada al final de la guerra. La galeria principal del refugi és rectilínia i molt senzilla, però crida l'atenció per les seves excepcionals dimensions, amb una amplada de 2 metres i una llargada de prop de 60.

A l'arxiu de la Comandància d'Obres s'han conservat dos plànols distints d'aquest refugi, que no reflecteixen, en cap cas, la seva forma i dimensions reals. En efecte, les galeries mostrades als plànols no són rectilínies, i les escales proposades no segueixen el recorregut de les escales existents. A més, un dels plànols de disseny preveia la construcció d'una tercera entrada al refugi des de la via pública, davant l'església de Sant Agustí, que no es va dur a terme. Val a dir, en tot cas, que a una còpia del segon plànol hi apareixen unes rectificacions fetes a mà, que sí que semblen coincidir amb el refugi finalment construït.

4. MEMÒRIA DESCRIPTIVA

Es tracta d'un refugi subterrani excavat en forma de mina. Com altres refugis militars, la seva galeria era particularment ampla, i la seva volta tenia forma d'arc rebaixat. Disposava de dues entrades, en forma de ziga-zaga, situades als extrems de la galeria. La galeria era de grans dimensions, amb una amplada de 2 metres i una longitud propera als 60. El refugi disposava d'enllumenat elèctric, però no tenia excusat ni bancs per seure. Tot el conjunt es trobava revestit amb un mur de formigó.

Les escales tenien els escalons de pedra i no disposaven de passamans. L'entrada #1 es trobava situat a l'interior del quarter, i no va ser mai tapiada. L'entrada #2, en canvi, es trobava probablement al pati exterior, i va ser tapiada i més tard eliminada.

5. ESTAT DE CONSERVACIÓ ACTUAL

El refugi es troba ben conservat i és accessible sense cap dificultat a través de l'accés #1, situat al vestíbul de la seu de Palma-Activa. La seva galeria principal va ser emblanquinada, i la seva escala d'entrada va ser revestida amb panells laterals, probablement per ocultar les parets originals, ennegrides a causa de la humitat existent. Disposa d'un sistema d'enllumenat elèctric nou, en perfecte estat de funcionament però gens adequat a l'entorn. L'antiga entrada #2 del refugi no va ser mai recuperada.

A hores d'ara, el refugi està obert i és molt fàcilment accessible, però no té cap ús. La humitat existent i la falta de ventilació del refugi ha fet que la seva galeria, malgrat haver estat emblanquinada, torni a mostrar un aspecte ennegrit i amb taques de floridura.

6. DESCRIPCIÓ I JUSTIFICACIÓ DE LA DELIMITACIÓ DEL BÉ

De forma general les delimitacions, s'han ajustat als espais definits per les planimetries que formen part d'aquest informe. La delimitació es correspon al sistema constructiu que formen part i defineixen aquest refugi. Es tracta de preservar el significat i els valors complets del bé catalogat



7. MESURES DE PROTECCIÓ I CRITERIS D'INTERVENCIÓ EN EL BÉ

Només podrà ser objecte d'obres de conservació i de restauració. En qualsevol cas, les intervencions haurien de ser les mínimes necessàries per a la bona conservació de l'element. S'hauran de conservar íntegrament les parts de l'element originari que han perdurat, tant pel que fa a la configuració volumètrica com a aspectes més concrets com materials, tècniques constructives, etc

Element: 26 -Refugi antiaeri de l'antic Quarter General Luque, a Inca

2. FITXA TÈCNICA

Categoria	Refugi militar
Tipologia	Galeria subterrània
Municipi	Inca
Situació	Subsol del pati d'armes de l'antic Quarter General Luque. Avinguda del General Luque, 223-225, Inca
Coordenades ETRS89	X: 492025, Y: 4396230
Any construcció	1937
Titularitat	Ajuntament d'Inca
Referències cadastrals	2163605DD9926S

3. MEMÒRIA HISTÒRICA

Refugi militar situat al subsòl del pati d'armes de l'antic Quarter General Luque, per a la protecció dels oficials i soldats destinats en aquest quarter. Es tracta d'un refugi de grans dimensions, amb una galeria de 2,5 metres d'amplada que recorre tot el perímetre interior del pati d'armes i es tanca sobre sí mateixa. Disposa de una entrada des de l'interior de l'edifici del Quarter (entrada #1), i de dues situades a l'exterior, als laterals del pati d'armes (entrades #2 i #3). El refugi estava revestit amb un mur de formigó i disposava d'instal·lació d'enllumenat elèctric, però no tenia excusat ni bancs per seure.

Donat el caràcter militar de l'edifici, que impossibilitava l'accés descontrolat al seu interior, el refugi es va poder mantenir obert després de la guerra. L'accés #1 va quedar obert i transitable, mentre que els accessos #2 i #3 varen ser tapiats, però no destruïts, per impedir l'entrada d'animals des de l'exterior a l'interior del refugi. D'aquesta manera, les escales dels accessos #2 i #3 s'han conservat per complet, juntament amb els murets exteriors que les protegien, i únicament es troben tapiades pels respectius murs que es varen construir al primer replà de cada una.

Finalitzada la guerra civil, el refugi va passar per distintes situacions. A part de diferents etapes de desús i abandonament, sembla que el refugi va ser utilitzat com a galeria de tir, probablement durant l'estada del cos de la Guàrdia Civil a l'edifici, a partir de l'any 1988. Durant aquesta etapa es varen fer servir els dos laterals llargs de la galeria com a camp de pràctiques de tir i, per aquest motiu, es degué fer la darrera instal·lació elèctrica, a més de rebre d'arena els cantons Est i Sud i construir dos parapets formats per quatre murs de blocs de formigó. En les parets i sostre de les galeries d'aquests dos punts es poden observar les esquerdes provocades per les bales utilitzades durant aquestes pràctiques.

Ja fa anys que el quarter va deixar de tenir usos militars. Actualment, el conjunt del quarter és de propietat municipal, i l'any 2023 l'Ajuntament d'Inca va procedir a catalogar i protegir el seu refugi. Tot i que encara no s'ha dut a terme cap intervenció al respecte, hi havia intencions de reobrir per complet els dos accessos situats al pati d'armes del quarter i de poder recuperar i utilitzar el refugi per a usos culturals.

4. MEMÒRIA DESCRIPTIVA

Es tracta d'un refugi subterrani excavat en forma de mina, amb 3 entrades que davallen en forma de ziga-zaga fins a la galeria principal. La galeria té una amplada de 2,5 metres en tot el recorregut i es tanca sobre sí mateixa seguint el perímetre interior del pati d'armes del quarter. La galeria té una altura de 2,7 metres a la part central, i la seva volta es troba a una profunditat de 5 metres respecte del nivell del paviment exterior. Tot el conjunt es troba revestit amb un mur de formigó de 30 cm de gruixa. Les escales tenen els escalons de pedra i no disposen de passamans.

A les parets i la volta del refugi es veuen clarament les marques de l'encofrat utilitzat durant la seva construcció. Actualment, el paviment està completament cobert amb una capa d'arena.



5. ESTAT DE CONSERVACIÓ

L'estat de conservació del refugi és en general prou bo, encara que hi ha diverses parts degradades a causa de la falta de manteniment i de l'estat d'abandonament que ha patit durant molts d'anys. A continuació se'n detallen algunes:

- L'accés #1 del refugi, tot i estar encara obert i ser practicable, està protegit amb unes fustes provisionals, per impedir l'entrada de gent al refugi. Al mateix temps, els primers metres de l'escala estan plens de brutor i de fustes velles, que dificulten la davallada al refugi.
- Els accessos #2 i #3, tot i encara existir, estan actualment tapiats per murs de bloquets situats al primer replà de les escales de davallada, i els espais que queden a l'exterior es troben completament plens de brutor i de deixalles, i tampoc no hi falten els grafitis. Amb tot plegat, ofereixen un aspecte absolutament lamentable.
- La galeria del refugi presenta en general un bon estat de conservació, encara que al seu interior hi ha grans concentracions d'arena, i que al lateral sud-est hi ha diversos murs fets amb blocs de formigó, construïts quan el refugi es va fer servir com a galeria de tir.
- Les parets i la volta de la zona final de les galeries utilitzades com a galeries de tir presenten nombroses marques i esquerdes, causades per les bales utilitzades durant els exercicis.
- El paviment del refugi està igualment ple d'arena, probablement dipositada al seu interior quan les galeries es varen utilitzar per fer exercicis de tir.
- El refugi disposava de 3 forats de ventilació cap a l'exterior, tots 3 actualment condemnats.
- Encara que queden algunes restes de l'antiga instal·lació elèctrica, estan completament inservibles.

6. DESCRIPCIÓ I JUSTIFICACIÓ DE LA DELIMITACIÓ DEL BÉ

De forma general les delimitacions, s'han ajustat als espais definits per les planimetries que formen part d'aquest informe. La delimitació es correspon al sistema constructiu que formen part i defineixen aquest refugi. Es tracta de preservar el significat i els valors complets del bé catalogat

7. MESURES DE PROTECCIÓ I CRITERIS D'INTERVENCIÓ EN EL BÉ

Només podrà ser objecte d'obres de conservació i de restauració. En qualsevol cas, les intervencions haurien de ser les mínimes necessàries per a la bona conservació de l'element. S'hauran de conservar íntegrament les parts de l'element originari que han perdurat, tant pel que fa a la configuració volumètrica com a aspectes més concrets com materials, tècniques constructives, etc.

Element: 27 - Refugi antiaeri de l'Institut Ramon Llull

2. FITXA TÈCNICA

Categoria	Refugi particular d'un centre escolar
Tipologia	Galeria subterrània
Municipi	Palma
Situació	Subsol del pati de l'Institut Ramon Llull
Coordenades ETRS89	X: 469570, Y: 4380855
Any construcció	1937-1938
Titularitat	Govern Balear, Conselleria d'Educació i Universitats
Referències cadastrals	9610501DD6891B

3. MEMÒRIA HISTÒRICA

La construcció del refugi de l'Institut Ramon Llull es va veure sotmesa a diferents contratemps, tant pel que fa a l'execució com pel que fa al finançament de les obres, derivats del fet que part dels edificis que formen el conjunt varen ser ocupats durant la guerra per la Companyia de Transmissions. Aquesta dualitat d'usos, civils i militars, va provocar diversos canvis de parer en els responsables, que es varen traduir en successius canvis de contractista i en diferents criteris sobre com s'havien de finançar les obres. Amb tot plegat, es pot afirmar que la construcció del refugi va ser especialment complicada i que va ocasionar molts de maldecaps.

El refugi va jugar un paper important en el bombardeig de l'aviació republicana sobre Palma del dia 30 de maig de 1938, quan diverses bombes varen caure a l'Avinguda de Portugal, just davant l'Institut.

Totes les entrades del refugi es troben actualment condemnades i, per tant, no és possible accedir al seu interior i visitar-lo. Per altra banda, s'han pogut localitzar diferents plànols de disseny del refugi, contradictoris entre sí, que fan molt complicat poder afirmar quin va ser el resultat final de les obres. Per tant, la descripció d'aquest refugi serà una mera hipòtesi elaborada a partir dels escrits i plànols consultats.

Coneixem, en primer lloc, el plànol d'un projecte de construcció d'un gran refugi antiaeri situat al subsol del pati central del conjunt d'edificis. D'acord amb aquest plànol, el refugi havia de recórrer tot el perímetre interior del pati en una estructura en forma de galeria quadrada i tancada sobre si mateixa, que permetria donar la volta sencera i tornar al punt de partida (plànol núm. 1 i croquis de color taronja en el plànol de superposició). Tanmateix, aquest projecte no va ser executat.

Un segon plànol que coneixem és el d'un refugi molt més petit i d'estructura lineal, que estaria situat davall el passadís principal de l'Institut Ramon Llull, amb entrades situades als dos extrems, al costat de les escales que pugen al primer pis (plànol núm. 2 i croquis de color vermell en el plànol de superposició). Sembla que les obres de construcció d'aquest refugi es varen iniciar, però que poc després de començar l'excavació de les escales es va decidir que la construcció de la galeria davall l'edifici no aportava cap avantatge i sí, en canvi, alguns inconvenients. Per aquest motiu, es va decidir traslladar la galeria principal del refugi al pati central de l'edifici, mantenint la seva estructura lineal, i modificar el recorregut de les escales per connectar amb aquesta galeria exterior (plànol núm. 3 i croquis de color verd en el plànol de superposició). Sembla que aquest últim seria el refugi efectivament construït a l'Institut Ramon Llull: una galeria rectilínia situada al costat sud del pati, amb dues entrades situades a l'interior de l'edifici, al costat de les escales oest i est, que donen accés a les plantes superiors.

L'any 1938, ja finalitzada la construcció del refugi de l'Institut Ramon Llull, es va projectar i executar un refugi per a la Companyia de Transmissions. Aquest refugi arrancava al costat de l'escala oest de l'edifici de l'Escola d'Arts i Oficis i discorria pel lateral oest del pati, fins a connectar amb la galeria del refugi de l'Institut (plànol núm. 4 i croquis de color morat en el plànol de superposició). Atès que no estava permesa l'entrada de personal civil a l'interior dels refugis militars, la connexió entre el refugi de la Companyia de Transmissions i el de l'Institut Ramon Llull havia de ser necessàriament a través d'una barrera tancada, que sols seria oberta per habilitar una sortida alternativa en cas d'enfonsament de l'entrada principal.

Més tard, es va projectar un refugi específic per a l'Escola d'Arts i Oficis, situat a la part nord del pati, que tendria l'entrada principal al costat de l'escala central de l'Escola, i que connectaria, al seu extrem oest, amb el refugi de la Companyia de Transmissions, novament amb una barrera que hauria d'estar normalment tancada (plànol núm. 5 i croquis de color blau en el plànol de superposició). Tanmateix, aquest refugi tampoc no es va construir.

En definitiva, la hipòtesi final sobre la forma i ubicació del refugi efectivament construït al conjunt d'edificis de l'Institut Ramon Llull és la mostrada al plànol de planta. Aquest refugi tindria dues entrades situades a l'interior de l'Institut Ramon Llull (entrades #1 i #2) i una tercera situada a la part oest de l'Escola d'Arts i Oficis (entrada #3), que seria en realitat l'entrada construïda per la Companyia de Transmissions. La galeria del refugi tindria una forma aproximada de L, amb dos trams situats als laterals oest i sud del pati central.

4. MEMÒRIA DESCRIPTIVA

El refugi no ha pogut ser visitat i, per tant, no es tenen dades precises sobre les seves característiques i estat de conservació.

D'acord amb la hipòtesi realitzada a partir de la documentació localitzada (escrits i plànols de disseny), la galeria d'aquest refugi tendria forma de L i recorreria els costats oest i sud del pati central del conjunt d'edificis de l'Institut Ramon i l'antiga Escola d'Arts i Oficis. L'amplada d'aquesta galeria seria de 2 metres, i tendria 3 accessos, situats a continuació de les escales existents en els respectius angles d'aquests edificis.

5. ESTAT DE CONSERVACIÓ

El refugi no ha pogut ser visitat i, per tant, no es tenen dades precises sobre el seu estat de conservació. Es coneix la posició on es trobaven les seves entrades, però actualment estan totes cegades i no en queda cap vestigi visible, llevat d'una diminuta arqueta situada al paviment del passadís més proper a l'accés #1, a través de la qual es pot veure un tros d'escaló de l'antiga escala que davallava al refugi. La galeria del refugi segueix presumptament al subsòl del pati, però actualment no hi ha cap entrada que permeti accedir-hi.

6. DESCRIPCIÓ I JUSTIFICACIÓ DE LA DELIMITACIÓ DEL BÉ

De forma general les delimitacions, s'han ajustat als espais definits per les planimetries que formen part d'aquest informe. La delimitació es correspon al sistema constructiu que formen part i defineixen aquest refugi. Es tracta de preservar el significat i els valors complets del bé catalogat

7. MESURES DE PROTECCIÓ I CRITERIS D'INTERVENCIÓ EN EL BÉ

Només podrà ser objecte d'obres de conservació i de restauració. En qualsevol cas, les intervencions haurien de ser les mínimes necessàries per a la bona conservació de l'element. S'hauran de conservar íntegrament les parts de l'element originari que han perdurat, tant pel que fa a la configuració volumètrica com a aspectes més concrets com materials, tècniques constructives, etc.



Element: 28 - Refugi antiaeri de l'IES Joan Alcover

2. FITXA TÈCNICA

Categoria	Refugi particular d'un centre escolar
Tipologia	Galeria subterrània
Municipi	Palma
Situació	Subsol de l'institut Joan Alcover
Coordenades ETRS89	X: 469660, Y: 4380860
Any construcció	1938
Titularitat	Govern Balear, Conselleria d'Educació i Universitats
Referències cadastrals	9710501DD6891B

3. MEMÒRIA HISTÒRICA

A l'Institut Joan Alcover, antiga Escola Normal de Mestres, es va construir un refugi antiaeri situat davall l'edifici que dona a la plaça del Tub. El refugi havia de tenir dues entrades, encara que sembla que sols una d'elles va ser finalitzada.

La primera de les entrades (accés #1) consistia en una escala amb fins a 10 trams d'escalons que davallava amb successius replans i girs a l'esquerra, fins a arribar a la cota de la galeria principal del refugi. Per la seva posició, semblava ser la continuació de l'escala que davalla actualment a la cantina del centre. En el moment de la primera visita a aquest refugi, els primers metres de l'escala estaven plens de terra i d'enderrocs, procedents d'alguna obra realitzada en temps recents a l'institut.

Una vegada a baix, la galeria tenia un primer tram de 5,8 metres de longitud en direcció est, i llavors girava cap a una llarga galeria en direcció nord, situada davall el corredor principal de l'edifici. El primer tram d'aquesta galeria estava revestit i presentava un bon estat de conservació, però després d'uns 32 metres, el seu revestiment s'interrompia de forma brusca i la galeria feia una petita ziga-zaga per continuar, sempre en direcció nord, cap a la segona entrada del refugi (entrada #2), situada probablement al costat de l'escala nord de l'edifici. Tanmateix, la terra acumulada en aquest segon tram feia que la galeria tingués una altura lliure cada vegada més petita, fins que s'arribava a un punt on ja era completament intransitable, ni tan sols anant de grapes. En definitiva, la segona entrada es trobava completament obstruïda i, de fet, hi ha dubtes de si va ser mai acabada, atès que tota aquesta zona no presentava cap mena de revestiment i el seu aspecte era el d'un simple túnel excavat a la terra.

El refugi no disposava d'excusat ni de bancs per seure, però sí que es podien veure les restes d'una antiga instal·lació elèctrica, a la zona de l'entrada #1 i al primer tram de la galeria.

Sorprenentment, a la zona de baix de tot de l'escala principal, a una profunditat propera als 8 metres, es podien observar distints feixos de conductes i cables d'acer que travessaven l'escala de costat a costat, en sentit descendent. Es tracta amb tota probabilitat d'uns ancoratges d'acer amb formigó líquid injectat, realitzats durant la construcció de l'aparcament de la plaça del Tub per estabilitzar el mur de contenció lateral. L'execució d'aquests ancoratges degué interceptar inadvertidament l'escala i la galeria del refugi, i el formigó líquid injectat posteriorment va acabar escampant-se per part de la galeria, de manera que a determinades zones ens trobam actualment amb una fina i trencadissa capa de formigó. Al lateral oest de la galeria es poden veure també alguns trams d'altres ancoratges similars.

L'any 2022, la direcció del centre va encarregar l'extracció de tots els enderrocs existents a l'escala, fet que va millorar moltíssim el seu aspecte i accessibilitat. Tanmateix, l'accés a l'escala requereix encara superar un bot inicial de més d'un metre.

4. MEMÒRIA DESCRIPTIVA

Es tracta d'un refugi subterrani excavat en forma de mina, situat al subsòl de l'edifici del lateral oest de l'institut, al costat de la plaça del Tub (carrer de l'Institut Balear). Encara que havia de tenir dues entrades, sembla que el refugi va quedar sense acabar i que finalment en va tenir sols una. Aquesta entrada era una llarguíssima escala amb 10 trams d'escalons sense arrambador, situada prop de la cantonada sud-oest de l'institut, a la zona on actualment hi ha la cantina. El primer tram de la galeria estava revestit i tenia una amplada de 1,2 metres. Estava format per un primer tram de 5,8 metres en direcció est, seguit d'un tram de 32 metres en direcció nord. Llavors, el revestiment s'interrompia, la galeria feia una petita ziga-zaga, i continuava en direcció nord en forma de túnel sense revestiment, amb una altura lliure cada vegada menor. No hi ha evidències de que arribàs fins a la segona entrada prevista i, de fet,

5. ESTAT DE CONSERVACIÓ

El refugi de l'antiga Escola Normal de Mestres encara existeix, però es troba en unes condicions certament millorables.



En primer lloc, la galeria del refugi té un primer tram en bon estat, però llavors es converteix en un simple túnel sense revestiment ni paviment, i amb una altura lliure cada vegada menor.

Per altra banda, el refugi disposa d'una única entrada practicable, i sembla que la segona no va arribar a ser construïda. A més, l'entrada existent, tot i que va ser recentment netejada, té la seva escala interrompuda a causa de la construcció d'una saleta, de manera que per accedir-hi cal fer servir una escala portàtil auxiliar.

A la part inferior de l'escala hi ha uns feixos de cables d'acer que la creuen obliquament, que interrompen el pas normal de l'escala i que obliguen a botar d'un escaló a l'altre en dues ocasions, amb el consegüent perill de caigudes. Aquests feixos de cables són uns ancoratges executats durant la construcció de l'aparcament de la plaça del Tub.

A l'interior de la galeria s'observa novament el pas dels ancoratges d'acer, que en aquest cas varen rompre per complet el revestiment del primer tram.

A més, al primer tram de la galeria hi ha una zona on es va escampar el formigó líquid injectat durant la construcció dels ancoratges, formant una capa trencadissa.

6. DESCRIPCIÓ I JUSTIFICACIÓ DE LA DELIMITACIÓ DEL BÉ

De forma general les delimitacions, s'han ajustat als espais definits per les planimetries que formen part d'aquest informe. La delimitació es correspon al sistema constructiu que formen part i defineixen aquest refugi. Es tracta de preservar el significat i els valors complets del bé catalogat

7. MESURES DE PROTECCIÓ I CRITERIS D'INTERVENCIÓ EN EL BÉ

Només podrà ser objecte d'obres de conservació i de restauració. En qualsevol cas, les intervencions haurien de ser les mínimes necessàries per a la bona conservació de l'element. S'hauran de conservar íntegrament les parts de l'element originari que han perdurat, tant pel que fa a la configuració volumètrica com a aspectes més concrets com materials, tècniques constructives, etc.

Element: 29 - Refugi antiaeri de l'antic col·legi de Son Espanyolet

2. FITXA TÈCNICA

Categoria	Refugi particular d'un centre escolar
Tipologia	Galeria subterrània
Municipi	Palma
Situació	Casal de barri Camp d'en Serralta i CEPA la Balanguera, al carrer d'Antoni Maria Alcover, núm. 45
Coordenades ETRS89	X: 468715, Y: 4380955
Any construcció	1937-1938
Titularitat	Ajuntament de Palma i Conselleria d'Educació i Universitats
Referències cadastrals	8811108DD6881B

3. MEMÒRIA HISTÒRICA

A l'antic col·legi de Son Espanyolet es va construir un refugi antiaeri amb dues entrades i una llarga galeria amb forma de L. El refugi estava situat per complet davall l'edifici, i tenia les entrades situades als dos extrems. La galeria tenia una amplada d'1 metre en tot el seu recorregut, i disposava de 2 forats de ventilació a la zona nord. L'entrada situada més al sud (entrada #1) era una escala de 37 escalons amb 3 canvis de direcció, mentre que la situada al nord (entrada #2) en tenia 38. El refugi no disposava d'excusat ni de bancs per seure, i tampoc no sembla que hi hagués cap instal·lació d'enllumenat elèctric. De fet, als murs laterals de la galeria hi havia unes capelletes que segurament eren utilitzades per posar-hi espelmes o llumetes d'oli.

Fa pocs anys, l'escola es va traslladar a un nou edifici, i l'antic edifici va ser reformat. Actualment, acull una escola d'adults, una escola d'infants, i un casal de barri. Tot i que el refugi va ser conservat, únicament va quedar accessible a través d'una petita comporta situada a l'interior del casal de barri, a la zona de l'entrada #1. Encara que l'estat de conservació del refugi és en general bo, a hores d'ara és molt complicat accedir-hi.

4. MEMÒRIA DESCRIPTIVA

Es tracta d'un refugi subterrani excavat en forma de mina. Disposava de dues entrades, en forma de ziga-zaga, situades als dos extrems de la

galeria principal. La galeria era més estreta de l'habitual, amb una amplada d'1 metre en tot el recorregut, i la seva volta tampoc no seguia el patró de arc de mig punt, sinó que tenia una forma més propera a un arc rebaixat irregular. Disposava de dos conductes de ventilació, i el revestiment semblava estar fet amb peces de marès amb un arrebossat de ciment pòrtland. El trespol era també de ciment pòrtland. Les escales tenien els escalons de pedra, però no tenien passamans.

5. ESTAT DE CONSERVACIÓ

El refugi de l'antic col·legi de Son Espanyol encara existeix, en un estat de conservació raonablement bo, però actualment l'accés al seu interior és molt complicat. Tot i que hi ha una comporta que permet accedir a la que va ser la seva entrada #1, el pas a través d'aquesta comporta i del primer tram de l'escala és molt estret i s'ha de fer, pràcticament, de grapes.

Una vegada a l'interior del refugi, la galeria mostra abundants taques d'humitat, però no s'observen defectes importants. A l'interior del refugi hi ha algunes cadires tirades, alguns objectes abandonats i algunes restes ennegrides, com si algú hagués fet foc dins el refugi. També es veuen alguns grafitis realitzats en temps recents. En tot cas, una simple neteja permetria deixar la galeria en condicions de poder ser visitada. Tanmateix, com ja s'ha dit, el principal inconvenient d'aquest refugi és la dificultat que suposaria intentar recuperar alguna de les seves entrades, de manera que s'hi pogués accedir fàcilment.

6. DESCRIPCIÓ I JUSTIFICACIÓ DE LA DELIMITACIÓ DEL BÉ

De forma general les delimitacions, s'han ajustat als espais definits per les planimetries que formen part d'aquest informe. La delimitació es correspon al sistema constructiu que formen part i defineixen aquest refugi. Es tracta de preservar el significat i els valors complets del bé catalogat

7. MESURES DE PROTECCIÓ I CRITERIS D'INTERVENCIÓ EN EL BÉ

Només podrà ser objecte d'obres de conservació i de restauració. En qualsevol cas, les intervencions haurien de ser les mínimes necessàries per a la bona conservació de l'element. S'hauran de conservar íntegrament les parts de l'element originari que han perdurat, tant pel que fa a la configuració volumètrica com a aspectes més concrets com materials, tècniques constructives, etc.

Element: 30 - Refugi antiaeri de l'Hospital General

2. FITXA TÈCNICA

Categoria	Refugi particular d'un centre sanitari
Tipologia	Refugi habilitat en un espai preexistent
Municipi	Palma
Situació	Hospital General, antic magatzem devora el carrer de la Concepció
Coordenades ETRS89	X: 469580, Y: 4380550
Any construcció	1937
Titularitat	Govern Balear, Conselleria de Salut
Referències cadastrals	9707002DD6890H

3. MEMÒRIA HISTÒRICA

Al conjunt d'edificis de l'antic Hospital Provincial es va habilitar un impressionant refugi antiaeri, situat a la planta baixa de l'ala oest de l'Hospital, ja molt a prop del carrer de la Concepció. El refugi va ser projectat a principis de juny de 1937, just després dels tràgics bombardeigs del mes de maig, per l'arquitecte Josep Alomar, que va proposar l'adaptació i reforçament d'un ampli local que s'estava fent servir com a magatzem. Es va compartimentar l'espai existent i es varen reforçar els murs laterals i el sostre, mitjançant la construcció de voltes de formigó. A les saletes resultants, es varen construir multitud de bancs laterals per seure. El refugi tenia 3 entrades, dues amb accés a peu pla des dels patis exteriors (entrades #1 i #2), i una tercera amb accés mitjançant una escala de nova construcció que davallava des de les plantes superiors de l'Hospital (entrada #3).

El projecte d'aquestes obres, que s'ha conservat a l'Arxiu General del Consell de Mallorca, inclou un magnífic plànol del refugi que, contràriament al que sol ocórrer, coincideix exactament amb el refugi realment construït, probablement pel fet d'haver estat habilitat a l'interior d'un espai perfectament definit. La capacitat estimada del refugi era, segons consta al projecte, de 300 persones "com a mínim".

4. MEMÒRIA DESCRIPTIVA

Es tracta d'un refugi situat en superfície, a l'interior d'un magatzem preexistent. Per aconseguir un elevat grau de resistència en front de

possibles impactes de bombes, l'estructura del magatzem va ser reforçada mitjançant la construcció de murs i voltes de formigó, que compartimentaven l'espai disponible. D'aquesta manera, el refugi és en realitat una successió de 5 fileres de saletes amb volta, intercomunicades a través de petites obertures.

La major part d'aquestes saletes no disposen d'instal·lació d'enllumenat elèctric, però totes elles tenen llargs bancs d'obra per seure, necessaris per poder acomodar els usuaris de l'Hospital.

El refugi ocupa un espai gairebé quadrat de 14 x 14 metres, però donada la gran quantitat de murs divisoris existents, la seva superfície útil es redueix a aproximadament 106 m², comptant l'espai ocupat pels bancs d'obra.

5. ESTAT DE CONSERVACIÓ

El refugi s'ha conservat fins al dia d'avui i el seu estat de conservació és en general molt bo. Les seves entrades #1 i #2 encara existeixen, tancades amb unes barreres metàl·liques, i permeten accedir a l'interior del refugi sense cap dificultat. L'entrada #3, en canvi, va ser condemnada, i des de l'interior del refugi es poden veure únicament les seves restes, plenes de terra i d'enderrocs.

L'any 2019 la galeria del refugi estava plena de trastos vells i de materials d'antigues obres realitzades a l'Hospital, però posteriorment va ser buidada i condicionada. A hores d'ara el refugi presenta unes condicions excel·lents de cara a la realització de visites per part del públic.

6. DESCRIPCIÓ I JUSTIFICACIÓ DE LA DELIMITACIÓ DEL BÉ

De forma general les delimitacions, s'han ajustat als espais definits per les planimetries que formen part d'aquest informe. La delimitació es correspon al sistema constructiu que formen part i defineixen aquest refugi. Es tracta de preservar el significat i els valors complets del bé catalogat

7. MESURES DE PROTECCIÓ I CRITERIS D'INTERVENCIÓ EN EL BÉ

Només podrà ser objecte d'obres de conservació i de restauració. En qualsevol cas, les intervencions haurien de ser les mínimes necessàries per a la bona conservació de l'element. S'hauran de conservar íntegrament les parts de l'element originari que han perdurat, tant pel que fa a la configuració volumètrica com a aspectes més concrets com materials, tècniques constructives, etc.

Element: 31 -Refugi antiaeri de l'antic *Instituto Provincial de Higiene*

2. FITXA TÈCNICA

Categoria	Refugi particular d'un centre sanitari
Tipologia	Galeria subterrània
Municipi	Palma
Situació	Subsol del jardí de l'antic Institut Provincial d'Higiene, al carrer de Cecili Metel, 18
Coordenades ETRS89	X: 469940, Y: 4380810
Any construcció	1937-1938
Titularitat	Govern Balear, Conselleria de Salut
Referències cadastrals	0010701DD7801A

3. MEMÒRIA HISTÒRICA

L'antic *Instituto Provincial de Higiene*, situat al carrer de Cecili Metel, disposava d'un petit refugi antiaeri, situat al subsòl de la zona del jardí exterior. El refugi tenia dues entrades, una situada al soterrani de l'extrem sud de l'edifici (entrada #1), encara conservada i accessible, i l'altra situada a la zona del jardí, actualment condemnada (entrada #2). L'entrada #1 consistia en una llarguíssima escala de 58 escalons que davallava, fent successives ziga-zagues, fins a la galeria del refugi, amb un petit excusat a mitjan escala. En contraposició a aquesta escala llarga i profunda, la galeria del refugi era relativament petita, amb una capacitat reduïda i sense bancs laterals per seure. Tant l'escala com la galeria conservaven encara abundants restes de l'antiga instal·lació d'enllumenat elèctric. Al final de la galeria, un caramull d'enderrocs impedia el pas cap a la segona entrada del refugi (accés #2), que probablement va ser emplenada des de la zona del jardí. Per altra banda, al jardí es podia veure un forat de grans dimensions tapat amb una reixa metàl·lica, sense cap tipus de revestiment, que semblava ser una galeria vertical que comunicaria amb l'entrada #2 del refugi. A la vista d'aquest forat, hom diria que la segona entrada del refugi no va ser mai acabada i que va quedar com un simple pou vertical, que es podria haver fet servir únicament com a sortida d'emergència, en cas d'enfonsament de l'entrada principal.



Tant la forma de l'escala i la posició de la seva entrada, com la disposició de la galeria del refugi, resulten estranyes en relació amb l'entorn, en no mantenir cap paral·lelisme ni amb l'edifici ni amb la parcel·la on es troba situat. També el pou vertical existent a la zona de l'accés #2 resulta estrany. Tal vegada la forma i estructura final del refugi es va veure condicionada pel tipus de terreny localitzat, o per l'aparició de restes al subsòl.

4. MEMÒRIA DESCRIPTIVA

Es tracta d'un refugi subterrani excavat en forma de mina, amb una llarga escala que hi davalla des de l'interior de l'edifici i una segona entrada, probablement inacabada, situada al jardí exterior. La galeria tenia una amplada d'1,2 metres i era relativament curta, amb un primer tram d'11 metres i un segon tram de 4,5 metres. Tot el conjunt es trobava revestit amb peces de marès i arrebossat amb ciment pòrtland. El trespòl era també de ciment pòrtland. L'escala tenia els escalons de pedra i no disposava de passamans, i a meitat del seu recorregut hi havia un petit excusat.

L'estructura del refugi era molt senzilla i, en aquest cas, sorprèn la gran longitud de l'escala, en comparació amb reduïda dimensió de la galeria.

5. ESTAT DE CONSERVACIÓ

Encara que l'edifici complet de l'antic Institut Provincial d'Higiene va ser tancat fa més de 15 anys i que, a hores d'ara, es troba en un estat de deteriorament important, es pot dir el refugi antiaeri existent al seu subsòl es troba, comparativament, en bon estat. Tot i que el refugi disposa actualment d'una sola entrada practicable (l'entrada #1), la seva escala es troba en molt bon estat i no presenta defectes importants, de manera que encara ara s'hi pot accedir sense dificultat. Per altra banda, la galeria del refugi, tot i les seves petites dimensions, es troba també en bon estat, llevat del tram final on queda interrompuda per la gran quantitat de terra amb què es va eliminar l'accés #2 del refugi.

El revestiment del conjunt es troba perfectament conservat, amb sols algunes taques d'humitat a la part inferior del refugi, i al llarg de la galeria s'observen les restes de l'antiga instal·lació elèctrica, en aquest cas abundants i ben conservades.

6. DESCRIPCIÓ I JUSTIFICACIÓ DE LA DELIMITACIÓ DEL BÉ

De forma general les delimitacions, s'han ajustat als espais definits per les planimetries que formen part d'aquest informe. La delimitació es correspon al sistema constructiu que formen part i defineixen aquest refugi. Es tracta de preservar el significat i els valors complets del bé catalogat

7. MESURES DE PROTECCIÓ I CRITERIS D'INTERVENCIÓ EN EL BÉ

Només podrà ser objecte d'obres de conservació i de restauració. En qualsevol cas, les intervencions haurien de ser les mínimes necessàries per a la bona conservació de l'element. S'hauran de conservar íntegrament les parts de l'element originari que han perdurat, tant pel que fa a la configuració volumètrica com a aspectes més concrets com materials, tècniques constructives, etc.

Element: 32 - Refugi antiaeri de l'antiga Sociedad Agrícola Mallorquina

2. FITXA TÈCNICA

Categoria	Refugi particular d'un edifici industrial
Tipologia	Galeria subterrània
Municipi	Palma
Situació	Subsol de l'IES Ses Estacions, amb connexió amb el refugi militar que es va construir a l'edifici de davant, a través d'una galeria que creua per davall el carrer de Margalida Caimari
Coordenades ETRS89	X: 470486, Y: 4380760
Any construcció	1938
Titularitat	Conselleria d'Educació i Universitats, Govern de les Illes Balears i Ajuntament de Palma
Referències cadastrals	0509501DD7800H + creuament sota la via pública + 0609513DD7800H

3. MEMÒRIA HISTÒRICA

L'espai actualment ocupat per l'IES Ses Estacions era, l'any 1937, la seu de l'antiga *Sociedad Agrícola Mallorquina*, un dels molts de magatzems industrials que existien a Palma al voltant de les vies del tren, per on hi circulaven les mercaderies provinents o destinades a la resta de pobles de l'illa. La Societat Agrícola Mallorquina va haver de construir un refugi antiaeri a les seves dependències, seguint les instruccions de l'Edicte de 18 de desembre de 1937 que obligava els propietaris de fàbriques i establiments industrials a adoptar les mesures necessàries per protegir els seus treballadors en front dels bombardeigs aeris.

El refugi consistia en una galeria subterrània quasi-rectilínia d'1,1 metres d'amplada, que discorria paral·lela al carrer de Margalida Caimari, a una profunditat d'uns 8,3 metres i a una distància aproximada de 7 metres de la línia de façana. Tenia dues entrades situades als seus dos extrems (accessos #1 i #2) i, per motius que es desconeixen, la galeria no era ben bé recta, sinó que feia alguns petits canvis de direcció i d'alineament al llarg del seu recorregut. El refugi no disposava d'excusat ni de bancs per seure, però sí que tenia instal·lació d'enllumenat elèctric, alguns petits armaris encastats i conductes de ventilació cap a l'exterior.

Per altra banda, i de manera completament independent, el Grup de Sanitat Militar, que durant la Guerra va requisar i ocupar les dependències de l'antic *Liceo Ripoll*, situat a l'altre costat del carrer de Margalida Caimari, cercava des del 1937 la manera d'habilitar un refugi antiaeri per a la protecció del seu personal. Després de diverses temptatives, el Comandant General va aprovar la proposta redactada per la Comandància d'Obres i Fortificacions, consistent en construir una galeria de 2 metres d'amplada al subsòl del Liceo Ripoll, amb una sola entrada dins aquest edifici, i prolongar aquesta galeria per davall el carrer de Margalida Caimari, fins a connectar amb el refugi de la Societat Agrícola Mallorquina. L'objectiu era poder fer servir aquest refugi com a via de sortida, en cas que un bombardeig destruís l'únic accés previst dins el quarter del Grup de Sanitat Militar.

Es tracta, doncs, d'un cas d'interconnexió de dos refugis independents, un de militar i un d'industrial. Atès que no estava permesa l'entrada de personal civil a l'interior dels refugis militars, la connexió entre el refugi del quarter del *Grupo de Sanidad Militar* i el de la *Sociedad Agrícola Mallorquina* havia de ser necessàriament a través d'una barrera tancada, que sols seria oberta per habilitar una sortida alternativa en cas d'enfonsament de l'entrada principal.

El refugi que es conserva actualment a l'IES Ses Estacions, que és el refugi de l'antiga *Sociedad Agrícola Mallorquina*, coincideix exactament amb aquestes prescripcions. A part de la galeria abans descrita, el refugi tenia una bifurcació perpendicular al carrer de Margalida Caimari, que enllaçava amb una escala que davallava, ja per davall d'aquest carrer, amb una galeria molt més ampla i profunda, que connectava amb l'edifici situat a l'altra costat del carrer. Era la galeria de l'antic *Liceo Ripoll*, on estava aquarterat el *Grupo de Sanitat Militar*. A l'extrem d'aquesta galeria hi havia una altra escala, actualment plena de terra, que era l'accés al refugi des de l'interior del quarter (accés #3, situat a la parcel·la on actualment hi ha l'edifici del número 26 del carrer de Margalida Caimari). De fet, en el punt d'interconnexió de les dues galeries es conserva encara la reixa -actualment desmuntada- que impedia el pas d'un refugi a l'altre.

L'existència del refugi de la Societat Agrícola Mallorquina va ser ja detectada durant els estudis geotècnics corresponents al projecte de construcció de l'Institut de Ses Estacions, l'any 1990. En aquell moment el refugi ja estava condemnat, però els sondeigs realitzats varen permetre localitzar de manera aproximada la galeria. Més tard, quan es va construir l'edifici, l'entrada situada més al nord (accés #1) va ser destruïda, mentre que la situada al sud (accés #2) va continuar oculta al subsòl del pati del nou Institut. De la mateixa manera, la construcció d'un nou edifici situat al número 26 del carrer de Margalida Caimari, on antigament hi va haver el Liceo Ripoll, degué localitzar l'accés #3 i el va destruir per complet.

L'any 2025, les obres d'ampliació de l'IES Ses Estacions varen posar al descobert l'accés #2, situat a la zona del pati, a través del qual es va poder accedir a l'interior del refugi. Tot i que el seu estat de conservació era raonablement bo, es va poder observar que la construcció d'alguns dels pilots de l'Institut, als anys 90, havia interceptat la galeria del refugi, destruint els seus murs laterals en alguns punts determinats. A més, part del formigó injectat des de l'exterior per construir aquests pilots s'havia escampat per la galeria. Així i tot, la galeria era transitable i es va poder visitar per complet, fins als punts on els accessos #1 i #3 havien estat destruïts.

El Servei de Patrimoni Històric del Consell de Mallorca va determinar aleshores la conservació d'aquest refugi, i els tècnics de la Conselleria d'Educació i Universitats varen fer algunes modificacions al projecte, de manera que l'accés #2 quedàs conservat i accessible des del passadís de la nova construcció, permetent així la visita del refugi en el futur.

4. MEMÒRIA DESCRIPTIVA

Es tracta de dos refugis subterranis interconnectats, un de militar i un de tipus industrial, tots dos excavats en forma de mina.

El refugi de la Societat Agrícola Mallorquina disposava de dues entrades, en forma de ziga-zaga (accessos #1 i #2), que davallaven fins a la galeria principal, situada a uns 8,3 metres de profunditat. La galeria tenia una amplada de 1,1 metres en gairebé tot el recorregut i es trobava



revestida amb peces de marès i arrebossada amb ciment pòrtland. El trespol era també de ciment pòrtland. Les escales tenien els escalons de pedra i disposaven de passamans per facilitar la davallada. Curiosament, els passamans de l'accés #2 estaven situats al costat de l'esquerra en el sentit de davallada, quan el més habitual era que estassin situats a la dreta.

El refugi del Grup de Sanitat Militar, situat per davall del carrer de Margalida Caimari i a la parcel·la de l'altre costat d'aquest mateix carrer, on hi va haver l'antic *Liceo* Ripoll, presenta un aspecte clarament distint. Es tracta d'una galeria molt més ampla, amb 2 metres d'amplada, i construïda a una profunditat considerablement major, propera als 12 metres. Encara que també està revestida de marès i arrebossada, el seu acabat final va incloure una capa d'emblanquinat i una franja de color negre a la part inferior, com si fos un rodapeu. Disposava d'una única entrada des de l'interior de l'edifici del Liceu Ripoll, actualment destruïda.

Els dos refugis estaven interconnectats a través d'una llarga escala, amb els escalons de pedra i sense passamans, i al punt de connexió entre les dues hi havia una reixa metàl·lica, que actualment es conserva desmuntada.

- En data desconeguda, el Govern Balear va adquirir els terrenys de l'antiga Sociedad Agrícola Mallorquina, amb la intenció de construir-hi un Institut d'ensenyament secundari.
- L'any 1990, l'estudi geotècnic del projecte de construcció de l'Institut ja va deixar constància de l'existència d'una galeria al subsòl de la parcel·la.
- Durant la construcció de l'Institut (aprox. 1991), alguns pilots de l'estructura varen interceptar la galeria del refugi i varen escampar formigó pel seu interior. A més, l'accés #1 va ser destruït i emplenat de terra i d'enderrocs.
- L'any 2025, les obres d'ampliació de l'IES Ses Estacions varen localitzar l'accés #2 del refugi, que va ser preservat i integrat dins el nou edifici, de manera que sigui possible accedir-hi en el futur.

5. ESTAT DE CONSERVACIÓ

L'estat de conservació del refugi és raonablement bo. Encara que els accessos #1 i #3 varen ser destruïts i són irrecuperables, l'accés #2 serà conservat i condicionat per permetre l'entrada al refugi en el futur. Les voltes es troben en general en bon estat, encara que l'estructura està rompuda en alguns punts concrets, a causa de la construcció dels pivots de l'edifici de l'Institut als anys 90. També hi ha algunes zones amb una capa de formigó escampada pel terra, provinent dels mateixos pivots. La resta del paviment es troba en bon estat, tot i que en alguns punts hi ha caramulls de terra acumulada, que s'haurien de retirar.

La galeria de connexió amb el refugi del *Liceo* Ripoll es conserva en bon estat, encara que la seva barrera es troba actualment desmuntada i que hi ha un mur de marès romput, que separava els dos refugis.

L'escala de davallada al *Liceo* Ripoll està ben conservada, igual que la seva galeria. Al final de la mateixa, hi ha les restes de l'accés #3, completament destruït i ple de terra.

6. DESCRIPCIÓ I JUSTIFICACIÓ DE LA DELIMITACIÓ DEL BÉ

De forma general les delimitacions, s'han ajustat als espais definits per les planimetries que formen part d'aquest informe. La delimitació es correspon al sistema constructiu que formen part i defineixen aquest refugi. Es tracta de preservar el significat i els valors complets del bé catalogat

7. MESURES DE PROTECCIÓ I CRITERIS D'INTERVENCIÓ EN EL BÉ

Només podrà ser objecte d'obres de conservació i de restauració. En qualsevol cas, les intervencions haurien de ser les mínimes necessàries per a la bona conservació de l'element. S'hauran de conservar íntegrament les parts de l'element originari que han perdurat, tant pel que fa a la configuració volumètrica com a aspectes més concrets com materials, tècniques constructives, etc.

Element: 33 - Refugi antiaeri del Monestir de Santa Elisabet (Convent de Sant Jeroni)

2. FITXA TÈCNICA

Categoria	Refugi particular d'un edifici religiós
Tipologia	Refugi habilitat en un espai preexistent
Municipi	Palma
Situació	Monestir de Santa Elisabet (Convent de Sant Jeroni)
Coordenades ETRS89	X: 470355, Y: 4379720
Any construcció	1937
Titularitat	Comunitat de les monges jerònimes



Categoria	Refugi particular d'un edifici religiós
Referències cadastrals	0499501DD7709G

3. MEMÒRIA HISTÒRICA

A l'interior del convent de Sant Jeroni es va habilitar, aprofitant un soterrani preexistent, un diminut refugi antiaeri, per a la protecció de les monges de clausura que l'habitaven. Malauradament, el convent va ser colpit per un bombardeig el dia 7 d'octubre de 1937 i, tot i que el refugi va resistir l'impacte de les bombes, dues de les monges no varen arribar a temps al refugi i moriren a causa del bombardeig. El refugi va salvar la vida de la resta de les monges, que contemplaren amb horror que dues de les seves germanes no hi havien entrat, quan les parets tremolaven i l'edifici s'enfonsava damunt elles.

El refugi inicialment construït tenia una sola entrada, situada al costat de l'escala de pujada cap a les cel·les de les religioses (accés #1), i una petita galeria en forma de L. Després del bombardeig de 1937, l'edifici va haver de ser parcialment reconstruït, i es va aprofitar per obrir una segona entrada al refugi, amb accés des del lateral del claustre del convent (accés #2).

El refugi encara es conserva, amb les seves dues entrades tapades amb portes de fusta, que una vegada obertes permeten entrar per una i sortir per l'altra, sense cap complicació. La galeria està en perfecte estat de conservació, i únicament ressalta l'existència d'un arrambador d'alumini a una de les escales, instal·lat amb tota seguretat en temps més recents. A l'interior del refugi no hi ha excusat ni bancs per seure, ni restes de cap instal·lació elèctrica. Únicament es poden apreciar el forat d'un antic conducte de ventilació i una petita rajola a un cantó, utilitzada probablement per posar-hi espelmes o llumetes d'oli.

4. MEMÒRIA DESCRIPTIVA

Es tracta d'un refugi diminut amb dues entrades, habilitat en un soterrani preexistent. La seva galeria tenia una forma irregular, i la connexió amb l'entrada #2, construïda amb posterioritat, era un claustrofòbic passadís de tan sols 60 cm d'amplada. Les entrades del refugi eren simples obertures al paviment protegides per portes de fusta, sense murets de protecció perimetral, que comunicaven amb escales d'un sol tram. Les escales no tenien arrambadors, encara que a la de l'accés #1 se n'hi va posar un en temps més recents. El refugi no disposava d'enllumenat elèctric ni de bancs per seure. El sostre del refugi era pla o lleugerament corbat, segons la zona, sense forma d'arc regular. La galeria estava revestida amb peces de marès i arrebossada.

5. ESTAT DE CONSERVACIÓ

El refugi es conserva en bon estat i les seves dues entrades encara estan obertes i poden ser utilitzades sense dificultat. Actualment estan protegides amb portes de fusta a nivell del paviment, que una vegada aixecades permeten accedir a les respectives escales i davallar al refugi. Els revestiments del refugi estan fets amb peces de marès i posterior arrebossat, i es troben en general en bon estat.

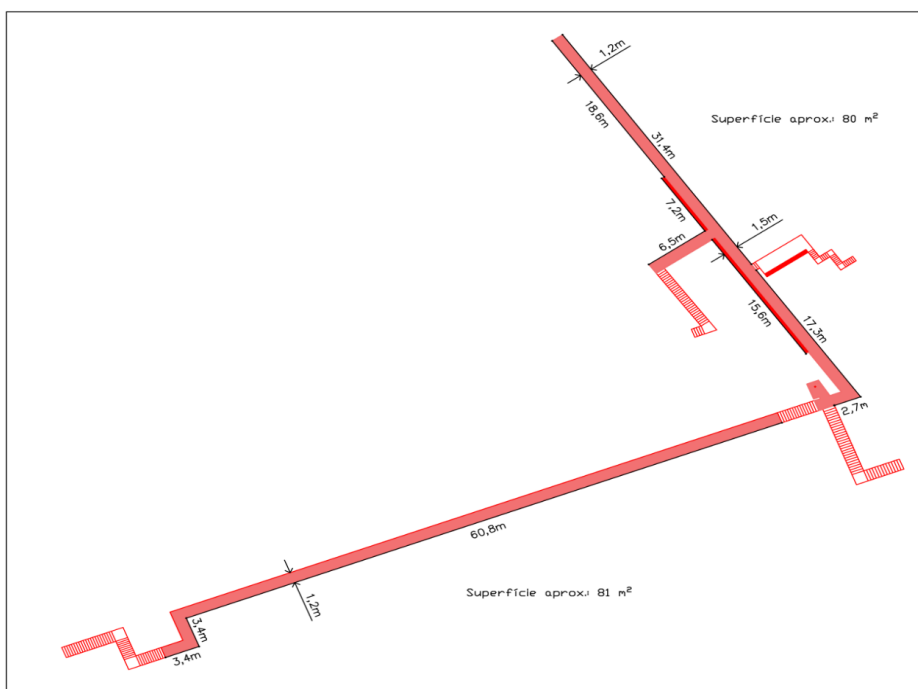
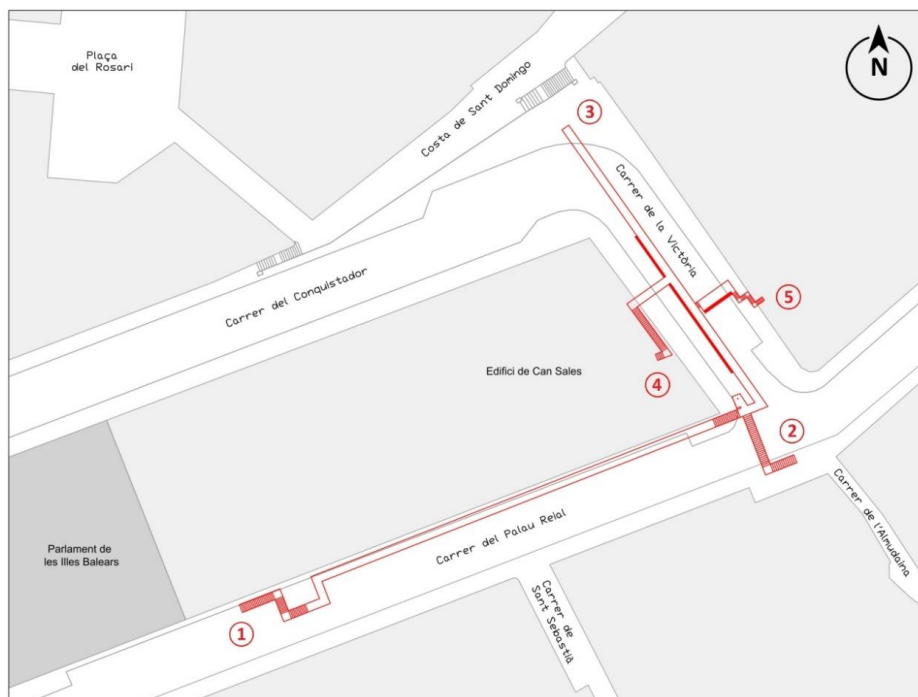
6. DESCRIPCIÓ I JUSTIFICACIÓ DE LA DELIMITACIÓ DEL BÉ

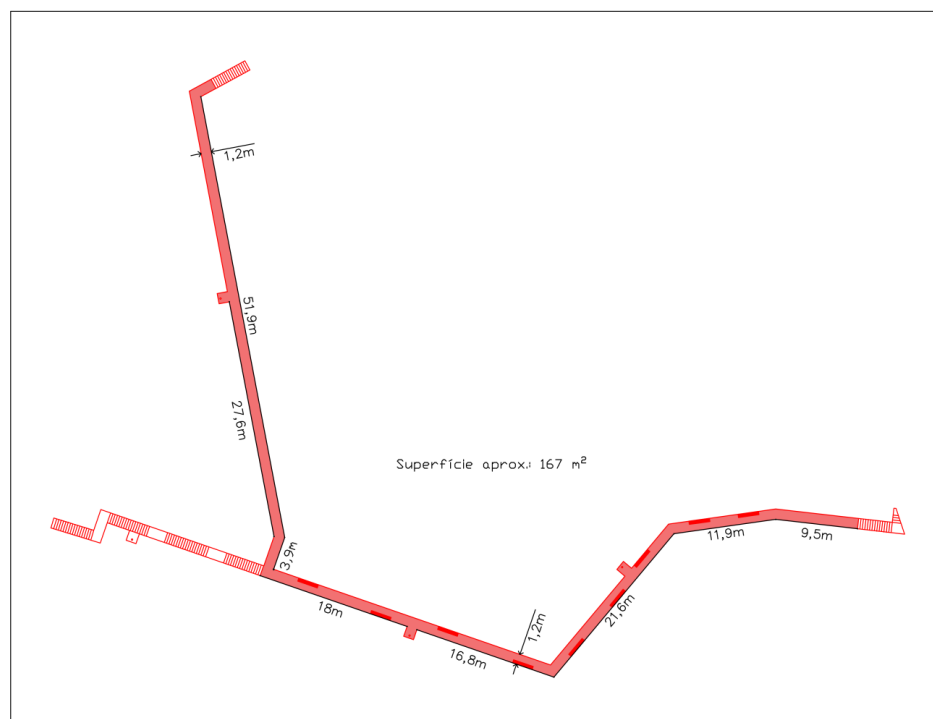
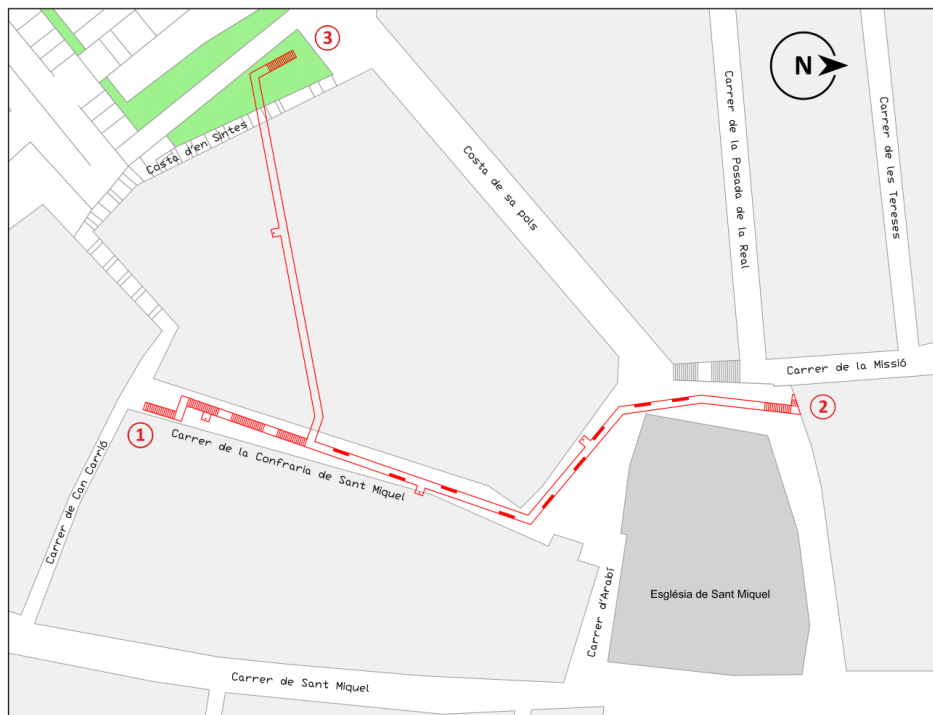
De forma general les delimitacions, s'han ajustat als espais definits per les planimetries que formen part d'aquest informe. La delimitació es correspon al sistema constructiu que formen part i defineixen aquest refugi. Es tracta de preservar el significat i els valors complets del bé catalogat.

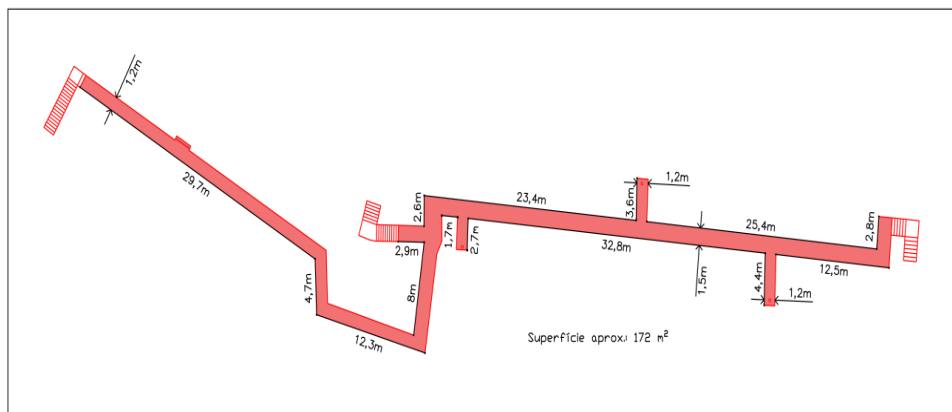
7. MESURES DE PROTECCIÓ I CRITERIS D'INTERVENCIÓ EN EL BÉ

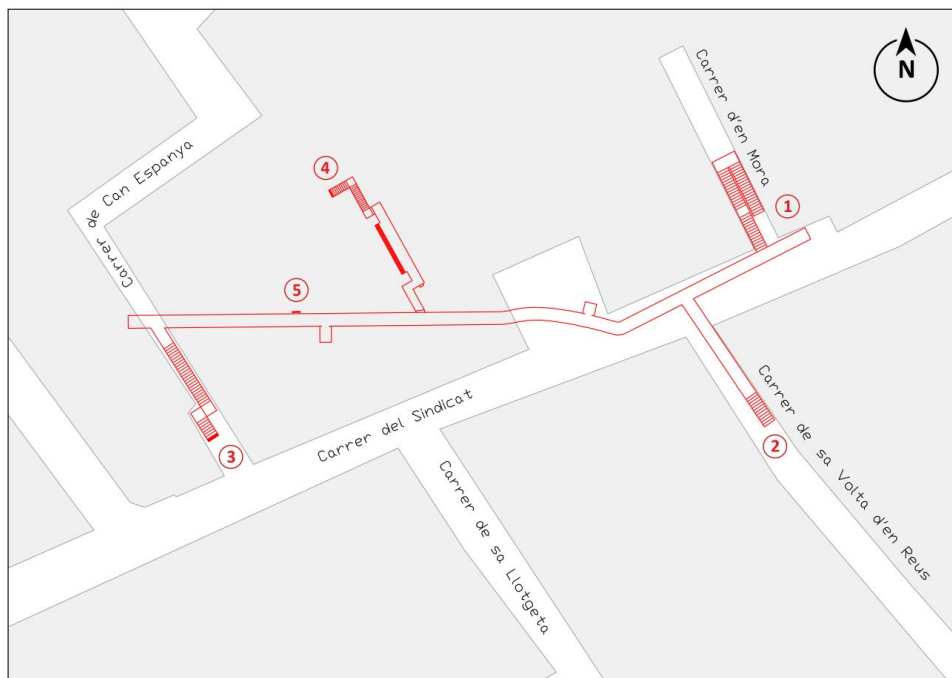
Només podrà ser objecte d'obres de conservació i de restauració. En qualsevol cas, les intervencions haurien de ser les mínimes necessàries per a la bona conservació de l'element. S'hauran de conservar íntegrament les parts de l'element originari que han perdurat, tant pel que fa a la configuració volumètrica com a aspectes més concrets com materials, tècniques constructives, etc.

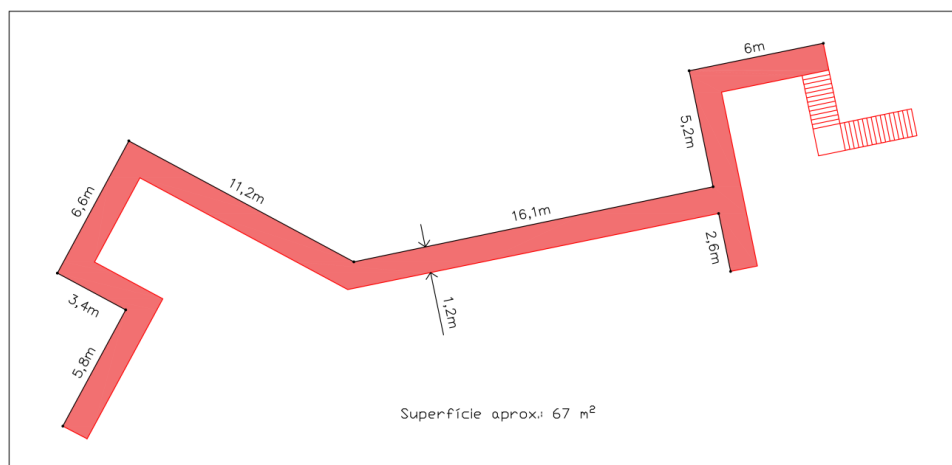
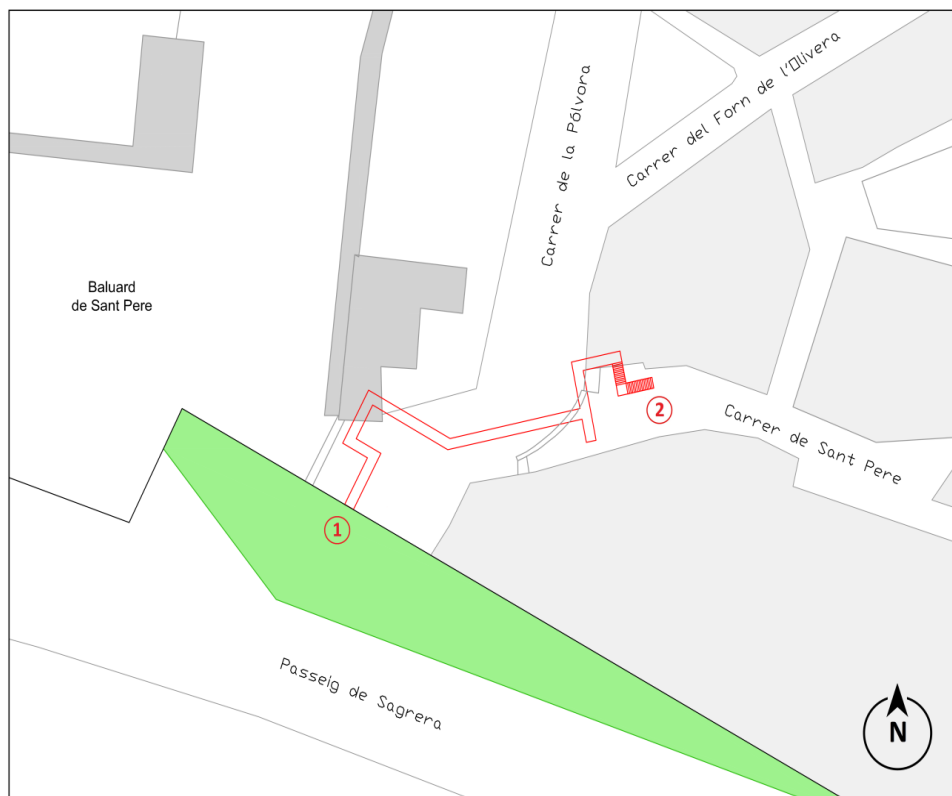


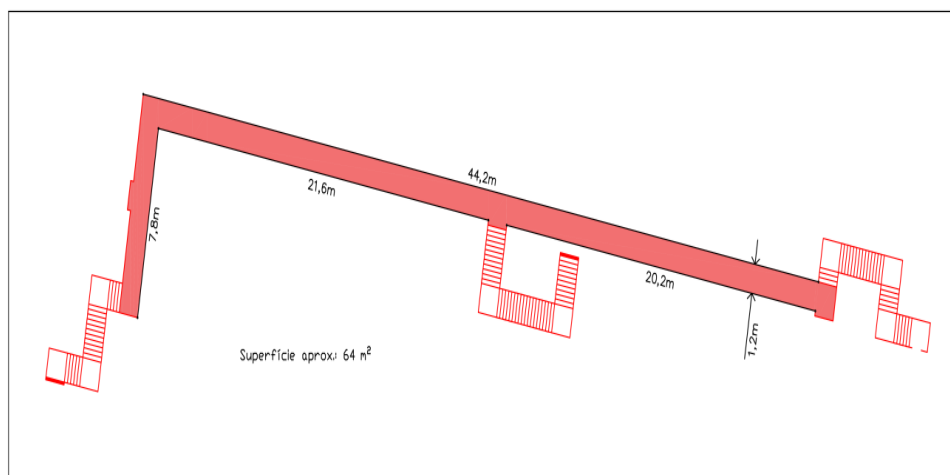
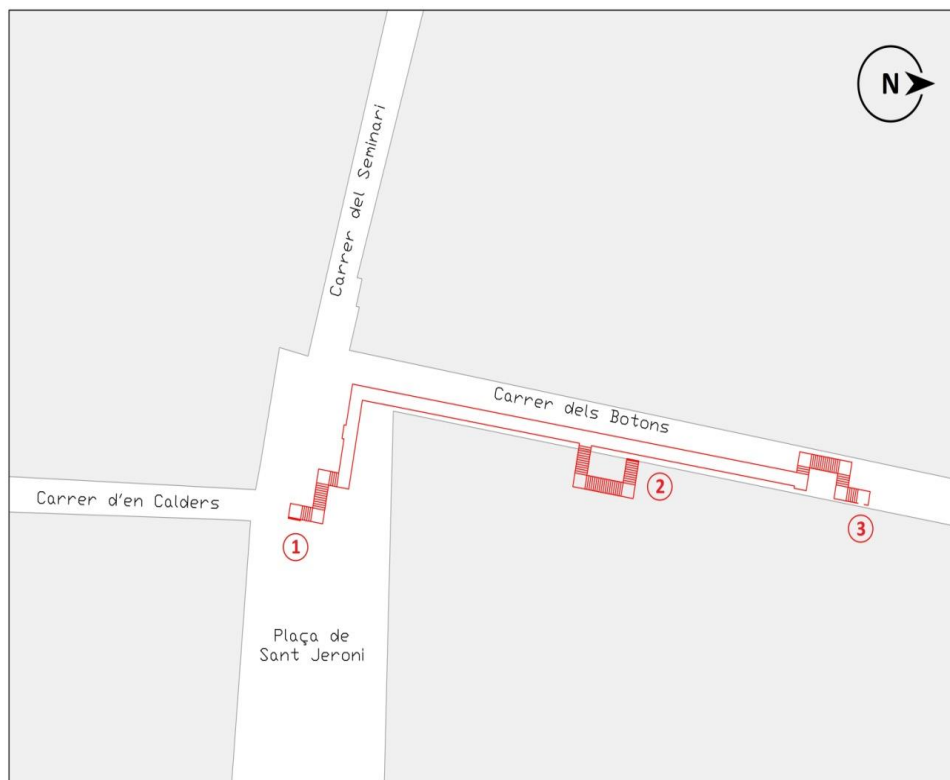
Annex II: PLANIMETRIES REFUGIS ANTIAERIS**1. REFUGI ANTIAERI C. PALAU REIAL I C. VICTÒRIA**

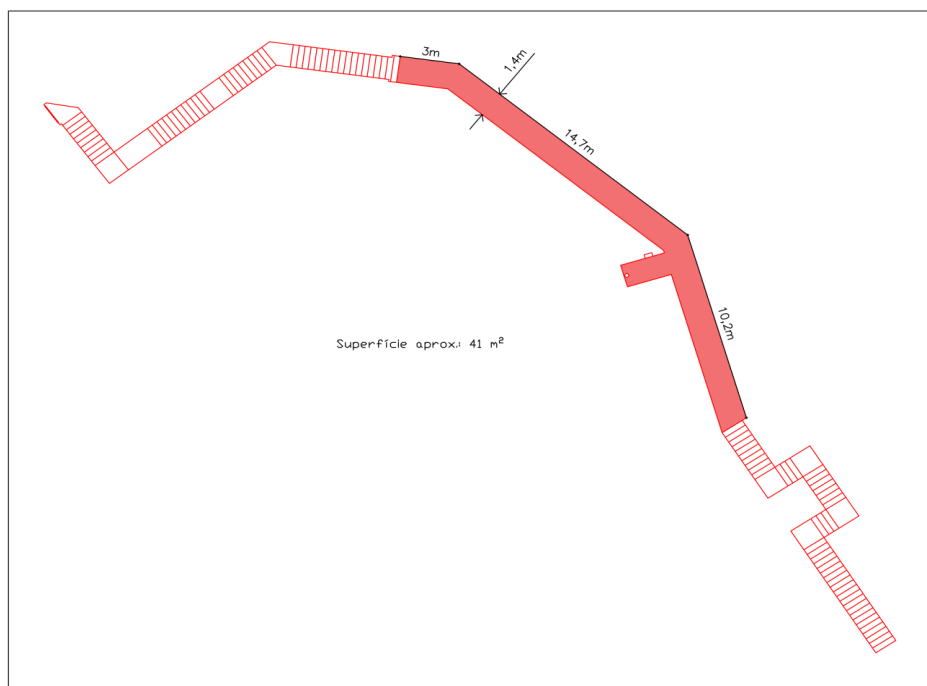
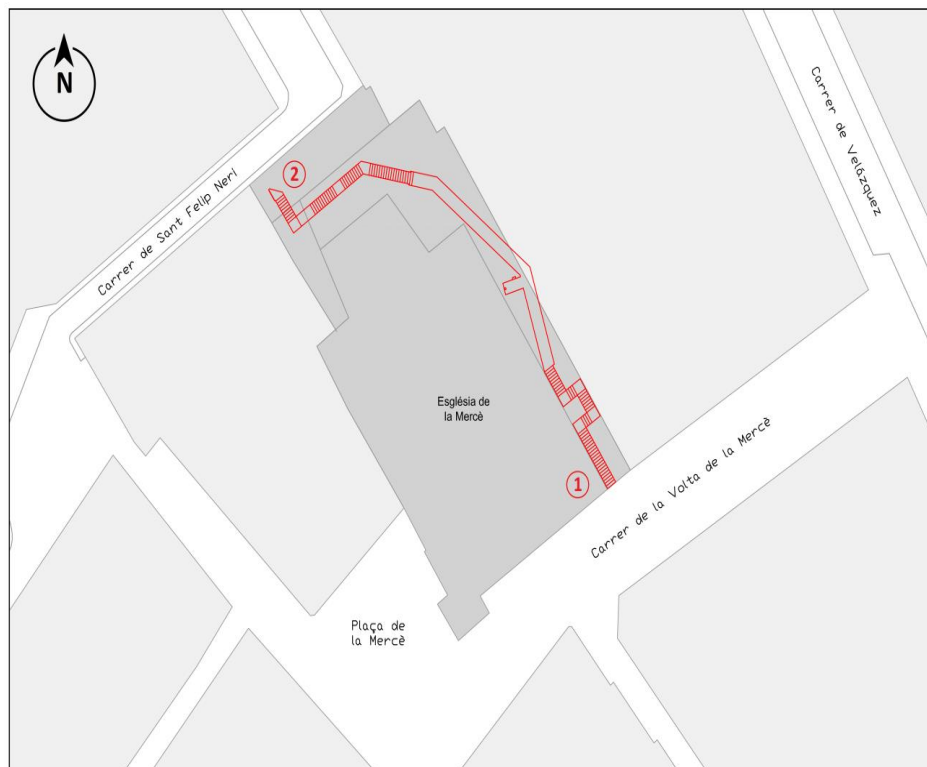
2. REFUGI ANTIAERI C. DE LA CONFRARIA DE SANT MIQUEL

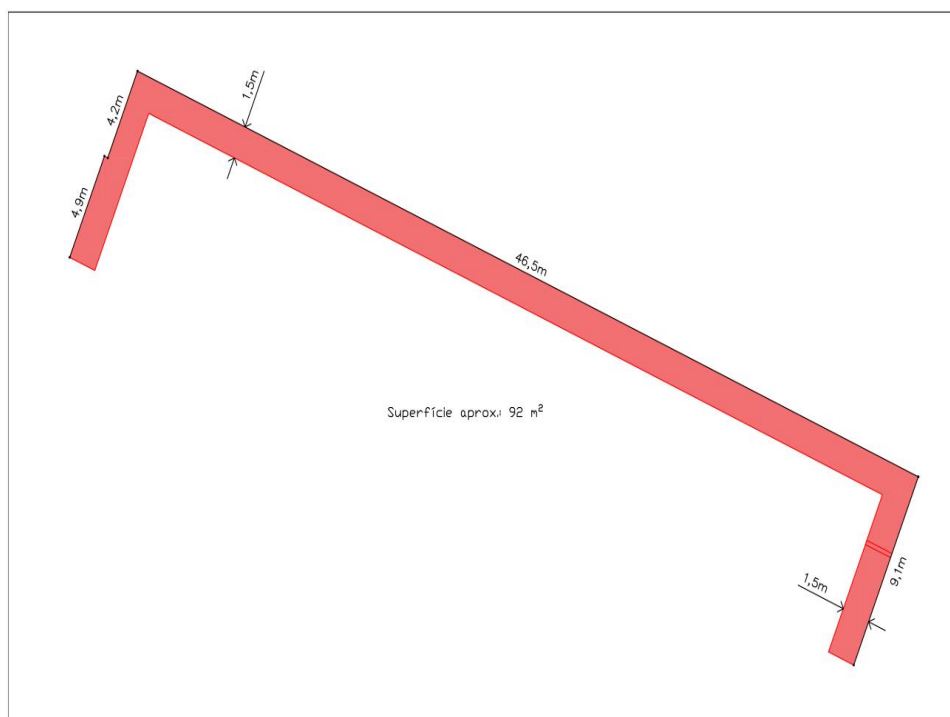
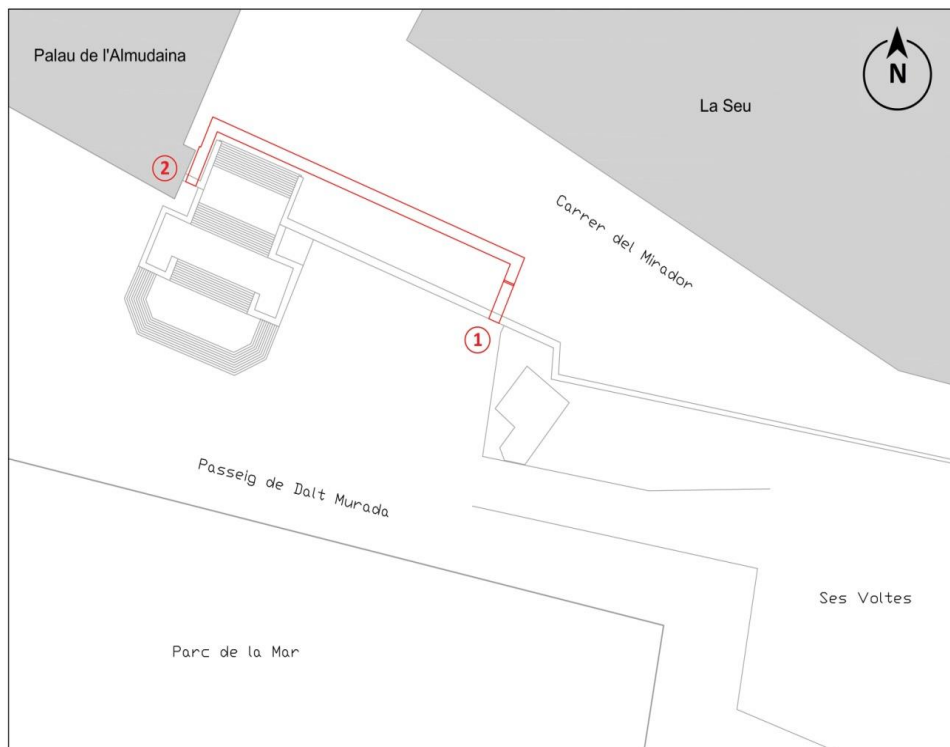
3. REFUGI ANTIAERI C. DE SANT GAIETÀ

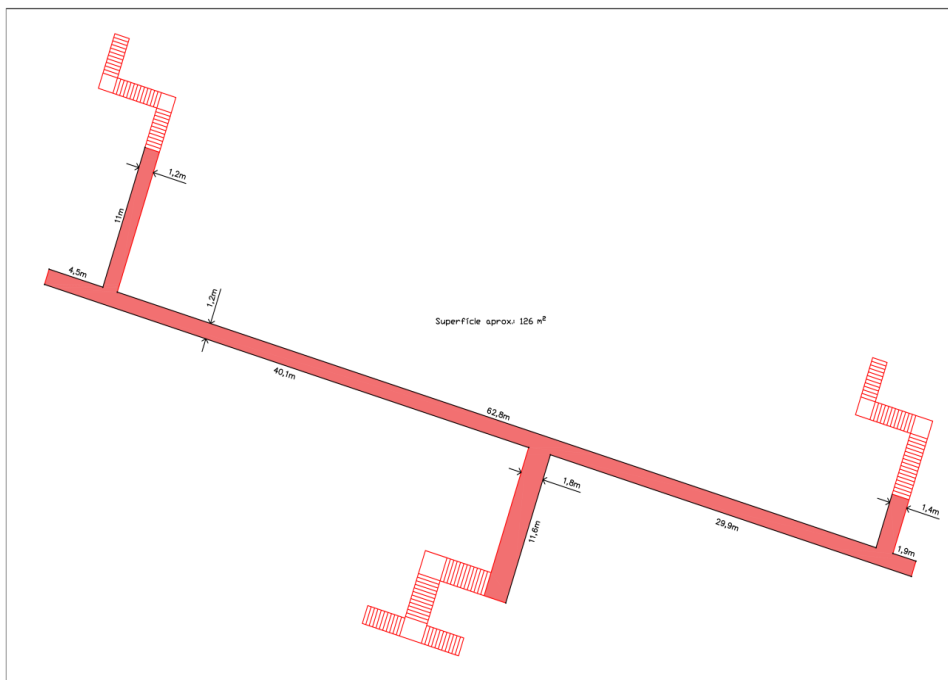
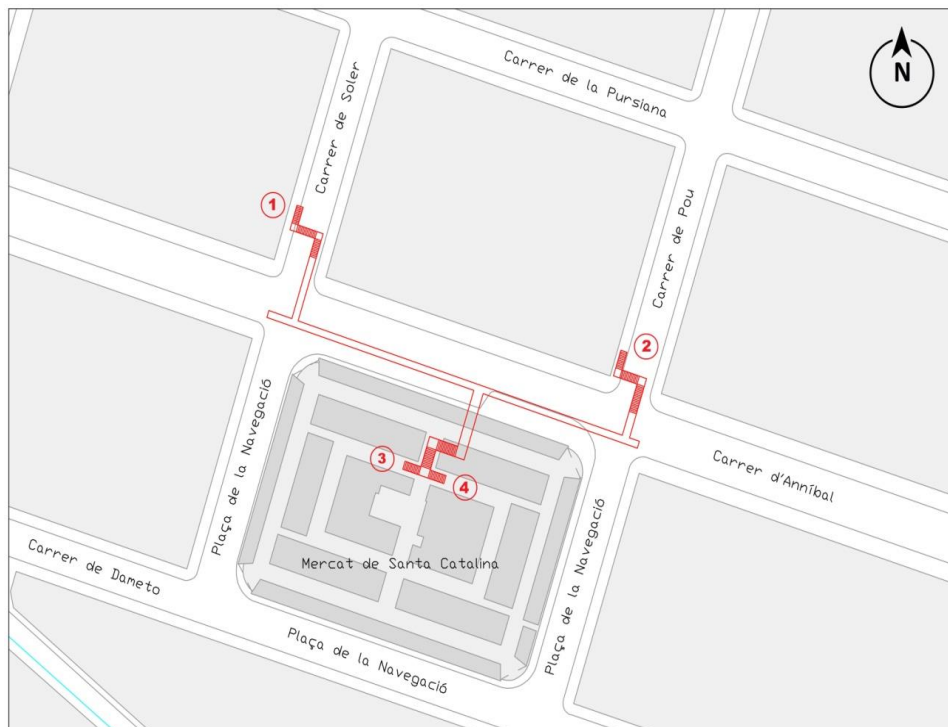
4. REFUGI ANTIAERI C. DEL SINDICAT, D'EN MORA I DE CAN ESPANYA

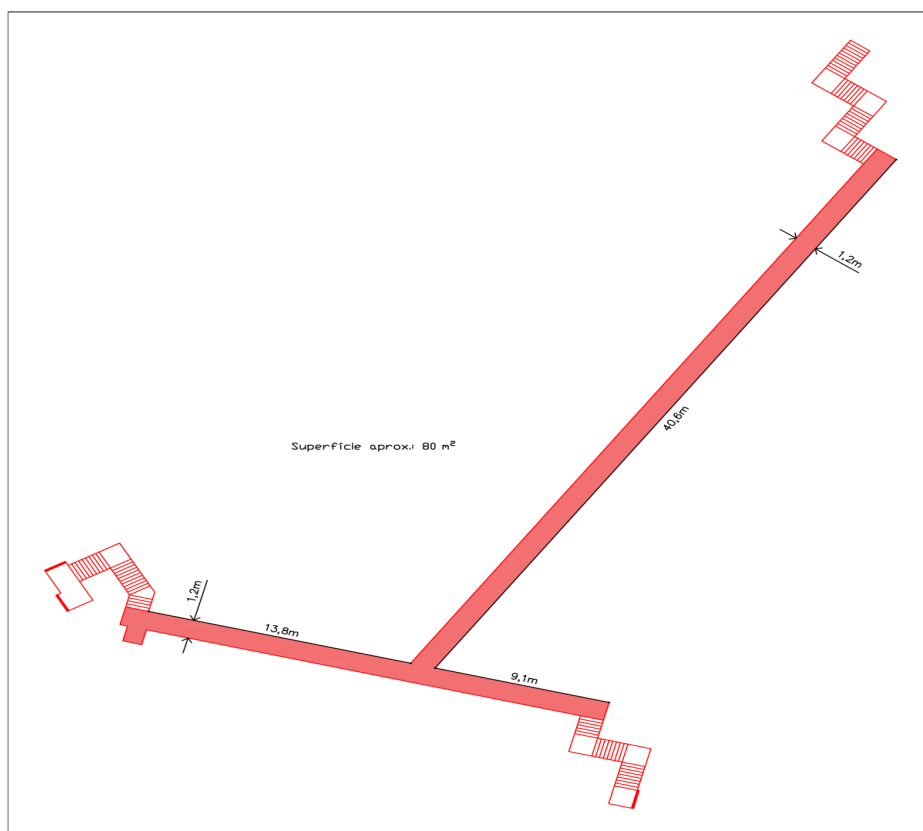
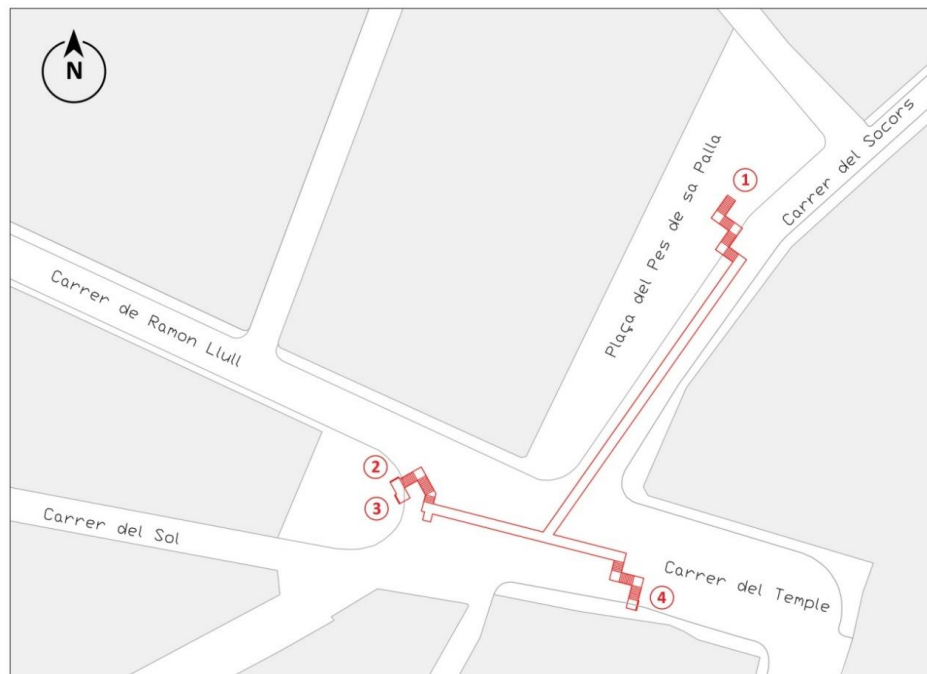
5. REFUGI ANTIAERI PASSEIG DE SAGRERA - CARRER DE SANT PERE

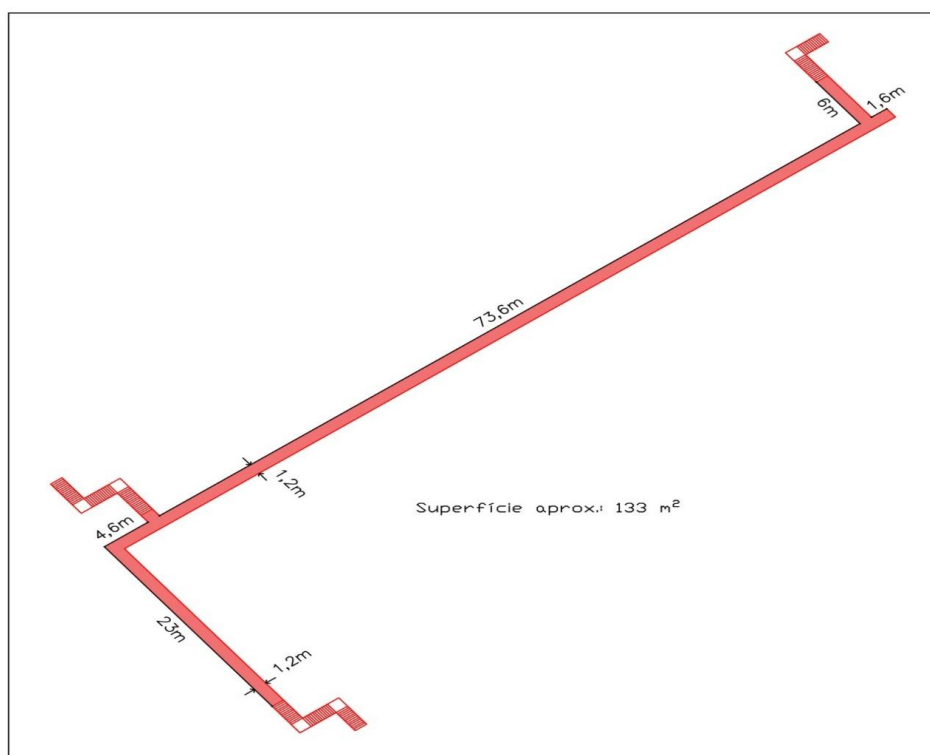
6. REFUGI ANTIAERI C. DELS BOTONS I PLAÇA DE SANT JERONI

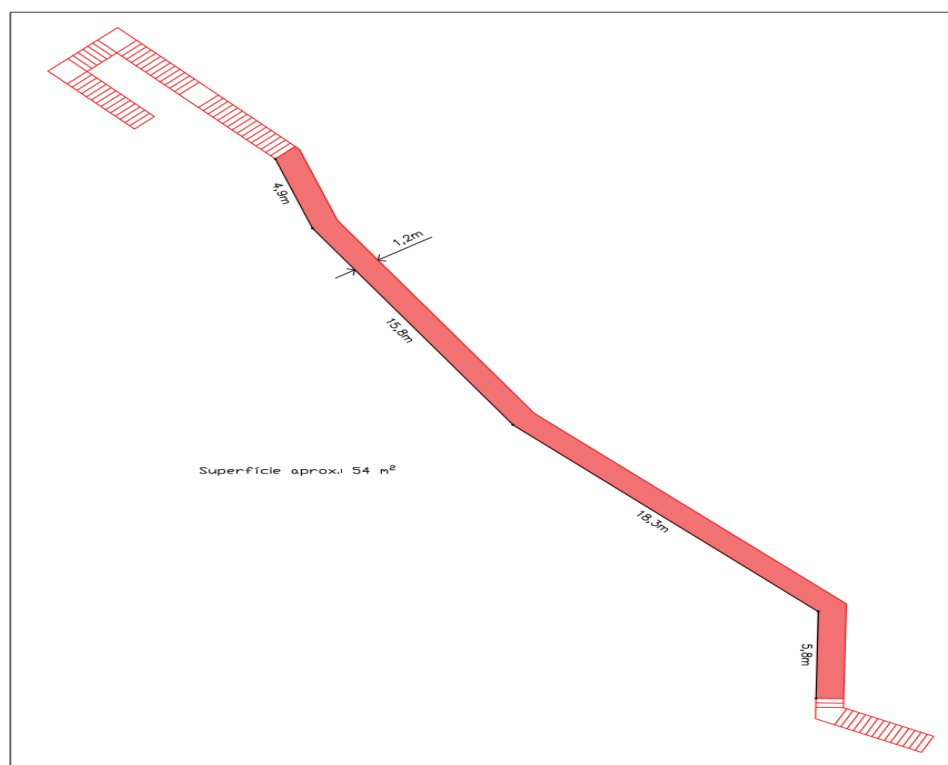
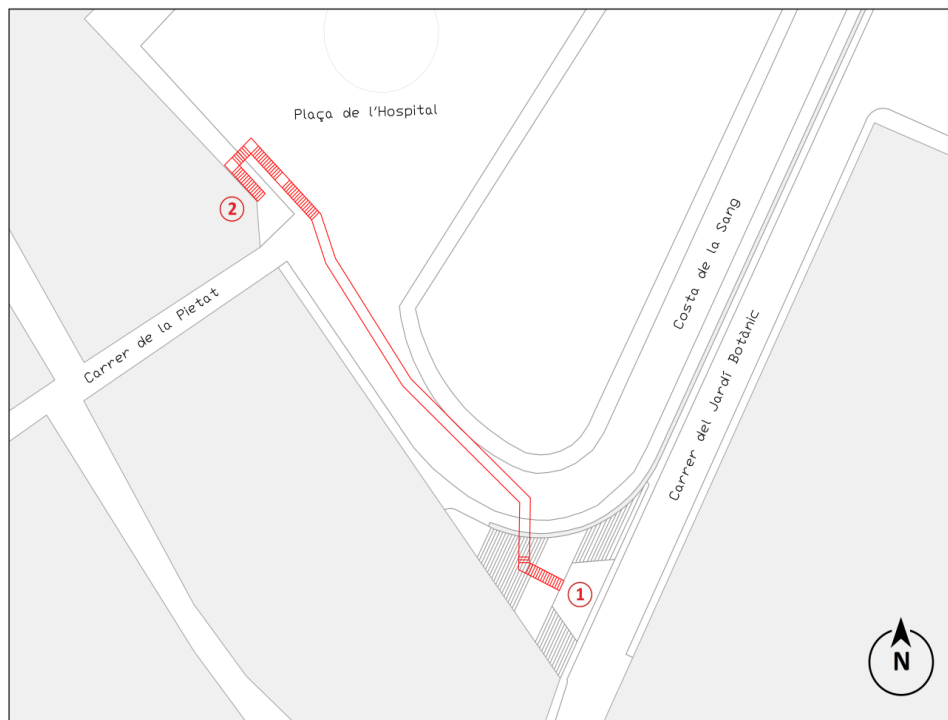
7. REFUGI ANTIAERI DE L'ESGLÉSIA DE LA MERCÈ

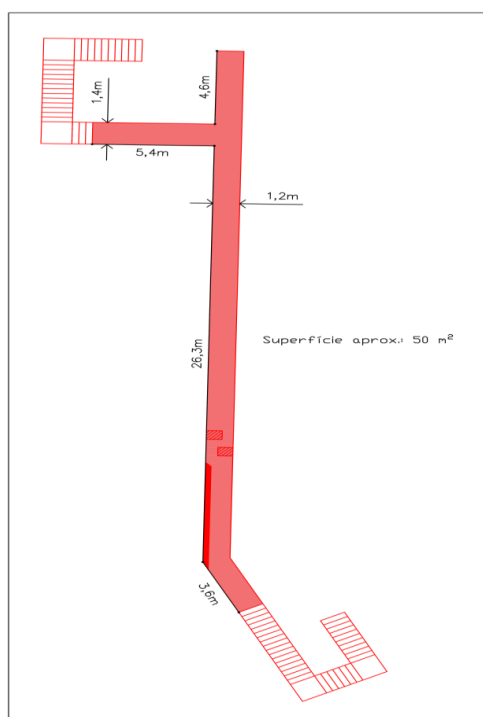
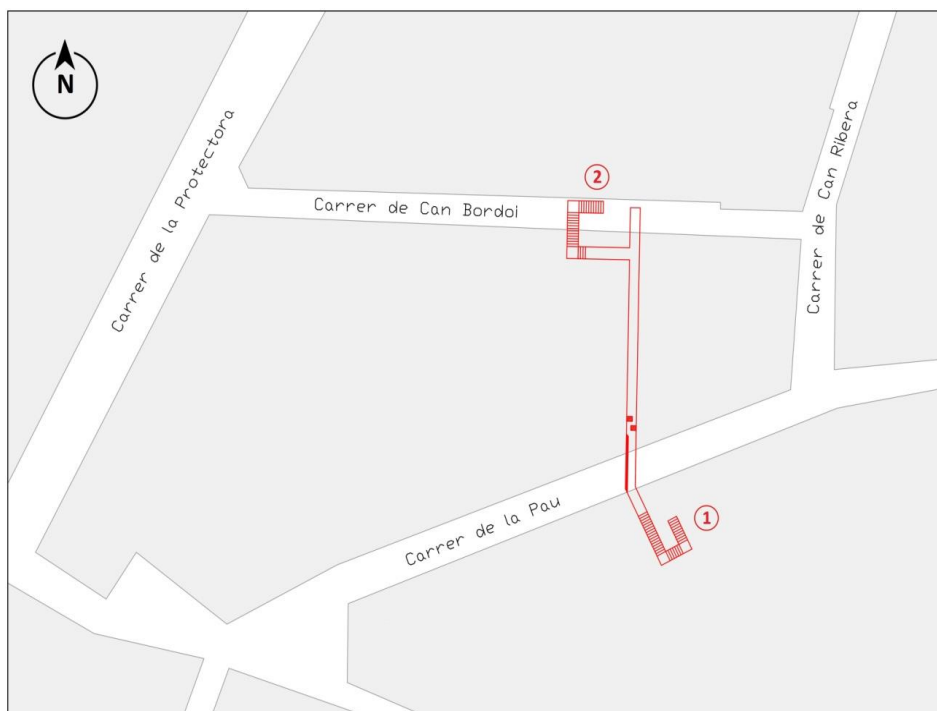
8. REFUGI ANTIAERI DEL MIRADOR DE LA SEU

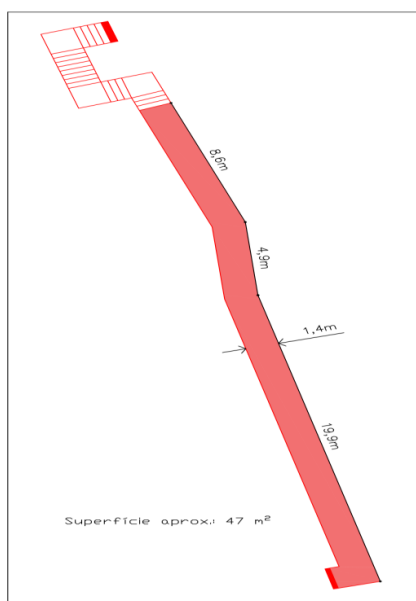
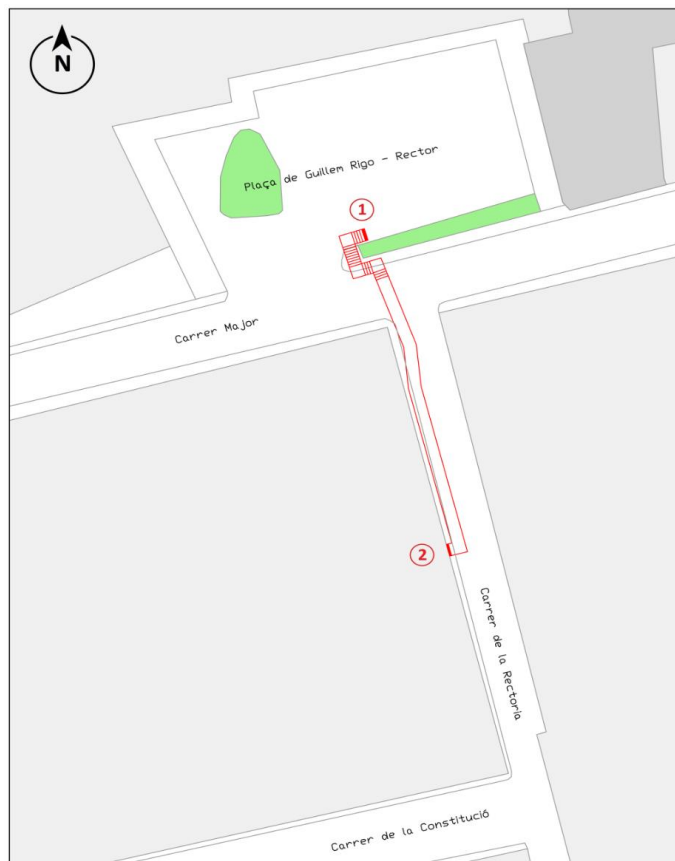
9. REFUGI ANTIAERI DE LA PLAÇA DE LA NAVEGACIÓ-MERCAT DE SANTA CATALINA

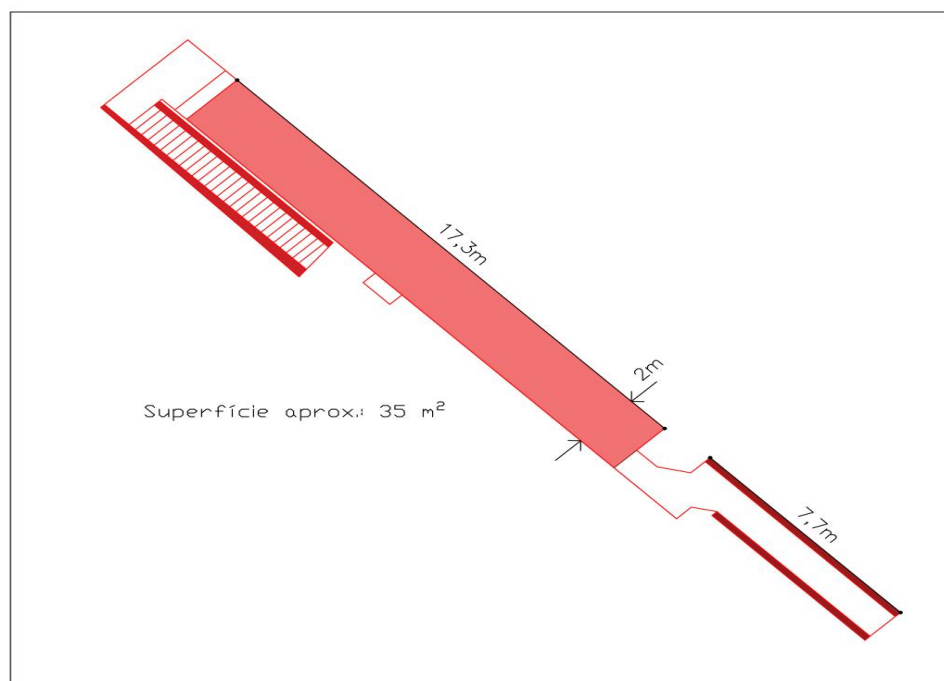
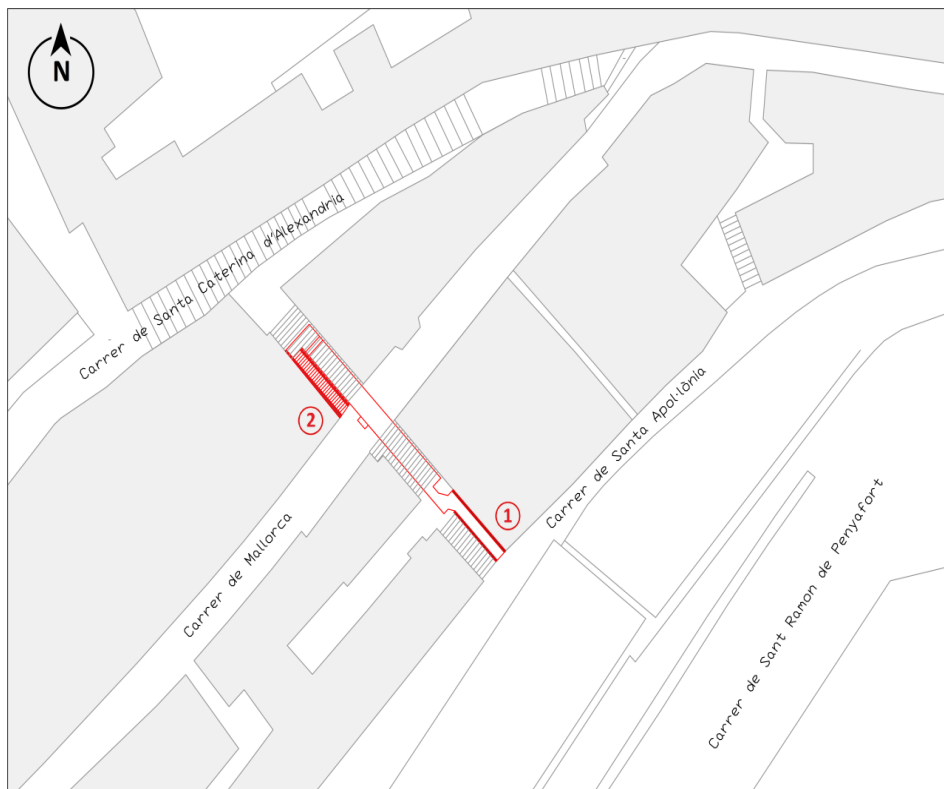
10. REFUGI ANTIAERI DEL PES DE SA PALLA

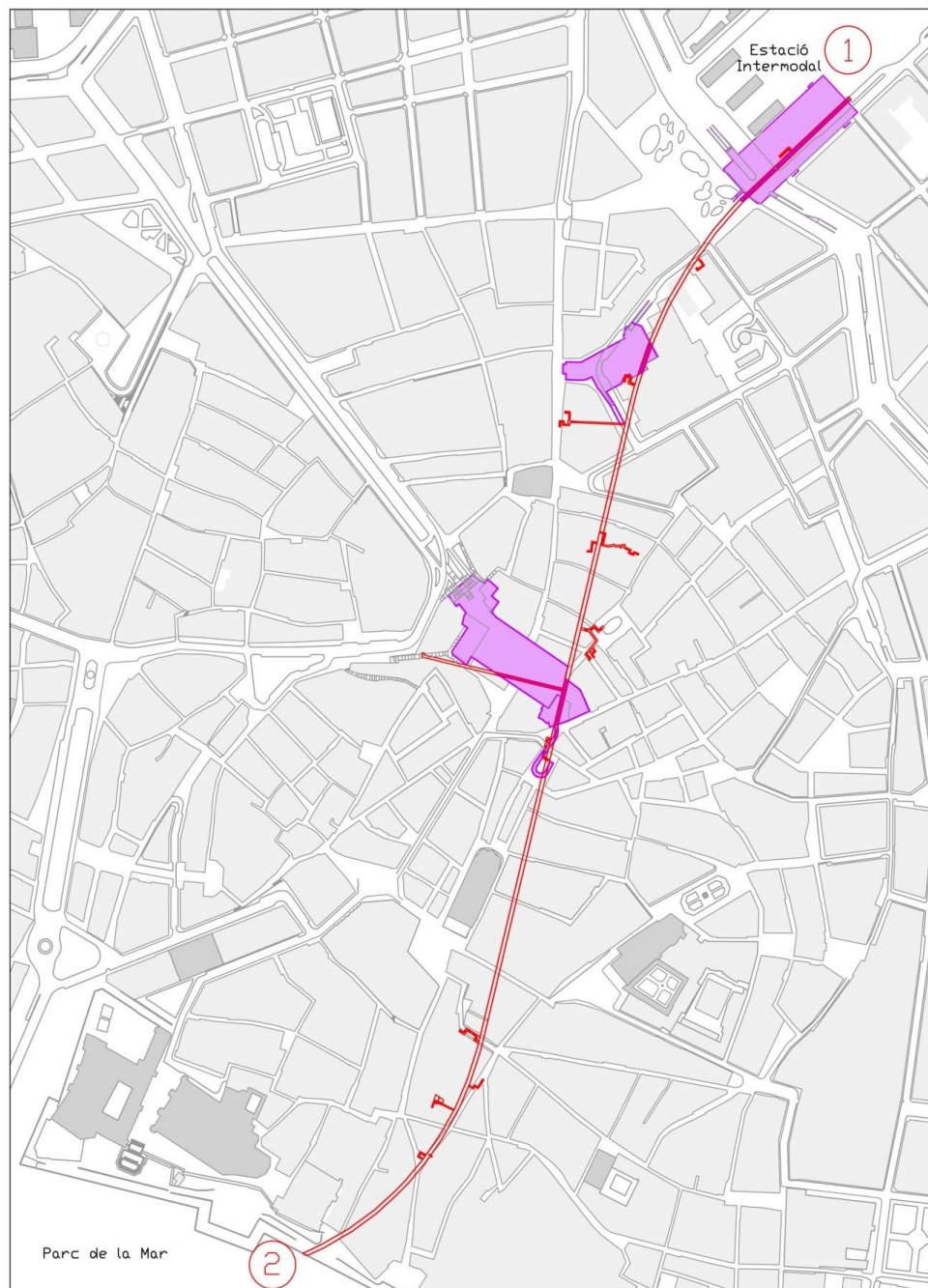
11. REFUGI ANTIAERI DE SON ARMADAMS

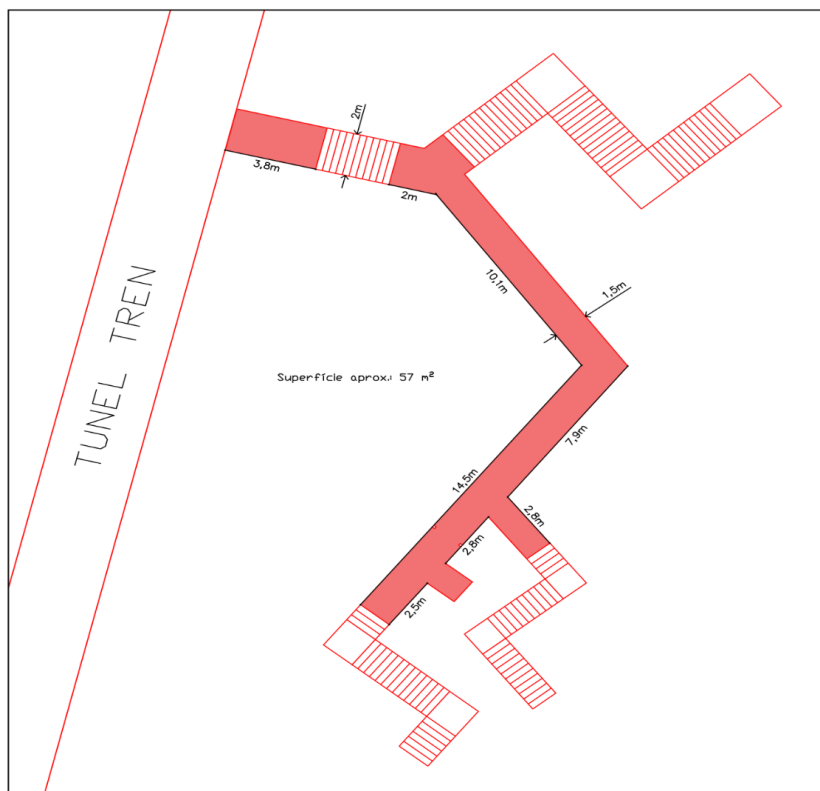
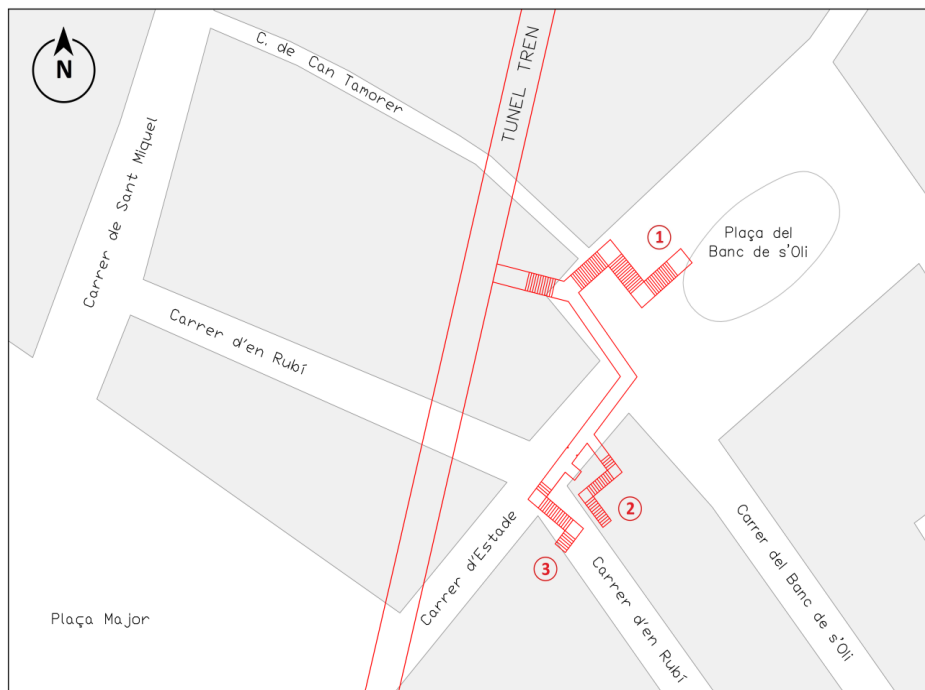
12. REFUGI ANTIAERI DE LA PLAÇA DE L'HOSPITAL-CARRER DEL JARDI BOTÀNIC

14. REFUGI ANTIAERI DE L'ANTIGA CASA CUNA DEL C. DE LA PAU - EDIFICI DE CAN WEYLER

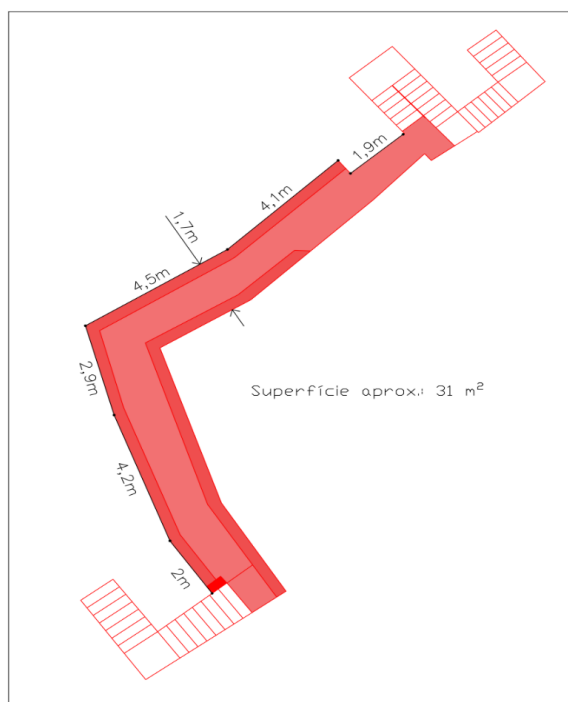
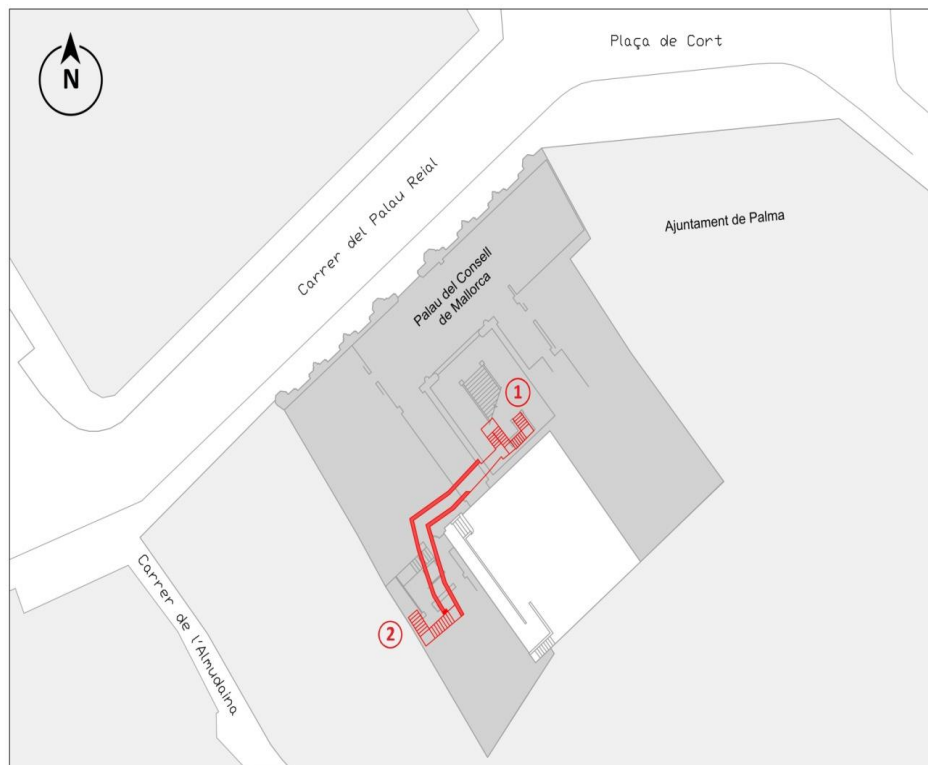
15. REFUGI ANTIAERI PLAÇA DE L'ESGLÉSIA I EL C. DE LA RECTORIA A PÒRTOL

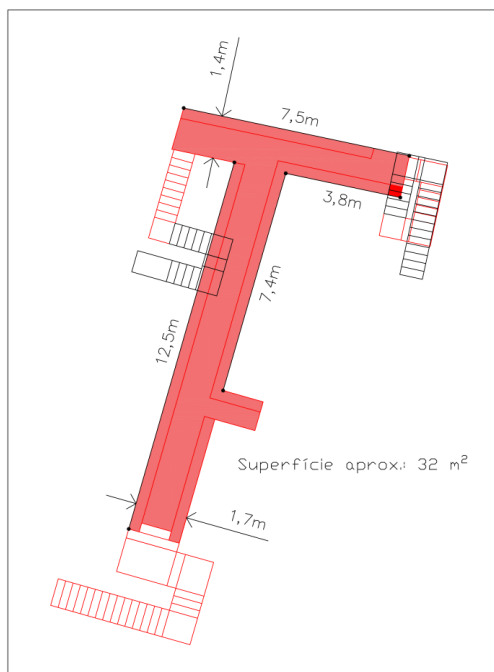
16. REFUGI ANTIAERI DE LES ESCALES DEL C. DE SANTA APOL·LÒNIA, AL PORT DE SÓLLER

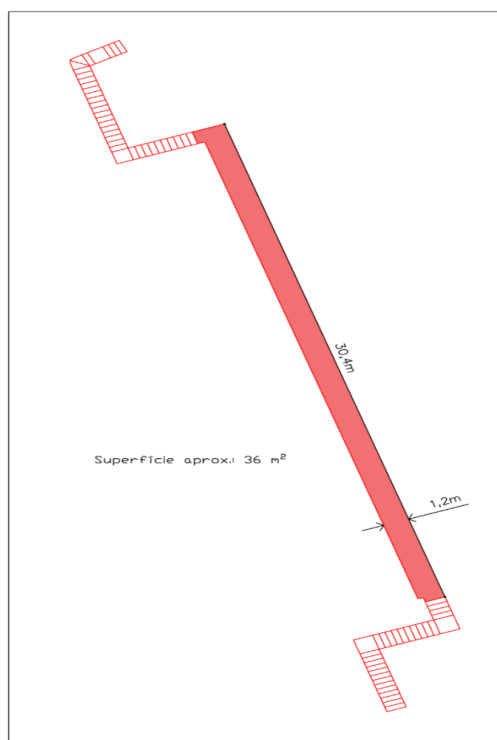
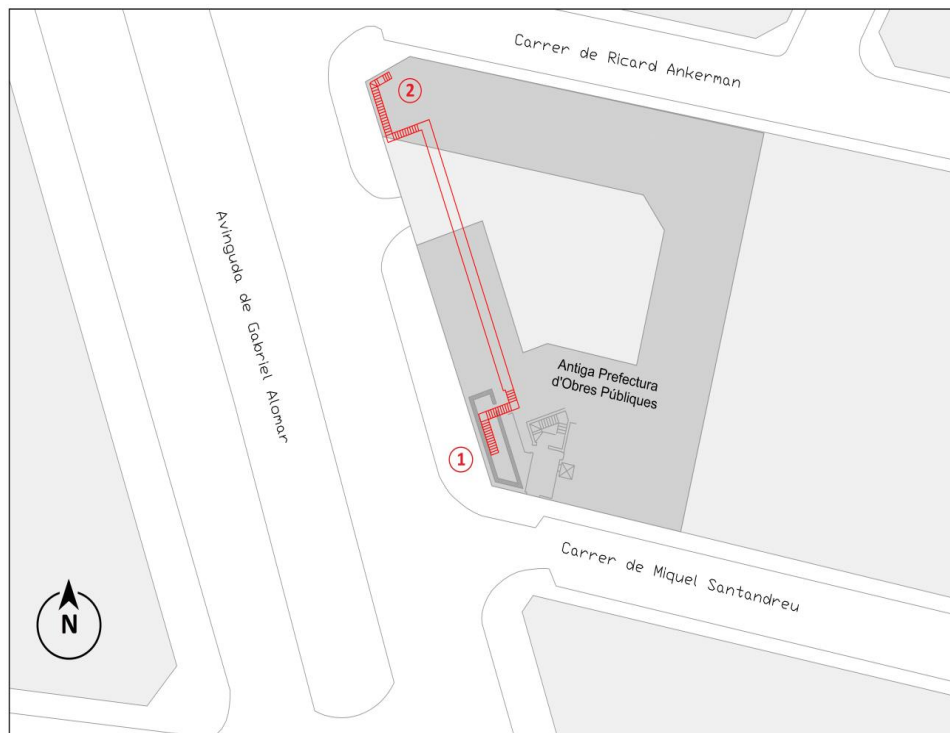
17. TÚNEL DEL FERROCARRIL DE PALMA

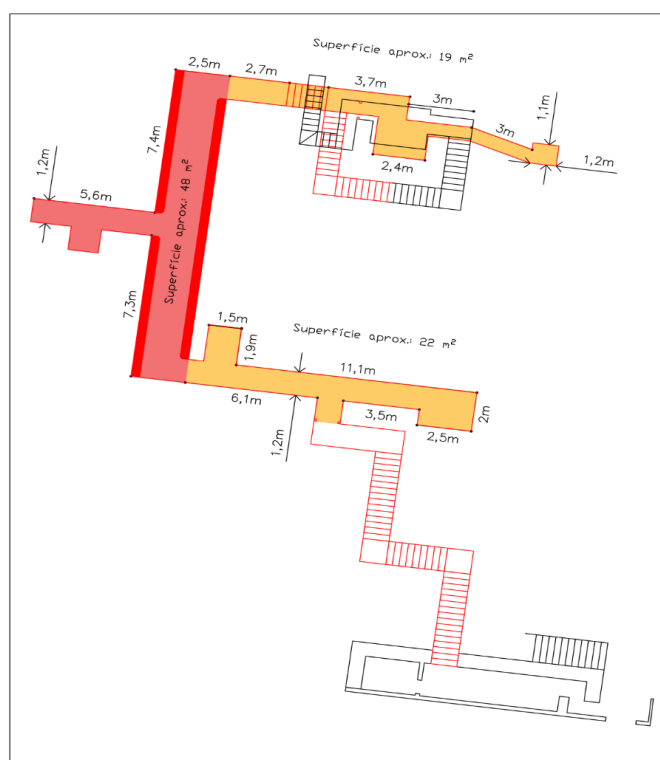
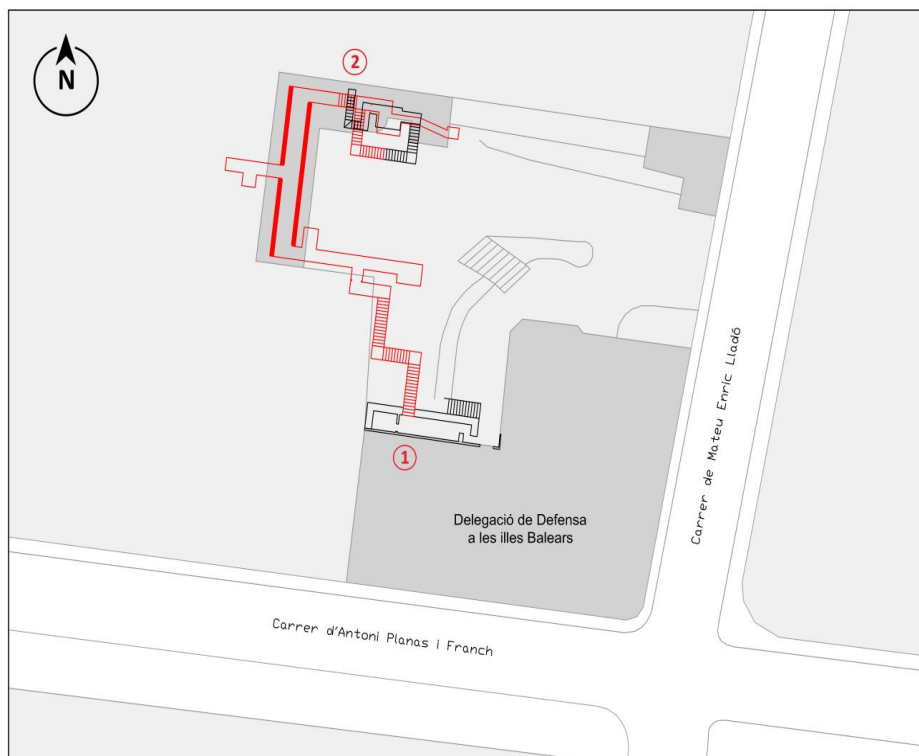
18. ACCÉS AL TÚNEL DEL FERROCARRIL DES DE LA PLAÇA DEL BANC DE S'OLI

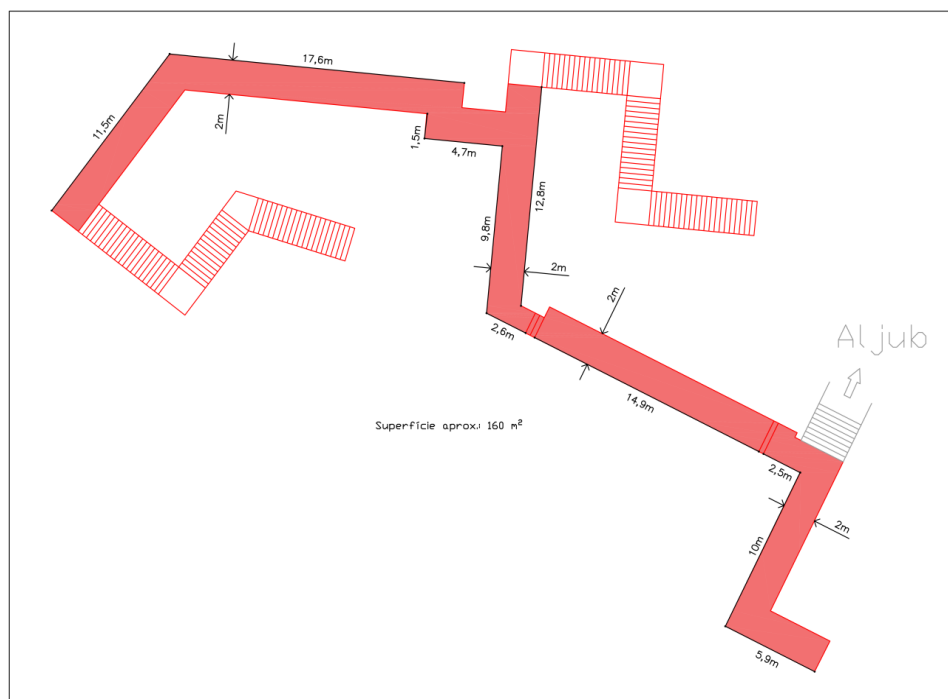
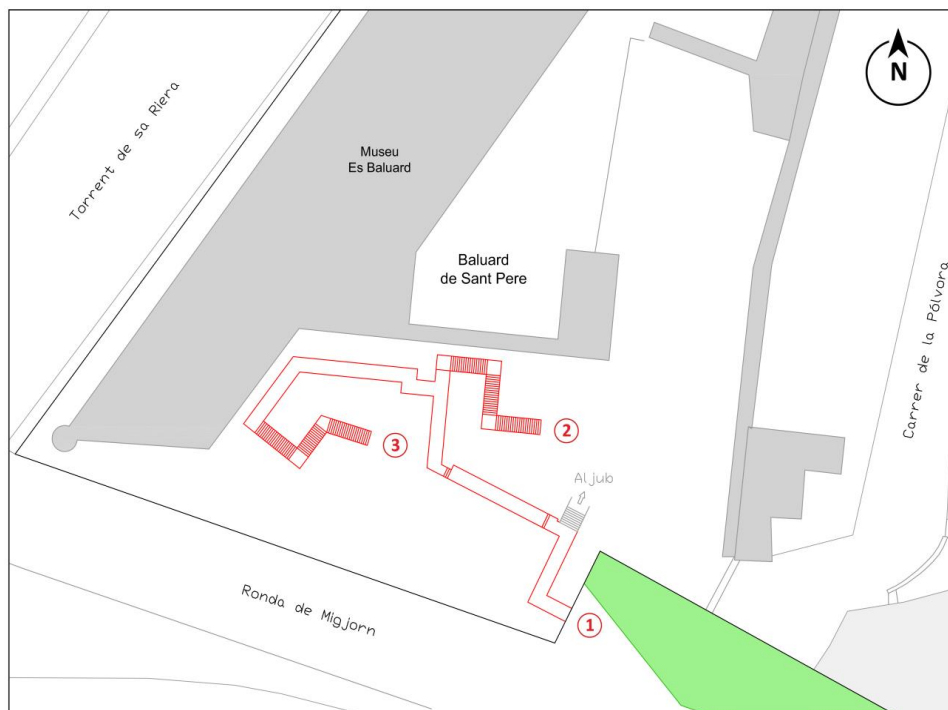
19. ACCÉS AL TÚNEL DEL FERROCARRIL DES DEL C. DEL CALL

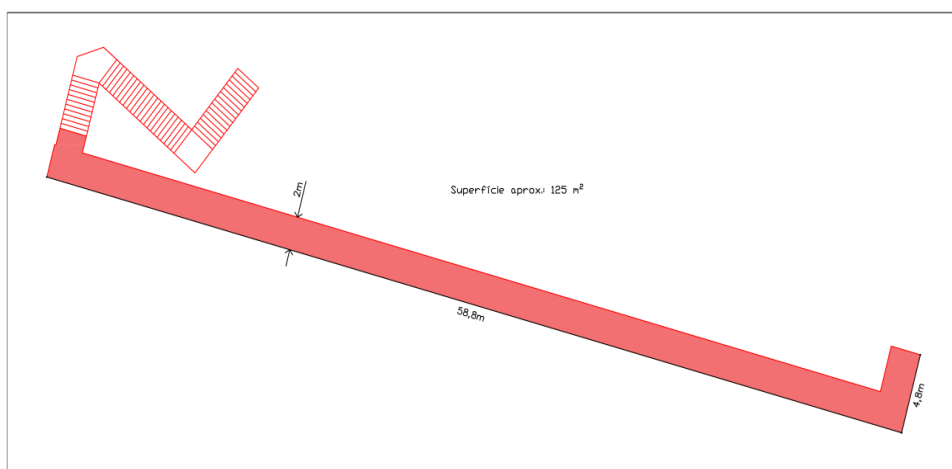
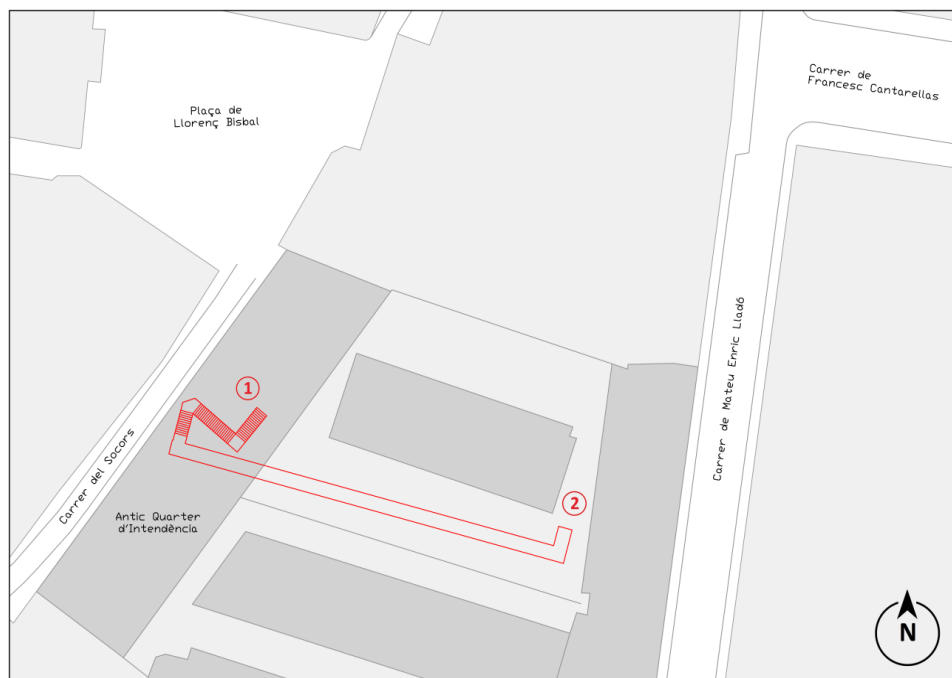
20. REFUGI ANTIAERI DE L'ANTIGA DIPUTACUÓ PROVINCIAL

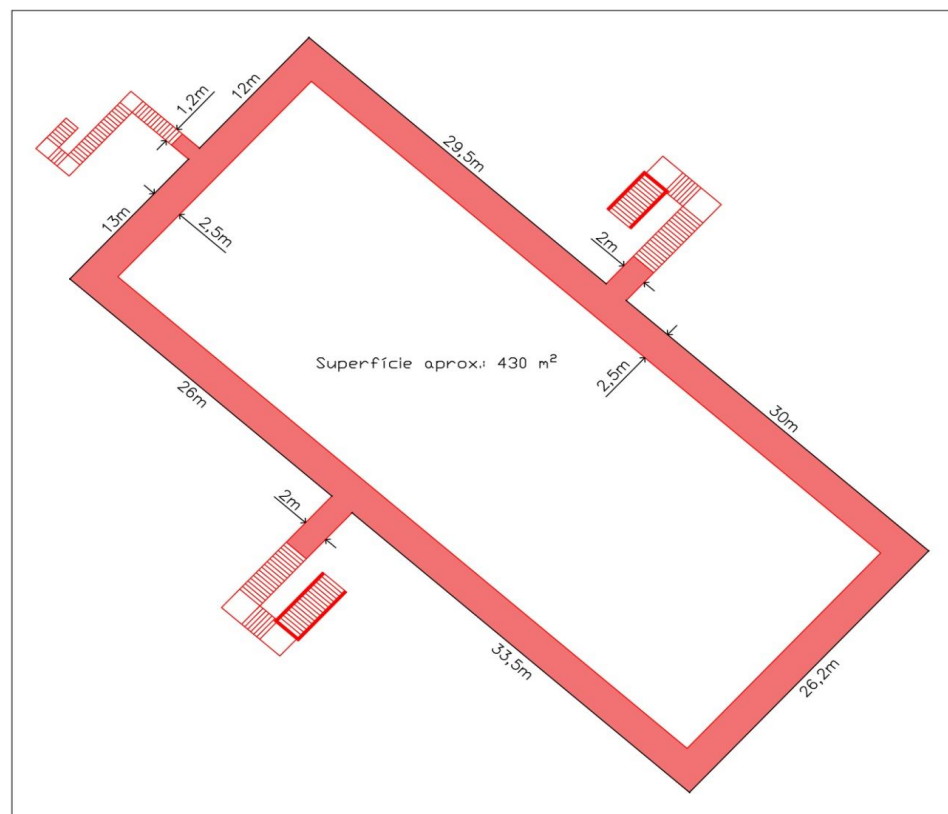
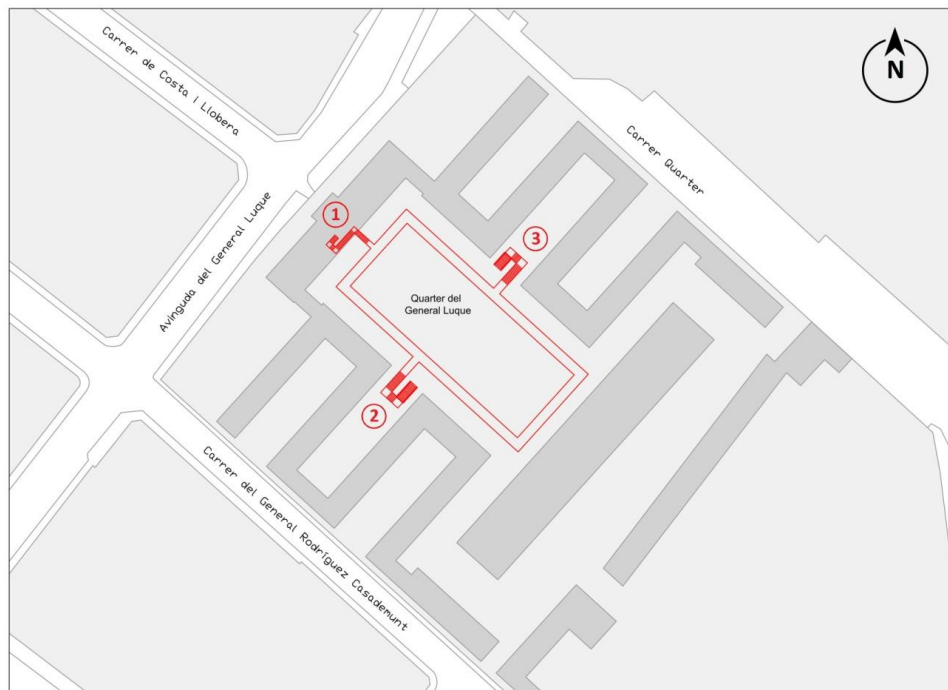
21. REFUGI ANTIAERI DE L'ANTIGA CAMBRA DE LA PROPIETAT URBANA

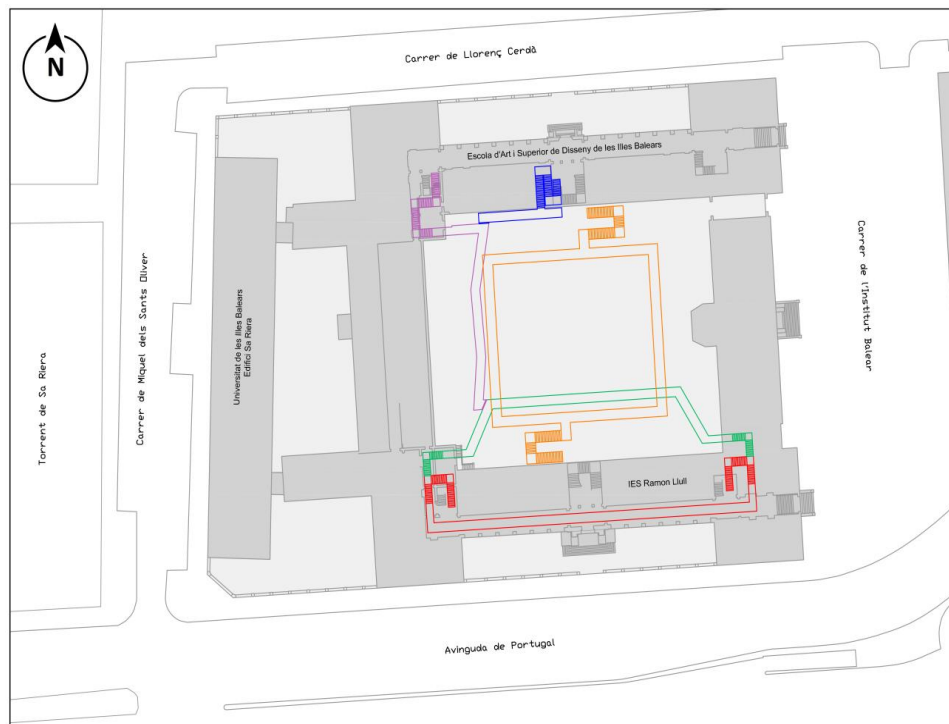
22. REFUGI ANTIAERI DE LA PREFECTURA D'OBRES PÚBLIQUES

23. REFUGI ANTIAERI DE L'ANTIGA PREFECTURA D'AVIACIÓ

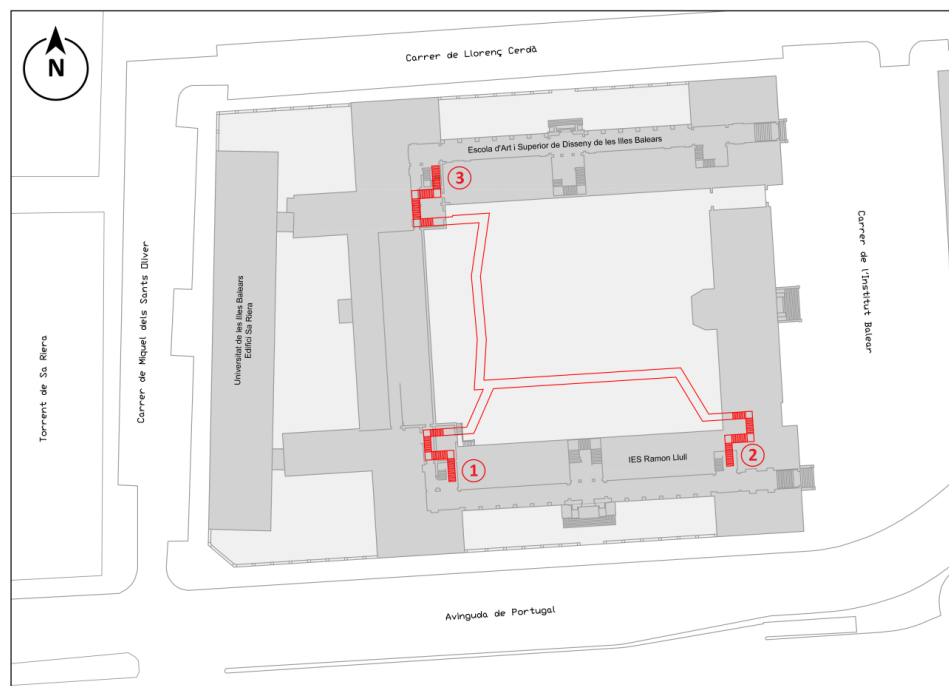
24. REFUGI ANTIAERI DE L'ANTIC QUARTER D'ARTILLERIA DE SANT PERE-ES BALUARD

25. REFUGI ANTIAERI DE L'ANTIC QUARTER D'INTENDÈNCIA

26. REFUGI ANTIAERI DE L'ANTIC QUARTER GENERAL LUQUE, A INCA

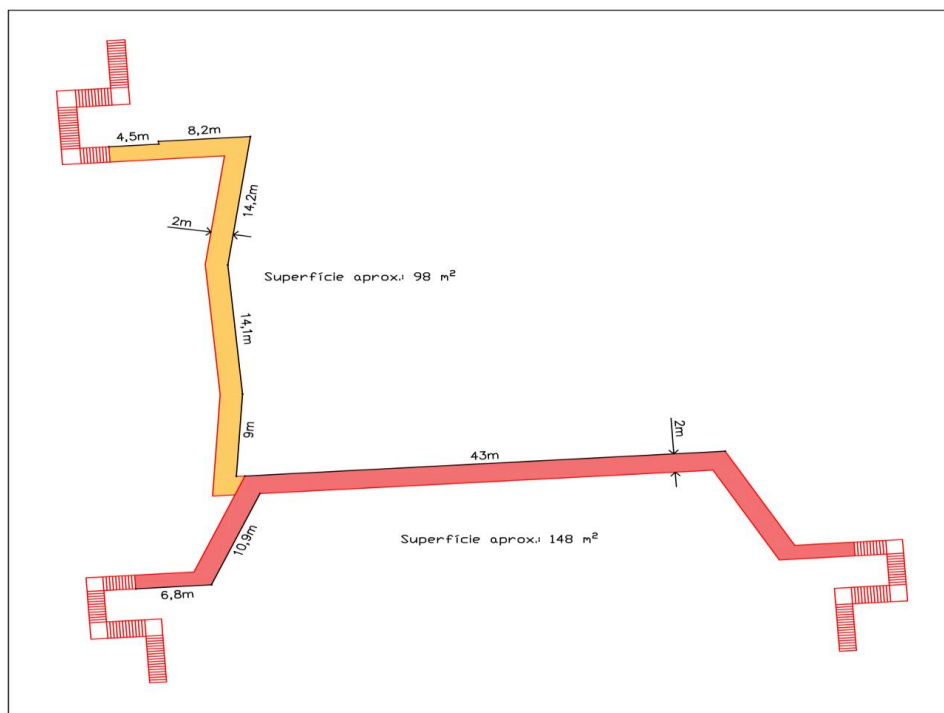
27. REFUGI ANTIAERI DE L'INSTITUT RAMON LLULL

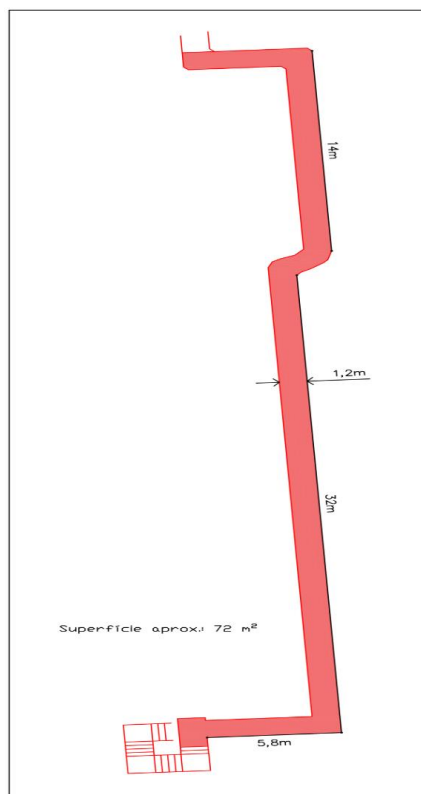
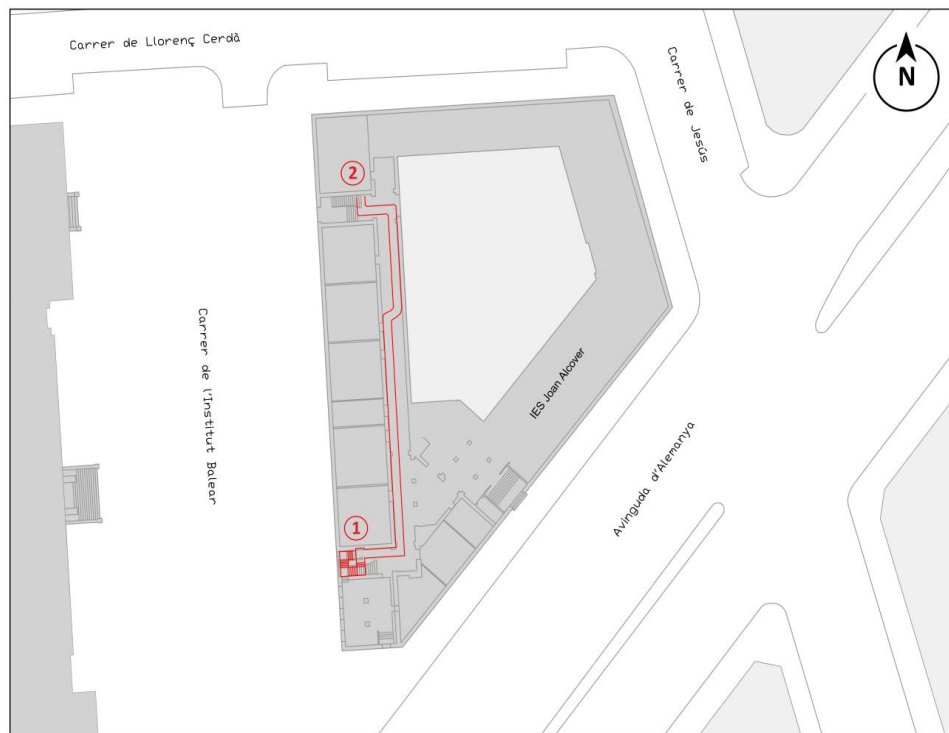
Plànol amb la superposició dels diferents projectes de disseny localitzats.

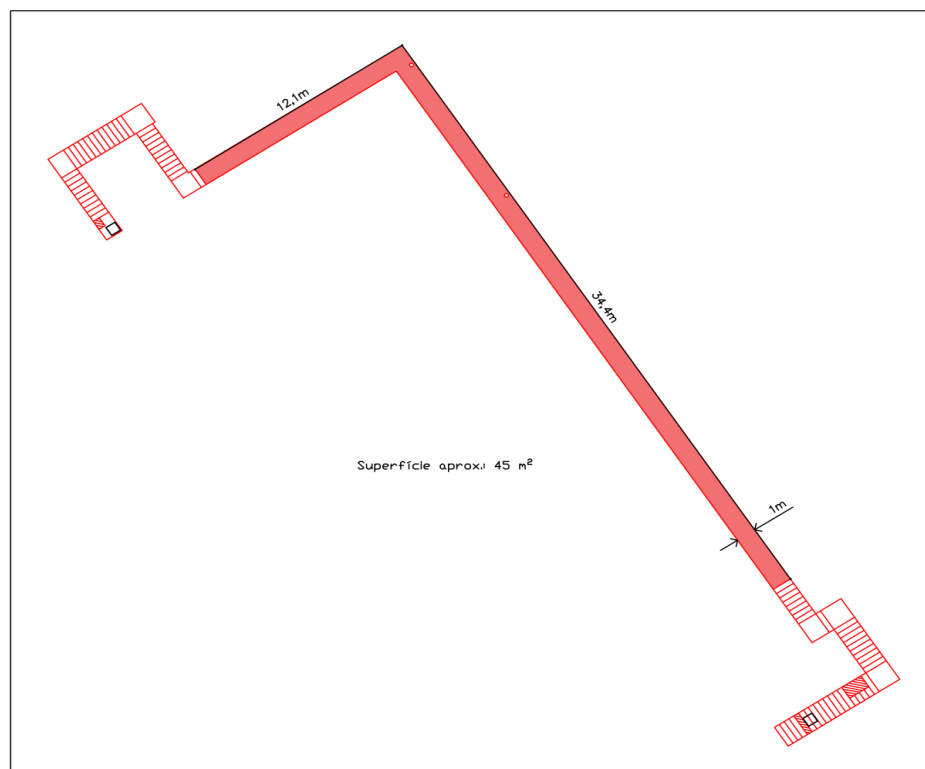


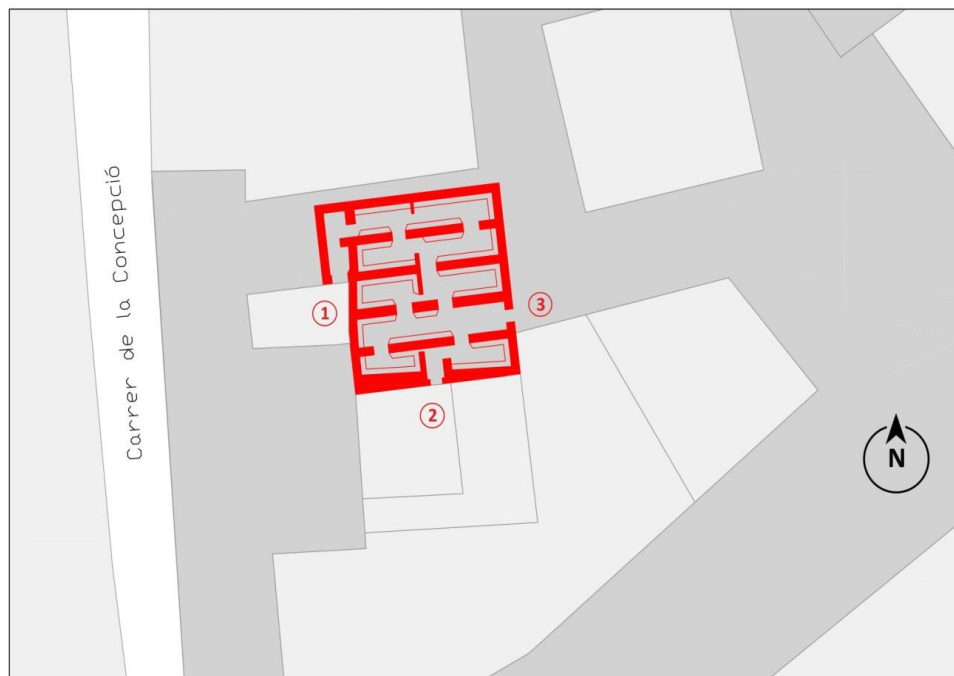
Hipòtesi final sobre la forma del refugi construït a l'Institut Ramon Llull.

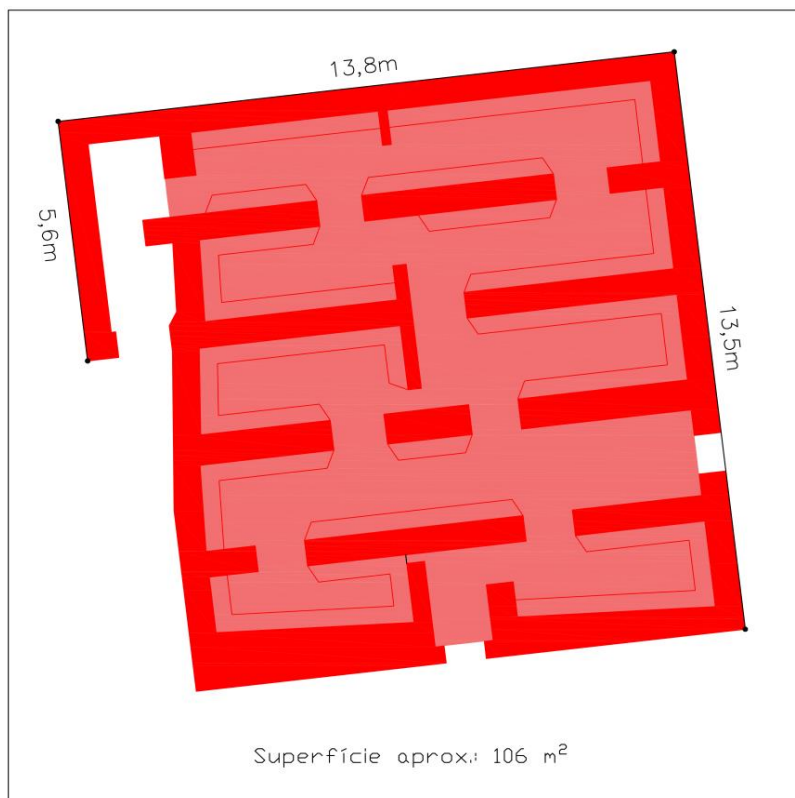


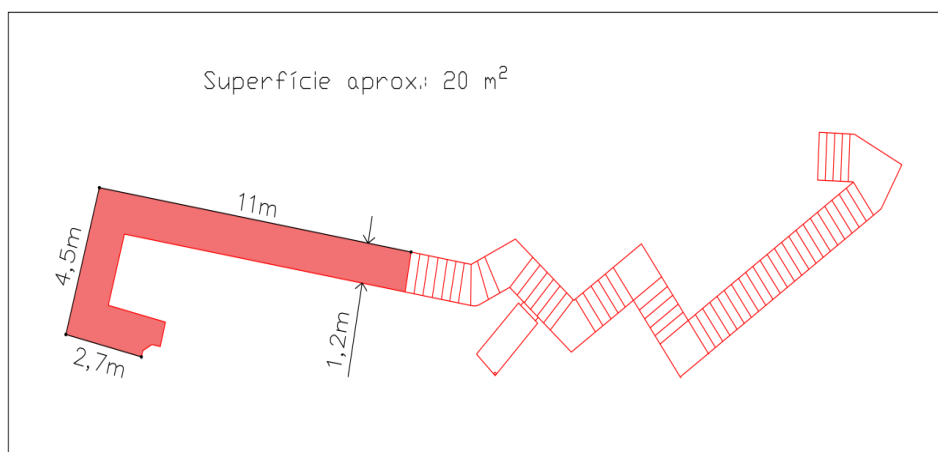
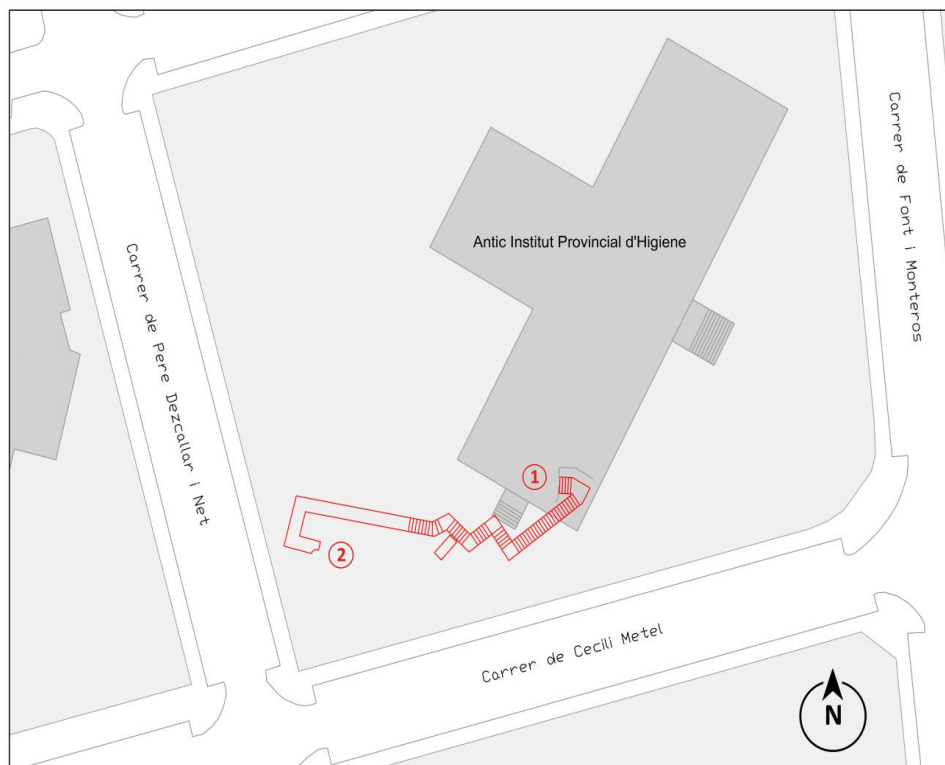


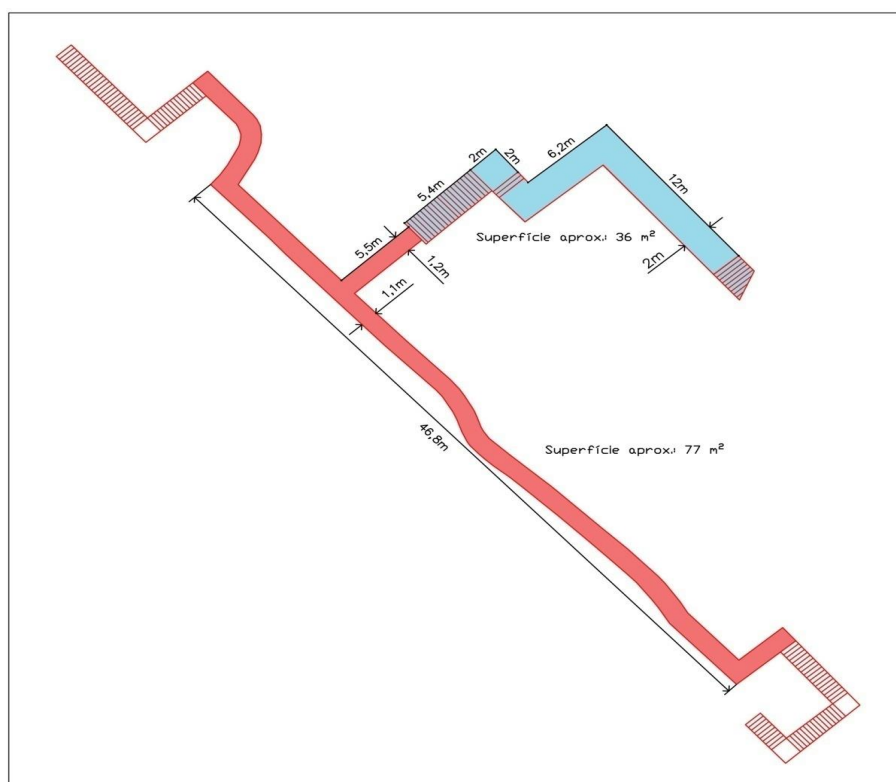
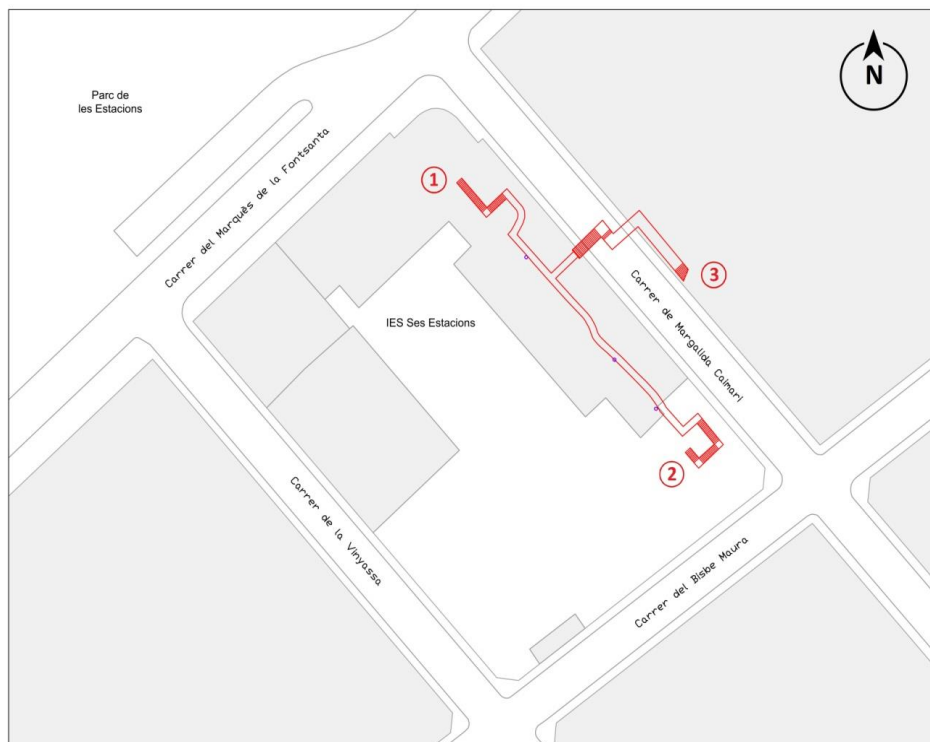
28. REFUGI ANTIAERI DE L'IES JOAN ALCOVER

29. REFUGI ANTIAERI DE L'ANTIC COL·LEGI DE SON ESPANYOLET

30. REFUGI ANTIAERI DE L'HOSPITAL GENERAL



31. REFUGI ANTIAERI DE L'ANTIC INSTITUT PROVINCIAL DE HIGIENE

32. REFUGI ANTIAERI DE L'ANTIGA SOCIEDAD AGRÍCOLA MALLORQUINA

33. REFUGI ANTIAERI DEL MONESTIR DE SANTA ELISABET (CONVENT DE SANT JERONI)